

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

MERRITT RUHLEN

DİLİN KÖKENİ

Ana Dilin Gelişimi

TÜRKÇESİ: İSMAİL ULUTAŞ

HECE

Dilbilim

2. BASKI

DİLİN KÖKENİ

Ana Dilin Gelişimi

MERRITT RUHLEN

Elinizdeki kitap dilin kökenini, diller arasında yapılan karşılaştırma ve sınıflama çalışmalarına dayanarak araştırıyor. Arkeoloji, antropoloji ve genetik biliminin verilerinden de faydalanılarak dünyadaki dil aileleri daha büyük aileler şeklinde sınıflanmakta, buradan da ilk insanın diline giden yolda ilk adımlar atılmaktadır.

Kitapta dilleri sınıflama ve karşılaştırma işlemi, hiç dil bilimi eğitimi almamış okuyucuların bile başarabileceği seviyeye indirgeniyor; sınıflama işleminde geçilecek aşamaların her birinde okuyucu aktif olarak görev alıyor, uygulamaları yapıyor.

HECE YAYINLARI | DİLBİLİM

ISBN-10: 975-8988-67-0

9 789758 988679

Merritt Ruhlen: Profesör Ruhlen dünyanın önde gelen dil bilimcilerindendir. Doktora derecesini Stanford Üniversitesi'nden (A.B.D.) 1973 yılında alan Merritt Ruhlen Paris, Bükreş ve İllinois Üniversitelerinde dil bilimi çalışmaları yapmış, Stanford Üniversitesi'nin dil araştırmaları projelerinde Joseph H. Greenberg'in asistanı olarak görev almıştır. Hâlen Stanford Üniversitesi'nin Antropoloji Bilimleri Bölümü'nde ders vermekte, insan dillerini araştıran Santa Fe Enstitüsü'nün müdürlüğünü yapmaktadır. 40'ın üzerinde makalesi çeşitli dergilerde yayımlanan Ruhlen, dil bilimi sahasında ortaya konmuş çok sayıda kitabın da yazarıdır.

Prof. Dr. İsmail Ulutaş: Siirt Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Doktora derecesini Amerika Birleşik Devletleri'nde Wisconsin-Madison Üniversitesinden 2000 yılında aldı. *Relative Clauses in Gagauz Syntax* (2004), *Dil Evrensellikleri ve Dilbilim Tipolojisi* (çeviri, 2005), *Kazak Türkçesi Grameri El Kitabı* (F. Karabulut ve K. Demirci ile birlikte) (2006), *Dilin Kökeni Ata Dilin Gelişimi Ana Dilin Evriminin İzinde* (çeviri, 2006), *Konuşma Kırgızcasında Sıfat-Fiiller* (2013) adlı kitaplarının yanı sıra Türk dili ve lehçeleri, dil bilimiyle ilgili kongrelerde sunulmuş bildirileri ve dergilerde yayımlanmış makaleleri vardır.

DİLİN KÖKENİ
Ana Dilin Evriminin İzinde

MERRITT RUHLEN

İngilizceden Çeviren:
İsmail Ulutaş

HECE YAYINLARI

Hece Yayınları: 159

Dilbilim

Orijinal adı: The Origin of Language

Copyright© 1994 by Merritt Ruhlen. All Rights reserved.

Birinci Basım: Ekim 2006

İkinci Basım: Şubat 2017

©Hece Yayınları

Kapak Tasarımı: SARAKUSTA

www.sarakusta.com.tr

Teknik Hazırlık: Bülent Güler

Baskı: Dumat Ofset

T: (0312) 278 82 00

ISBN: 975-8988-67-0

HECE Basın Yayın Reklamcılık San. Tic. Ltd. Şti.

Konur Sokak Nu: 39/1-2 Kızılay-Çankaya/Ankara

Yazışma: P.K. 79 Yenışehir/Ankara

T: (0 312) 419 69 13 F: (0 312) 419 69 14

e-posta: hece@hece.com.tr

www.hece.com.tr

İÇİNDEKİLER

Önsöz / 7

Giriş: Dilin Kökeni Terimiyle Neyi

Kastediyoruz? / 9

Nasıl, Ne Zaman ve Nerede / 10

Sınıflama Nasıl Yapılır? / 13

Sınıflama Neden Başarıya Ulaşır? / 18

1. Dil ve Tarih: Geçmişten Sesler / 25

Avrupa Dilleri / 27

Diller Neden Değişir? / 37

2. Dil Aileleri: Ne Biliyoruz? / 41

Afrika Dilleri / 42

Asya Dilleri / 50

Yerli Amerikan Dilleri / 57

3. Tartışma: Tartışılan Ne? / 65

Ailelerin Aileleri / 66

Bir İsterinin Tarihçesi / 78

4. Yerli Amerikalılar: Yeni Dünyanın Dilleri / 85

Ailelerin Olmadığı Yerdeki Aileler / 86

Amerind Dilinde Bir Kök ve Onun

Yaşayan Torunları / 96

Ağaçlar İçin Orman / 101

5. Dilin Kökeni: Global Kökteşler Var mıdır? / 103

Dünyadaki Dil Aileleri / 104

AQ'WA "su" / 109

TİK "parmak, bir" / 115

PAL "iki" / 119

MAMA, PAPA ve KAKA / 122

6- Dünyaya Açılan Pencere: Çözüm / 125	
Ödenecek Bütün Bedellere Rağmen	
Kutsallıkta Israr / 126	
Kaynar Kazandaki Greenberg / 128	
Global Görünüş / 139	
7- Genler: Biyoloji ve Dil / 149	
Büyük Ölçekli İlişkiler / 150	
Lokal Ölçekli İlişkiler / 158	
8-Beliren Sentez: Modern İnsanın Kökeni / 161	
Ana Vatan Afrika mı? / 162	
Dene-Kafkas Kalıntıları / 164	
Amerika Kıtasının Halkları / 166	
Bantu Yayılması / 169	
Avustronezya Yayılması / 177	
Hint-Avrupa Yayılması / 181	
Modern İnsanın Kökeni ve Yayılışı / 190	
Son Söz: Yeniden Kurma, Ses Denklikleri ve	
Ana Yurtlar / 195	
Yeniden Kurma / 196	
Ses Denklikleri / 202	
Analoji / 206	
Algonquian Ana Yurdunu Belirlemek / 208	
Açıklamalı Bibliyografya / 215	
Dizin / 225	

ÖNSÖZ

1980 yılının başıydı, bir magazin dergisinde çok zor bir matematik probleminin çözümünün ve ispatının onlarca yıl aldığını anlatan bir hikâye okuduğumda şaşırıp etkilenmiştim. Bir dil bilimci olarak, farklı insanların belli bir amaç için nasıl bir araya geldiklerini ve bunun kazanımının yıllar aldığını düşündüm. Bu beni daha da şaşırttı. Artık günümüzde her dilcinin “kendi gramer teorisine” sahip olması bir moda halini aldı, aralarındaki yardımlaşma ve işbirliği ortadan kalktı. En azından dergideki yazıyı okuduğumda böyle düşündüm.

Aradan birkaç yıl geçince, dilcilerin aslında en azından iki asır boyunca birlikte çalıştıkları ve sözünü ettiğim matematik probleminden bile daha güç bir konuyu ispat etmeye uğraştıkları gerçeğini kavradım. Bu dilciler bugün dünyada konuşulmakta olan yaklaşık 5000 dilin tek bir ata dilden geldiğini göstermişlerdi.

Bu gerçeğin dil bilimi literatüründe ispat edilmiş olarak durduğundan ise birçok dil bilimci (gerçekte hemen bütün dil bilimciler) habersizdi. Doktoralı bütün dilciler böyle bir

kanıtın varlığına inanmadıkları gibi, kitabımda açıklayacağım ve değerlendireceğim sebeplerden dolayı da var olamayacağını düşünüyorlar. Bana göre bu tip inanışların dilcilere doğru gelmesi, onların bütün eğitimleri boyunca aynı şeyi duymalarından kaynaklanıyor. Çok az bir kısmı duyduklarını birinci elden araştırma gereği hissetmiştir.

Herkesin kolayca düştüğü bir hata da şudur: Kendi sahamız dışında kalan bir sahada, uzman birinin görüşlerini doğru ve geçerli olarak kabul etmekten kendimizi alamayız. Çürütücü örneklerin varlığına rağmen, 20 yüzyılda, Avrupa dillerinin özel ve diğer dünya dillerinden bağımsız olduklarına inanıldı. Kitabın ilerleyen bölümlerinde göreceğiniz gibi, gerçek kanıtların bir kısmı uzmanların ön yargılarını aşmayı başaramadı, onların gerisinde kaldı. Kitabımın yararlarından biri de ümit ediyorum “uzmanların” bazen ne kadar akılsız olabileceklerini göstermek olacaktır. Okur, sahanın uzmanlarının bile kendi ulaşımaları dışında gördüğü keşiflere bu kitapta ulaşacaktır. Kitabın konusu olan insan dillerinin sınıflanması aslında çok kolay bir iştir. Yirminci yüzyılın en büyük taksonomistinin (sınıflamacısının) şu sözleriyle önsözü bitirmek istiyorum: “Sınıflamayı berbat etmek için tarihi dil biliminde doktoranızın olması gerekir, eğitim almamış sıradan insanlar içinse doğru çözüme ulaşmak çok kolaydır.”

Merritt Ruhlen
Palo Alto, California
Mart 1994

GİRİŞ

Dilin Kökeni Terimiyle Neyi Kastediyoruz?

Dilin kökeni konusu bilim adamının olduğu gibi sıradan insanın da asırlar boyunca ilgisini çekmiştir. Konu genellikle muğlak terimler çerçevesinde tartışıldığı için tam anlaşılamamış, ilgisiz sorular tartışmanın içine çekilmiş ve iş daha da karmaşıklaşmıştır. Bir anlamda dilin kökeni biyolojik atalarımızdaki konuşma kapasitesinin gelişimi anlamına gelir (Neanderthal Adamı, Homo erectus, Homo habilis ve üç milyon yıl önce yaşadığı düşünülen Lucy). Fakat bu yaratıkların en yakın zamanda yaşamış olanı, Neanderthal Adamı bile 35 000 yıl önce ortadan kalkmıştır. Bu tarih Sümerlerin milattan önce 4. bin yılda yazıyı icat etmelerinden yaklaşık 30 000 yıl öncedir. Bu ilk yaratıkların ne dilleri ne de dil yetenekleri hakkında bir bilgiye sahibiz. Hiçbir zaman da sahip olamayacağız.

Bu aşılma engellere rağmen (belki de sadece onlar yüzünden), dilin nasıl ve ne zaman geliştiği hakkındaki spekül-

lasyonlar hiç eksik olmadı. Popüler bir teori dilin mimiklerle başladığını, bunlara seslerin sonradan eklendiğini, sonunda da dile ulaşıldığını ileri sürer. Şempanzelerin, maymunların ve diğer yaratıkların birbirleriyle mimikler ve bağrıışmalar yoluyla iletişim kurduklarını dikkate alırsak, bu teori inanılır olmaktan hiç de uzak değildir. Ayrıca bugün bile insanların yüz yüze konuşmalarında mimik ve tavırlar önemli yer tutar. Fakat bu sistemler ile dil arasındaki mesafe çok büyüktür, bu mesafenin nasıl ve ne zaman doldurulduğu söz konusu teorisinin hâlâ cevap veremediğı bir soru olarak durmaktadır

Nasıl, Ne Zaman ve Nerede

Dilin kökeni probleminin bir yönü insan dilinin gelişme hızında yatar. Burada karşılıklı olarak tam örtüşmeseler de, kültürel ve biyolojik senaryoları karşılaştırabiliriz. Bu iki senaryo uzun zaman sürecinde birbirlerini geri beslemiş de olabilir. Kültürel senaryoya göre insan dili, insanın ürettiğı bir eserdir (bıçak, elbise, televizyon gibi) ve geçmiş 100 000 yıl içinde gelişmiş olabilir. Bu zaman dilimi içinde, özellikle de son 50 000 yıl içinde, insan kültürünün çok gelişmiş olduğunu gösteren arkeolojik bulgulara sahibiz. Bazı bilim adamları modern insan dilinin kökenini bu kültürel gelişme içinde aradılar ve bunu “Sapien’in patlaması” olarak adlandırdılar. Bu görüşe göre gelişmiş bir dile sahip olmak, Sapienlere yerlerini aldıkları Neanderthaller üzerinde önemli bir avantaj sağlamıştı. Neanderthallerin dil yetenekleri konusundaki tartışma hâlâ sürüyor, bazıları onların dil yeteneklerinin olmadığını söylerken diğerleri bizimkinden pek farklı olmayan bir dilleri olduğunu savunuyor. O yüzden Neanderthallerin Avrupa’dan (ve diğer yerlerden) kayboluşunda dilin bir rolü olup olmadığını bilemiyoruz. Dahası dil, kayboluşta bir rol oynamış olsa bile, bu dilin yok oluştan önce geliştiğı şeklinde yorumlanamaz. Fakat burada konu-

muz Neanderthal değildir. Dil, tartışmasız, gelişmede ve insan kültürünün yayılmasında çok önemli bir rol oynamıştır.

Biyolojik senaryo ise insan dilini çok uzun bir gelişim devresinin sonucu olarak görür, bu devre milyonlarca değilse bile yüz binlerce yıl sürmüştür. Biyolojik senaryoya göre 100.000 yıl önce konuşulan insan dilleri, bugünden kalite olarak pek farklı olmayan gelişmiş bir evreye ulaşmış bulunuyordu. Homo habilis ve Homo erectus gibi erken türler ise daha az gelişmiş bir dile sahipti. Bunların dili modern insanın dili ile şempanze ve maymunların dili arasında bir yerdedi. Bu orta aşamanın nasıl olduğunu tahmin etmek zor ve bu aşamayı hiçbir türle irtibatlandıramıyoruz. Atalarımızın neye benzediğini, nasıl yaşadığını biliyoruz, ama beyinleri ve dilleri hâlâ mazinin bilinmez karanlıklarında duruyor. Ben biyolojik senaryonun gerçeğe kültürel senaryodan daha yakın olduğuna inanıyorum. İnsan dili, kültürel senaryonun iddia ettiği gibi insan evriminin geç safhalarında ve çabucak gelişmiş olamayacak kadar karmaşık bir fenomendir.

Dilin kökeni hakkındaki zor sorulardan biri de “tek kökenlilikten” (monogenesis) kaynaklanır. Tek kökenlilik teorisi bütün dillerin tek dilden geliştiğini söyler. Bu teorinin tartışmaya ve yoruma neden olan iki yönü vardır. Bir anlamda tek kökenlilik insan dilinin bir defada ortaya çıktığını ve şimdi var olan bütün dillerin (veya tarihin bir döneminde var olmuş) bu ilk dilden gelişmiş şekiller olduğunu ileri sürer. Daha sınırlı bir anlamda ele alındığında, tek kökenlilik, hâlen mevcut dillerin ortak bir kaynaktan türediğini ileri sürerken, eskiden Homo sapienlerin veya erken dönem insanların konuştuğu, bağımsız olarak gelişmiş ancak sonradan ölmüş dillerin olabileceğini de belirtir. Her iki bakış açısında da sonuç değişmeyecek: Eski ölü diller hakkında bir şey bilmemiz mümkün değildir, çünkü yazının geçmişi sadece 5.000 yıldır. Bu yüzden kitabımızda yaşayan diller (veya ta-

rihte yaşamış olanlar) arasındaki ilişkileri ele almakla kendimizi sınırlayacağız. Modern insanın dil yeteneklerinin nasıl, ne zaman ve nerede geliştiği sorusunu belirttiğimiz sebepler yüzünden cevaplayamadan bir tarafa bırakmak zorundayız. Ancak bugün insan ırkının dil yeteneklerinin bütün dünyada tek şekillilik göstermesi gerçekten ilgi çekicidir. Bütün normal insanlar toplumun dilini konuşmayı yine toplumun içinde öğreniyor.

Bugün dünya üzerinde konuşulan 5.000 civarındaki dil hakkında bilgimiz var ve bu bilgileri dil bilimcilerin ve antropologların asırlar süren yoğun çalışmalarına borçluyuz. İşte bu dillerin kökeni ve aralarındaki ilişki elinizdeki kitabın hedefini oluşturmaktadır.

İki dilin akraba olduğunu söylemek acaba ne anlama geliyor? Bu kısaca her iki dilin yakın bir zamanda veya geçmişte tek ve orijinal bir dilden geliştiği anlamına gelir. Örneğin Rumence, İtalyanca, Fransızca ve İspanyolcanın akraba olduğunu biliyoruz, çünkü bu diller iki bin yıl önce Roma'da konuşulmuş olan Latince'den gelir. Latince imparatorluğun sınırlarıyla birlikte Portekiz'den Romanya'ya kadar geniş bir alana yayılmıştır. Milattan sonra 500 yıllarında Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra, Latincenin kaynağından kopan bölge ağızları, zamanla Romans dilleri olarak gelişmelerini tamamlamıştır. Benzetmede Latince *ana dil*, Rumence, Sardinya dili, İtalyanca, Fransızca, Katalanca, İspanyolca ve Portekizce *kardeş diller* olarak adlandırılır. Büyük veya küçük fark etmeden, akraba dillerin oluşturduğu grup *dil ailesi* adıyla bilinir, bu durumda Latince ve ondan türeyen diller Romans ailesi adıyla anılır.

Akraba olmanın ne anlama geldiğini kavradıysak, şimdi daha az şeffaf olan bunun nasıl *belirleneceği* sorusuna dönebiliriz. Romans dil ailesinin ana kaynağı olan Latince hakkında yeterince yazılı kaynağımız var, bu yazılı kaynak-

lar Latincenin kökeninden Eski Fransızca ve Eski İspanyolcaya, oradan modern Romans dillerine kadar kesintisiz uzanır. Fakat Latince ve Romans dillerinin durumu özel bir durumdur, diğer dil aileleri için karşılaştırma kaynağı olacak böyle yazılı materyal bulmak kolay değildir. Latince yazılmış olmasaydı ne yapacaktık? Romans dilleri yazı sistemlerini geliştirmemiş olsaydı, onların sadece bugünkü modern şekillerini mi bilecektik? İşte yazılı belge eksikliğinin çekildiği şartlarda dünya dillerinin büyük çoğunluğunun akrabalık ilişkilerini çalışmak gerçekten çok zordur.

Sınıflama Nasıl Yapılır?

Diller arasındaki akrabalık ilişkisini, doğrudan dillere bakıp karşılaştırma yaparak araştırmayız. Önce onları aileler biçiminde, daha sonra da büyük aileler biçiminde sınıflayarak genetik karşılaştırma çalışmasında ilerleriz. İki halkın veya iki dilin ilişkisi genel genetik dallanmadaki pozisyonlarına bakarak belirlenir. Örneğin İngilizce ile Çince arasındaki ilişkiyi sadece bu iki dile bakarak yapmaya kalkışsaydık, bu iki dil arasında bütün dillerde olan benzerlikler dışında hiçbir ilişki olmadığı sonucuna varırdık.

İnsan dillerindeki büyük bölünmeler, aralarında ilişkiyi görmekte hep bir engel oluşturagelmıştır. Aynı şey biyoloji için de geçerlidir: “Canlılar arasında görülen büyük farklılıklar biyolojinin birleştirici prensiplerinin keşfinde ve özellikle de kalıtım araştırmalarında engel teşkil ederler. Doğrusu bir ağaç ile bir at arasındaki ilişkiyi görmek hiç de kolay değildir” (Berg ve Singer 1992:9). Aynı biçimde İngilizce ile Çince arasındaki ilişkiyi kavramak da kolay değildir, fakat bu iki dilin zannedilegeldiği gibi akraba olmadıkları anlamına gelemmez.

Şimdi baştaki Latince ve Romans dilleri örneğimize dönersek, neden sadece ilişkileri değil de sınıflamayı araştır-

dığımızı daha iyi anlayabiliriz. Her ikisi de Romans dil ailesinin üyesi olduğundan, İtalyanca ve İspanyolcanın akraba olduğunu söyleyebiliriz, fakat İtalyanca aynı zamanda İngilizceyle de ilişkilidir. Bu ilişki İngilizcenin Romans dil ailesi üyesi olmasından değil, İngilizcenin üyesi olduğu Germen dil ailesinin Romans dilleriyle ilişkili olmasından kaynaklanır. Bu sınıflamaları göstermekte bir ağacın dalları şema olarak kullanılır. 1. Şekil İtalyancanın İspanyolca ve İngilizceyle ilişkili olduğunu belirtmekle kalmaz, aynı zamanda Romans ailesinin üyesi olan İspanyolcaya daha yakın İngilizceye ise daha uzak akraba olduğunu da söyler. Germen dil ailesinin atası olan Proto-Germence yazılı bir dil değildi, bu yüzden onun hakkındaki bilgilere ancak yakın ilişkili olduğu sonraki nesil dilleri İngilizce, Hollandaca, Almanca, Danış dili, Norveççe ve İsveççe gibi dilleri incelemekle ulaşabiliriz. Proto-Germencenin gramerini çok ayrıntılı olarak tespit edemesek de, Latince örneğinden hareketle böyle bir dilin varlığından emin olabiliyoruz. Benzer şekilde 6.000 yıl önce konuşulan bir dil olan, fakat yazılı belgelerine ulaşamadığımız Proto-Hint-Avrupa dilinin doğasını tespit için de, sonraki nesil dilleri olan Latince, Grekçe, Sanskritçe ve Proto-Germenceyi kullanacağız.

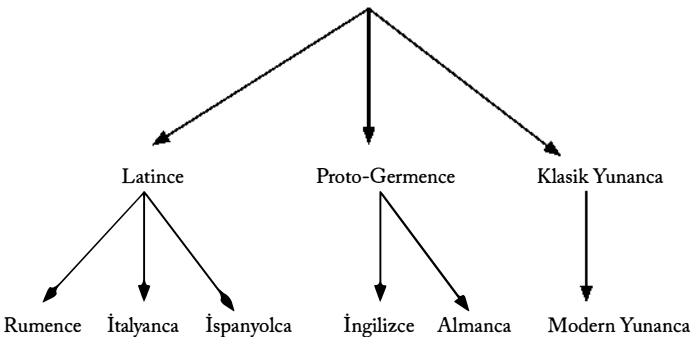
1. Şekil'de Latince, Romans dillerinin anası, Hint-Avrupa dil ailesinin ise kız kardeşidir. Buradan hareketle Hint-Avrupa dilinin de daha eski bir dil ailesinin kız kardeşi olduğu sonucuna ulaşabiliriz. 3. Bölümde bu konuyu ele alıp, Hint-Avrupa dilinin diğer bazı dil aileleriyle olan olası ilişkilerinin birtakım kanıtlarını değerlendireceğiz. Çağdaş tarihi dil biliminin bu çeşit kanıtlara neden karşı çıktığına da aynı yerde temas edeceğiz.

Dillerin kökenini araştırırken karşımıza çıkan problem, demek ki, dünya dillerini *sınıflama* probleminden başkası değildir. İşte bu sınıflama bize hangi dillerin birbirlerine ne

kadar yakın akraba olduklarını söyleyecektir. Mevcut dillerin ortak bir kaynaktan gelip gelmediklerini söyleyecek olan da aynı sınıflamadır.

Dilleri nasıl sınıflayacağız? Kitabın hedeflerinden biri de, bunun nasıl yapılacağını göstermektir. Konuyu daha da zevkli hale getirmek için bu sınıflamayı size, okuyucuya yaptıracam. Omuzlarınızı bitkinlikle iki yana düşürüp “Ben gramerden ne anlarım” düşüncesiyle kitabı kapamaya karar vermeden önce beni iyi dinleyin. Burada gramer bilmek önemli değildir, dil hakkında, sınıflama hakkında hiçbir şey bilmeseniz bile bunu başarabilirsiniz. İnsanoğlu düğmeleri, şarapları ve köpekleri sınıflama konusunda çok yeteneklidir, bu yüzden işlemi size gösterdiğimde dilleri de kolayca sınıflayacaksınız. Sınıflamayı bizzat sizin yapmanızı istiyorum, çünkü ulaşacağımız sonuçlar bir hayli tartışmalı olacaktır, işlemi kendiniz yaparsanız sonuçları daha kolay kabul edeceksiniz. Aktif bir katılımcı olarak sınıflama hakkında daha çok şey öğrenecek olmanız da ek bir avantaj elbette. Dilleri karşılaştırarak insanoğlunun bilinmeyen çağları hakkında bilgi sahibi olmak, sanıyorum çok hoşunuza gidecektir.

Proto-Hint-Avrupa

1. Şekil: Hint-Avrupa dil ailesinin ağaç şemasının bir bölümü.

Şimdi işlemimize devam edelim. Dillerin dil ailesi olarak sınıflanması ses ve anlam bakımından benzer kelimeler aramakla başlar. İki dilde kelimelerin sadece ses bakımından benzer olması yeterli değildir, örneğin anlamı benzer olan ilgili kelimede *p* ve *r* seslerinin her iki dilde mevcut olması yetmez. Her iki dil, mesela *tik* sesine sahipse ve kelime yine her iki dilde “parmak” anlamına geliyorsa, bir ilişkiden söz açılabilir.

Sınıflamayı kavramanın en iyi yolu, örnekler üzerinde çalışmaktır. Kitapta tablolar, farklı dillerden kelime listeleri size verilecek ve sizden bu veriler ışığında dilleri aileler şeklinde sınıflamanız istenecektir. Tablolarda diller harflerle gösterilecek (A, B, C,...) ve size bu harflerin hangi dilleri temsil ettiği sınıflama bitene kadar söylenmeyecektir. 1. Tablo’da 12 dilde “el” kelimesinin karşılıkları veriliyor. Göreviniz verilen şekillerde görülen benzerlikleri temel alarak, bu on iki dili dil aileleri biçiminde sınıflamak olacaktır. Tablodaki bütün kelimelerin *anlamları* aynı olduğundan, *seslerdeki* benzerlikler üzerinde yoğunlaşacaksınız. Bazı kelimelerde verilen düzeltme işaretleriyle canınızı sıkmayın, bunları dil bilimciler sesin tam karşılığını vermek için kullanırlar. Evet burada kaç dil ailesi görüyorsunuz ve bunların üyeleri hangileridir?

Dil	El
A	lām̃h
B	ranka
C	rēka
D	ruka
E	hænd
F	hānd
G	hant
H	m̃j̃nə
I	mano
J	mæ
K	mano
L	te

1. Tablo Bir Örnek

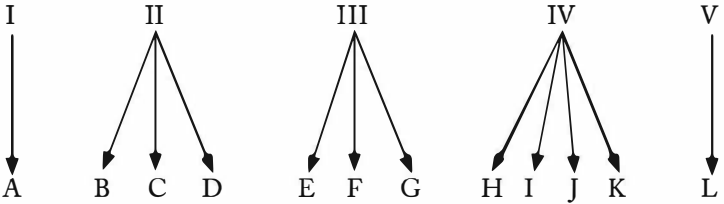
On iki dili beş dil ailesi olarak sınıfladıysanız, doğru yaptınız. Beş dil ailesinin ilkinde sadece A dili yer alıyor, çünkü “el” için bu dilin kullandığı kelime, listedeki hiçbir kelimeye benzerlik göstermiyor. İkinci ailede *r-k* sesleri “el” için kullanılan kelimedede göze çarpıyor, bu aileye B, C ve D dilleri girmekte. Üçüncü aileyi E, F ve G dilleri oluşturuyor, buradaki ortaklık *h-nd* şeklinde beliriyor. *m-n* ortaklığıyla birleşen dördüncü aile H, I ve J dillerini içine alıyor. Beşinci aile, ilki gibi, tek dilden oluşmuş: L dili.

Örnekte her bir aile “el” anlamını taşıyan farklı bir kök kelimeye sahip. Modern şekiller bu kökten türemiş. Aynı kökten türemiş bu kelimelere kökteş (cognate) adı verilir (Latince *cognatus* kelimesinden *cognate* “beraber doğmuş” anlamına geliyor). Kökteşler erken dilin aynı kelimesinden çıkar ve modern dillerde benzer ama farklı şekiller biçiminde gelişirler.

Sınıflamada aşağıdaki kısaltmaları kullanmayı teklif ediyorum. Dil ailelerini Roma rakamlarıyla (I, II, III, IV,...), dilleri büyük harflerle (A, B, C,...) gösterelim. Sınıflama ağaçtan çıkan dallar biçiminde gösterilsin. Her ağaç bir dil ailesini temsil etsin. Böylece 1. Tablo, 2. Şekil’de ağaç olarak gösterilmiş olur. 1. Tablo’da verilen diller şöyleydi: A=İrlandaca, B=Litvanyaca, C=Polonyaca, D=Rusça, E=İngilizce, F=Danimarka dili, G=Almanca, H=Rumence, I=İtalyanca, J=Fransızca, K=İspanyolca ve L=Japonca. Dil aileleri de Celtic (I), Balto-Slavik (II), Germanik (III), Romans (IV) ve Japon (V) şeklindeydi. Romans dil ailesini Latinceye ihtiyaç duymadan tanımlayabildik, yazılı ana dili kayıtlarından bağımsız olarak, Romans dil ailesindeki dört dili ayırabildik.

2. Şekil açıklanması gereken birkaç ilgi çekici konuyu ortaya atar. Örneğin şekilden anlaşılacağı gibi, İngilizce (E) ile İtalyanca (I) farklı ve bağımsız dil ailelerine mensuptur. Fakat bu şeklin yanlış anlaşılması demektir (1. Şekil ile kar-

şılaştır), çünkü şekil bize dillerin akraba olmadıklarına dair bir şey söylemiyor. 2. Şeklin söylediği şey, 1. Tablo'daki bilgiler ışığında, on iki dili beş aileye sınıflayabileceğimizdir. Tek kelime ile bu yaptığımız azımsanmayacak bir başarı, fakat sadece bir başlangıç. 1. Bölümdeki gibi başka kelimeleri de dikkate aldığımızda, 2. Şekilde verilen sınıflama onaylanmış olacak. Bunu iki değişik biçimde yapabiliriz. İlk olarak birkaç kelimenin daha karşılaştırılması I, II, III ve IV numaralı ailelerin daha eski bir Hint-Avrupa ailesinin üyesi olduklarını gösterir (karş. 1. Şekil). Fakat Japonca yine kendi başına kalacaktır. İkinci olarak başka kelimelerin karşılaştırılması, Balto-Slavik ailesinin iki alt aileden oluştuğunu ortaya koyar: Baltık (Litvanyaca ve Latviyaca) ve Slav aileleri (Rusça, Polonyaca, Çekçe, Slovakça, Slovence, Sırp-Hırvatça, Bulgarca ve diğerleri). Baltık ve Slav ailelerini diğer Hint-Avrupa dillerinden ayırıp birbirine yaklaştıran bir kelimedir “el” kelimesi.

2. Şekil 1. Tablo'nun çözümü (bir örnek)

Sınıflama Neden Başarıya Ulaşır?

Sınıflamanın ne olduğunu ve nasıl yapıldığını gördük, şimdi sınıflama metodu neden başarılı bir metottur buna bakalım. Farklı dillerin kelime benzerliklerine bakmak gibi basit bir metot olan sınıflama metodu, dillerin binlerce yıllık bağlantılarını nasıl kolayca açığa çıkarabiliyor? Metodun başarısı insan dilinin en temel özelliği üzerine kurulmuş

olmasından kaynaklanır: Herhangi bir dildeki herhangi bir kelimenin sesi ve anlamı arasındaki ilişki keyfi (arbitrary) bir ilişkidir. “Keyfi” kelimesi burada yeterince vurgulanmamış olabilir. 1. Tablo’da gördüğümüz gibi farklı diller “el” kelimesini farklı seslerle karşılar: İrlandaca *lámh*, Litvanyaca *ranka*, İngilizce *hænd*, İtalyanca *mano* ve Japonca *te*. Bir dilin “el” kelimesini karşılamak için yüzlerce (belki de binlerce) ses kombinasyonu oluşturma seçeneği vardır (İngilizcede 22 ünsüz, 12 ünlü ses olduğunu düşünün). Farklı dillerin aynı anlam için aynı kombinasyonları oluşturmaları şansa bağlanamaz. Kazara benzerliklerin sık olarak karşımıza çıkma ihtimalleri bu yüzden çok düşüktür. Kelime ne kadar uzun olursa, şans benzerlikleri ihtimali de o kadar az olur. Aynı üç ünsüzü, aynı sıra içinde birleştirmiş bir kelimeyi, aynı anlamla üç farklı dilde bulmak ihtimali, daha az sayıda (bir veya iki) ünsüz içeren kelimeyi, iki dilde benzer şekilde bulma ihtimalinden çok daha azdır.

Benzer şekilleri benzer anlamlarla farklı dillerde bulduğumuzda bunu nasıl açıklayabiliriz? Aslında dillerin kelimeleri arasında görülen olası benzerliklerin açıklamaları, proteinler, canlılar veya dinler arasında görülen benzerliklerin açıklamalarından farklı değildir. Taksonomi olarak adlandırılan sınıflama biliminin genel prensipleri vardır ve bunlar sınıflandırılan nesnelere bağlı değildir. Saha ne olursa olsun (canlılar, dinler, diller v.s) benzerliklerin açıklamasını şu üç mekanizma yapar: yaklaşma (convergence), ödünç alma ve ortak köken. Hiç kimse bugüne kadar bir dördüncü mekanizmayı ikna edici olarak ileri sürememiştir.

Yaklaşma benzerliklerinde, orijinalde farklı olan nesneler, kazara veya harekete geçirici bir sebep yüzünden birbirine benzer hale gelirler. Biyolojide yaklaşma kökenli gelişme örnekleri görülür: yunuslar (bizim gibi memeliler sınıfına girer) ve balıkların, yarasa (memeli hayvan) ve kuşlarınki.

Fakat biyolojiyle dil arasında çok temel bir farklılık söz konusudur, bu farklılık dildeki örnekleri ortaya çıkarmayı çok kolay hale getirir. Kuşların ve yarasaların yaklaşımaya dayalı gelişmesi kazara olamaz, bir hayvan uçacaksa, biyolojik kökeni ne olursa olsun (ister kuş, ister memeli), aerodinamik yasalara uymak zorundadır. Böylece iki tür arasındaki vücutla ilgili gelişmeler çevre tarafından belirlenir.

Daha önce de vurguladığım gibi, ses ve anlam arasındaki keyfi ilişkinin doğası, ne çevrenin ne insan psikolojisinin ne de başka bir şeyin müdahalesine imkân tanır. Dillerde yaklaşımaya dayalı benzerlik daima kazaradır ve gerçekleşme ihtimali yukarıda açıklandığı gibi çok düşüktür. Kazara benzerlikler olabilir, fakat aynı benzerliğin birkaç defa tekrar etmesi beklenemez.

Burada “daima” sözünü kullanmak doğru olmayabilir, çünkü ses ve anlam ilişkisinin keyfi olmadığı küçük bir kelime sınıfı mevcuttur. *Ses sembolizmini* burada sayabiliriz, *i* sesi yakını işaret ederken, *a* sesi uzağı gösterir. Birtakım taklit seslerinden oluşan kelimeler de (cız, mırmır gibi) buraya girer. *Mama* “anne”, *papa* “baba” gibi akrabalık terimleri de dillerin çoğu tarafından ses sembolizmi içinde değerlendirilir. Fakat bu tip örnekler dillerin söz hazineleri içinde çok küçük bir grup oluşturur. Çok kural dışı ve sayıca çok az oldukları için dil sınıflamaları tartışmasında göz ardı edilebilirler.

Farklı dillerin benzer kelimeler sergilemesinin ikinci yolu, bir dilin diğerinden ödünç kelime almasıyla olur. Örneğin İngilizce Fransızca ile birçok ortak kelime kullanır, bunların çoğu Orta İngilizcenin Eski Fransızcadan aldığı kelimelerdir. Normanların İngiltere’yi 1066 yılında işgal etmesinden sonra on binlerce Fransızca kelime İngilizceye geçmiştir. Bunların çoğu bugün de kullanılır: *people, beef, crime, religion, virgin, nature, art, sport, beauty, table*. Peki ödünç alınmış kelimeleri tesadüfe bağlı veya ortak kökene

bağlı benzerliklerden nasıl ayırt edeceğiz? Ödünç alınma kelimeleri tespit etmede kullanılan iki etkili yöntem vardır.

Evvela çoğu durumda belli bazı tip kelimeler ödünç alınır. Varlığın kendisinin ismiyle birlikte yeni kültür tarafından tanındığı durumların çoğu ödünç almayla sonuçlanır. Buna örnek olarak *coffee* “kahve”, *tobacco* “tütün” ve *television* “televizyon” kelimelerini verebiliriz. Diğer taraftan “ben, sen, iki, kim, dış, kalp, göz, dil, değil, su” gibi kelimeler nadiren ödünç alınır. Bu durumda çok sayıda dili kapsayan geniş bir bölgede, temel söz hazinesi birçok dil tarafından paylaşılyorsa, ödünç almayı ihtimallerin içerisinde çıkarıp atabiliriz. Çünkü bu yoğunlukta ödünç alma hiçbir dilde hiçbir zaman gözlemlenmemiştir. Geniş bir coğrafik alanda benzer kelimeleri serpiştirilmiş olarak tespit edersek, benzerlikleri söz konusu bölgeye halkların erken dönemdeki göçleriyle açıklayabiliriz. Romans dilleri arasında görülen benzerliklerin sebebini, Romalıların bölgeyi ele geçirince Latincenin yayılmasına bağlamıştık. Hint-Avrupa dilleri arasında daha derinde görülen benzerliklerin sebebi ise, Hint-Avrupa halklarının Avrupa’nın içlerine ve Güney Asya’ya olan göçleridir.

Ödünç kelimeleri tespit etmekte kullanılan ikinci yöntem, ilgili kelimelerin yakın coğrafyada bulunan diğer dillerde var olup olmadıklarına bakmaktır. Norman istilasına bağlı olarak İngilizce ve Fransızcanın birçok ortak kelimeye sahip olduğunu yukarıda söylemiştik. Tarihteki olayları bilmeseydik, İngilizcenin bu kelimeleri Fransızcadan ödünç aldığını bilmek mümkün olur muydu? Cevap biraz zorlamayla da olsa “evettir”. Her ne kadar İngilizceyle Fransızca birçok kelimeyi paylaşıp bile, İngilizcenin temel söz hazinesinin diğer Germen dillerine, Fransızcanınkinin diğer Romans dillerine benzediğini gözlemlemek zor değildir. Burada bir dil ailesinden diğerine kelime alış verişi söz konusudur. Peki bu alış verişin yönü nedir? Ortak kelimeler

Germen değil Romans dil ailesinin özelliklerini taşıyor. Son olarak bir İngilizce kelime ne zaman Romans köklerinden birine benzese, bu benzeşme tam olarak Fransızcadaki kelimeyle oluyor (İtalyanca veya bir diğerindeki kelimeyle değil). Sonuçta İngilizcenin kelimeyi Fransızcadan aldığını anlıyoruz. Örneğin İngilizcenin *people* kelimesi, Fransızcanın *peuple* kelimesine çok benzerken, diğer Romans dillerindeki (Rumence *popor*, İtalyanca *popolo*, İspanyolca *peuple*, Portekizce *povo*) kökteş kelimeler pek benzerlik sergilemez. Bu durumda İngilizce, yazılı belgeler onaylayamasa da kelimeyi Fransızcadan ödünç almış oluyor.

Tesadüfler ve ödünç almalar dışındaki benzerliklerin bu durumda tek kaynağı kalıyor: ortak köken. Benzerlikler bugün burada duruyor, çünkü onlar zaten başlangıçtan beri buradaydılar. Birkaç basit gelişme ve değişme açıklamasıyla işin içinden çıkabiliriz. Darwin'den beri biyolojinin temel açıklaması olduğu gibi bu, tarihi dil biliminin de temel açıklamasıdır.

Kitabın bundan sonraki bölümünde benzerliklerin kaynağının ortak köken olduğu durumlarda ne yapılabileceğini göreceğiz. 1. Bölümde ağırlıklı olarak Avrupa dillerini, 2. Bölümde Afrika, Asya ve Amerika dillerini sınıflamanız istenecek. Her iki bölümdeki her bir tablo için verilen kanıtların yol göstericiliğinde sınıflama yapacaksınız. Avrupa dillerinin sınıflanması için kullanılan metotların diğer diller için de geçerli olduğunu göreceksiniz. 3. Bölümde dillerin değil, dil ailelerinin sınıflanmasına döneceğiz (1. ve 2. Bölümlerde zaten bir kısmını keşfetmiş olacaksınız). Dilleri sınıflamakta kullanılan kriterlerin aynılarının dil ailelerini ve daha büyük ve eski dil birliklerini sınıflamakta da kullanıldığını göreceksiniz. Bu tip sınıflamaya itiraz eden görüşler de ayrıca tartışılacaktır. 4. Bölüm benzer bir konuyu takip eder: Yeni Dünya dil ailelerini karşılaştırmak ve Yerli

Amerikan dillerini sınıflamak. Tekrar etmek gerekirse, burada muhalif uzmanların görüşleri de değerlendirilecektir.

5. Bölümde dünyanın değişik yörelerinden dilleri sınıflamanız istenecek, bu sınıflamayı yaparken göreceksiniz ki, belli kökteş kelimeler ancak bütün dünya dillerinin bir kökten gelmesiyle açıklanabilir. 6. Bölümde önceki bölümlerde tanımladığımız dil ailelerini bir potada eritmeye çalışırken geleneksel tarihi dil biliminin bu konuda almış olduğu karşıtavrı da sergileyeceğiz. 7. Bölümde biyoloji ve dil bilim alanındaki sınıflamalarda yeni keşfedilen karşılıklı ilişkileri ele alacağız. İnsan genleri üzerine kurulan sınıflamaların önceki bölümlerde çalıştığımız dil bilim sınıflamalarıyla örtüştüğünü göreceğiz ve bunun sebeplerini araştıracağız. Son olarak 8. Bölümde söz konusu dil ve biyoloji bulgularını daha geniş çerçevede değerlendireceğiz. Burada arkeolojik kanıtlar da işin içine girecek ve modern insanın ne zaman ve nerede ortaya çıktığının, dünyanın dört bir köşesine nasıl yayıldığının genel bir resmini vermeye çalışacağız. Geleneksel dilcilere göre sınıflamanın önünde gelmesi gereken tarihi dil bilimi tartışmasıyla kitap son bulacak. Fakat bana göre bu iş sınıflama işi bitmeden başlayamaz.

1- DİL VE TARİH: Geçmişten Sesler

Yazılı dil herkesin bildiği gibi, sadece 5.000 yıllık bir geçmişe sahiptir, konuşma dilinin geçmişteki izlerini ise takip edemeyiz. Bu durumda dil insanın geçmişi hakkında bize ne söyleyebilir ki? Aslında birçok şey söyler, sadece geçmişin dilleri hakkında değil onların bugünkü dağılımını ortaya koyan eski göçler hakkında da bir çok şey söyler. Bu iki konuyu kitapta ayrıntılı olarak ele alacağız.

Dillerin zamanla nasıl değiştiğini ve çağdaş dillerin yapısını bildiğimize göre, bu bilgilerimizden hareket ederek tarih öncesi zamanlar ve dilleri hakkında birtakım bilgilere yeniden kurma yoluyla ulaşmamız mümkündür. Girişte gördüğümüz gibi farklı dillerdeki benzer kelimeler, erken bir dilin erken bir biçiminden doğan bağımsız gelişmeler olarak karşımıza çıkıyor. Örneğin “fare” kelimesinin Hint-Avrupa dillerindeki karşılıklarına baktığımız zaman benzerlik bizi şaşırtacak düzeydedir: İngilizce *mouse*, İsveççe *mus*, Almanca *Maus*, Hollanda dili *muis*, Latince *mûs*, Klasik Yunanca *mûs*, Rusça *мыш*, Polonyaca *mysz*, Sırp-Hırvatça *miš*. Söz konusu dillerin bu kelimeleri ayrı ayrı icat etmediğini söylemek için

kâhin olmaya gerek yok. Öyleyse fare için kullanılan benzer kelimeler eski bir şekilden gelişmiş olmalıdır ve bu şekil eski dilde fare için kullanılan şekildir. Eski dil olarak adlandırdığımız dil, bu örnekte Proto-Hint-Avrupa dilidir.

Verdiğimiz örnekler birbirleriyle bağlantılı olduğuna göre, Hint-Avrupa dil ailesinin varlığı kanıtlanmış olur. Bu sonuca ulaşmak için dil biliminde doktora yapmanız gerekmiyor, sadece sağduyulu düşünmek yeterlidir. Ulaştığımız sonucu daha da ileriye götürebilir, ilgili kelimenin Proto-Hint-Avrupa dilindeki tam şeklini yeniden kuran bir teori geliştirebiliriz. Şöyle bir düşünün, zamanda geriye gittiniz, Proto-Hint-Avrupa dili konuşan bir grup insan gece yanan bir kamp ateşinin etrafında oturuyorlar. Bu sırada ateşin ışığında bir fare ortaya çıkıyor ve çabucak gözden kayboluyor, acaba o insanlar bu fareyi nasıl adlandıracaklar? Modern dillerde yaşayan kelime *m-* sesiyle başlayıp *-s* sesiyle (veya buna yakın bir sesle) bittiği için, Proto-Hint-Avrupa dilinde aynı kelimenin doğal olarak *m-* ile başlayıp *-s* ile sona erdiğini düşünmek gerekir. Fakat aradaki vokalin (ünlünün) ne olduğunu kolaylıkla tespit edemiyoruz. Bunu çözmek için biraz daha ileri düzeyde bir eğitim gerekiyor. Söz konusu dil ailesini çalışan uzmanların (yaklaşık 200 yıldır çalışıyorlar) ilgili dildeki kelimenin **mús* olduğunu söylediklerini belirtmek sanıyorum burada yeterli olacaktır. Kelimede *** işareti şeklin farazi (hipotetik) olduğunu belirtir, hiçbir yazılı kaynakta belgelenmediğini gösterir. Vokalin üzerindeki şapka işareti ise, sesin uzun telaffuz edildiğini belirtir (muus şeklinde, modern İngilizcede olduğu gibi).

Erken dillerin şekillerini yeniden kurmakla pek fazla ilgilenmeyeceğiz. Daha çok dil ailelerini tanımlamakla meşgul olacağız. Dil ailelerinin zamanın derinliklerine inilerek tanımlanması, modern insanın kökeni ve dünyaya yayılması hakkında da bizi çok ilgi çekici keşiflere ulaştıracaktır. Şim-

di kitabımızın asıl konusuna, yani dil sınıflaması yoluyla dil ailelerinin belirlenmesine dönebiliriz.

Dürüst olalım ve Giriş bölümünde verdiğimiz örneğin (“el” kelimesinden hareketle dillerin sınıflanması) gerçekten çok basit olduğunu itiraf edelim. Kelimeleri temel alarak dilleri sınıflamak gerçekten bu kadar kolay olabilir mi? Karşılaştırmaya ilave kelimeler kattığımızda bulduğumuz sonuçlarda hedeften sapma olmaz mı? Haydi bu soruların cevabını birlikte arayalım.

Avrupa Dilleri

2. Tablo’da dokuz Avrupa dilinden 13 kelime veriliyor ve toplam kelime sayısı 117’ye ulaşıyor. Sizin göreviniz yine Giriş bölümünde yaptığınız gibi, dokuz dili dil ailelerine (gerekirse alt dil ailelerine) sınıflamak olacak. Birkaç ipucu vereceğim, fakat bunlar olmadan da yapacağınıza inanıyorum. (İpuçlarını almak istiyorsanız okumaya devam edin, aksi takdirde doğrudan 2. Tablo’ya geçebilirsiniz.)

Başlangıç stratejisi olarak en çok benzer şekilleri alın ve en belirgin dil ailelerini oluşturun. Sonra bunların yar-dımıyla daha az belirgin dil ailelerini tespit etmeye çalışın. Örneğin E ve F dillerinde “iki” kelimesi aynı (*duo*), buradan hareketle E ve F dillerini birlikte gruplamak gerekecek. Benzer biçimde “bana” ve “sen” kelimelerini de değerlendirmeye alın, C ve D dillerini birlikte gruplayın.

Kelimelerde tanımadığınız, yabancı olduğunuz komik işaretler (semboller) dikkatinizi çekecektir, fakat bunların temsil ettiği sesler yabancısı olduğunuz sesler değildir. İngilizcenin iki tane *th* sesi vardır, dil bilimciler bunu *ð* ve *θ* sembolleriyle gösterir. *θ*, think, three, both ve cloth gibi İngilizce kelimelerdeki *th* sesinin karşılığıdır. *ð* ise, this, there, either ve clothe gibi İngilizce kelimelerdeki *th* sesini temsil eder. *ʃ* ve *ç* sembolleri İngilizcede *sh* ve *ch* şeklinde yazılan sesleri temsil eder: she, push (*ʃ*), church (*ç*). 2. Tablo’da size yabancı gelen birkaç

sembol daha olabilir, ancak bunları göz ardı edebilirsiniz (bu semboller fonetik sembollerdir, doğrudan dilde kullanılmazlar). Bu sembollerin karşıladığı sesleri tam olarak bilemeseniz de dilleri sınıflayabilirsiniz. Sembollerin karşılıkları hakkında daha geniş bilgi edinmek isterseniz, fonetik kitaplarına bakmalısınız (örn. Abercrombie 1967, Ladefoged 1982). Fonetik bilimi insan dillerinde kullanılan sesleri çalışır, seslerin nasıl kullanıldığıyla ve zamanla nasıl değiştikleriyle ilgilenir.

2. Tabloda sınıflama çalışmasına başlamadan önce son olarak şu gözlemimi vermek istiyorum. Dikkat edilirse “fare” kelimesinin D ve G dillerinde bir karşılığı verilmemiştir. Bu dillerde söz konusu kelimenin karşılığını bilmiyoruz. Dil biliminde her zaman yeterli ve tam veriyle çalışmak mümkün olmuyor, bu yüzden elimizdeki verilerle en iyisini yapmak zorunda kalıyoruz. Göreceğiniz böyle veri eksiklikleri, bizi dilleri sınıflamaktan alıkoyamıyor.

3. Şekil'deki gibi bir sonuca ulaştıysanız, kendinizi iki sebep yüzünden tebrik edebilirsiniz. İlki, bu dilin matematiksel olarak 20.000 farklı sınıflanma olasılığı vardır, bu yüzden sizin bir seçiminiz bile kazara veya şansla olamaz. Zannediyorum üç dil ailesini fazla zorlanmadan belirlediniz. Daha ayrıntılı ve kesin bir sınıflama C ve D'yi en üst seviyenin (II) birleştiği noktayla C ve D arasında bir yerde gruplayacaktır. Tarihi açıdan bunun anlamı şudur: II numaralı dilin dallara ayrılmaya başlamasından sonra C ve D dilleri bir müddet daha birlikte yaşadılar. Bu iki dil, E, F, G ve H dilleri birbirlerinden ayrıldıktan sonra da birlikteydiler, daha sonra C ve D dili olarak birlikten koptular. Dolayısıyla C ve D dilleri diğer dillerden birbirlerine daha çok benzer. Bu iki dili ara noktada ayrı almadıysanız da problem değil. Sonuçta küçük bir ayrıntıdan bahsediyoruz, daha fazla veri ve tecrübeniz olsaydı eminim bu ayrıntıyı da kaçırmayacaktınız. Fakat her halükârda üç ana dil ailesini tespit etmiş olmanız gerekir, yoksa sınavdan geçer not alamazsınız.

2. Tablo Avrupa Dilleri

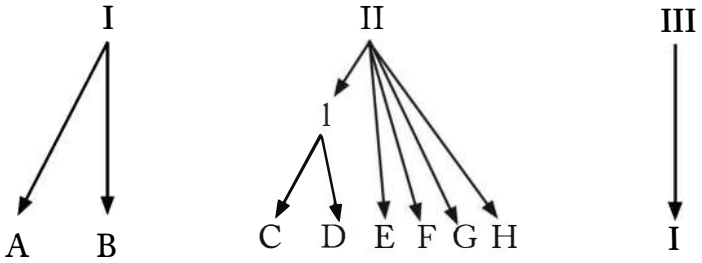
Dil	İki	Üç	Beni	Sen	Kim?	Değil	Anne	Baba	Diş	Kalp	Ayak	Fare	O taşıyor
A	ʔiθn-	θalāθ-	-ni	-ka	man	lā	ʔumm-	abū	sinn	lubb	rijl-	fār	yahmil
B	ʃn-	ʃaloş	-ni	-ka	mi	lo	ʔem	aß	şen	leß	regel	ʃakbār	noşeh
C	duvá	tráyas	mám	tuvám	kás	ná	mātár-	pitár	dant-	hrd-	pád	muş-	bhárati
D	duva	θrāyo ⁻	mam	tuvəm	çiş	naē-	mātar-	pitar-	dantan-	zərəd	paidya		baraiti
E	duo	treis	eme	sú	tís	ou(k)	māter	pater	odón	kardiā	pod-	mūs	phérei
F	duo	trēs	mē	tū	kwis	ne-	māter	pater	dent-	kord-	ped-	mūs	fert
G	twai	θreis	mik	θu	hwas	ni	aiθei	faðar	tunθus	haírto ⁻	fo ⁻ t		baíriθ
H	dó	trí	-m	tú	kía	ní-	máθir	aθir	dēt	kride	traig	lux	berid
I	iki	üç	ben-i	sen	kim	deyil	anne	baba	diş	kalp	ayak	sıçan	taşıyor

İkinci olarak, dokuz dili üç ana dil ailesi biçiminde sınıfladıysanız (I, II, III), Sir William Jones'un 1786'da yapmış olduğu ve karşılaştırmalı dil biliminin başlangıcı sayılan olayı yeniden keşfetmiş ve gerçekleştirmiş oldunuz. Jones'a şükran borcumuzu ödemededen önce 3. Şekil'de verilen sınıflamanın neden doğru olduğunu değerlendirelim.

2. Tablo'nun ilk sütununda "iki" için kullanılan kelimeleri karşılaştıırırsak C (*duvá*) ve D (*duva*) dillerini beraber, E (*duo*) ve F (*duo*) dillerini de beraber sınıflamamız gerektiğini görürüz. Bu iki grup hem birbirleriyle hem de H (*dó*) diliyle akrabadır, çünkü bütün şekiller *d*- ile başlayıp *u* veya *o* sesleri tarafından takip ediliyor. G dili (*twai*) de bu geniş gruba eklenmelidir, *t* ve *d*'nin, *u* ve *w*'nin birbirlerine çok yakın sesler olduğunu bilseydiniz bunu yapabilirdiniz. Diyelim ki bilmiyordunuz ve G'yi buraya dahil etmediniz, olsun sorun değil. Diğer taraftan A (*?iθn-*), B (*ʃn-*) ve I (*iki*) dillerindeki şekiller ne birbirlerine ne de büyük gruptaki şekillere benziyor. Öyleyse sadece "iki" kelimesi temelinde dilleri dört aileye sınıflayabiliriz: A || B || CDEFGH || I (||işareti aileleri birbirinden ayırıyor).

İkinci sütundaki "üç" kelimesine döndüğümüzde, A (*θalāθ-*) ve B (*ʃalosʃ*)'deki şekillerin benzer olduğunu görürüz, tek fark A'nın *ʃ* yerine *θ*'yi kullanmasıdır. *θ* ve *ʃ*'nin yakın sesler olduğunu bilseydiniz, tereddüt etmeden iki dili birlikte sınıflardınız. Bunu bilmeseniz bile "üç" için kullanılan kelimenin iki dilde şans eseri bu kadar birbirine benzemeyeceğini tahmin edecektiniz. A ve B dillerine "iki" kelimesiyle ilgili olarak tekrar göz atacak olursak, *θ* sesinin *ʃ* sesiyle eşleşeceğini ve bu durumda iki kelimenin benzer sayılması gerektiğini görürsünüz. İki şekil kökteş, yani aynı kaynaktan türemiş olmalıdır. A dilindeki kelime iki parçadan oluşuyorsa (*?i*=ön ek, *-θn*=kök), ikinci parça yukarıda verilen ses denkliği ışığında (*θ* = *ʃ*) B dilindeki şekille aynı olacaktır. Bu

şekildeki denklikler teknik literatürde *ses denklikleri* olarak bilinir. Zaman zaman bu çeşit ses denklikleriyle farklı tablolarda karşılaşacaksınız. Ses denklikleri konusunu kapanışta ayrıntılı olarak ele alacağız.

3. Şekil 2. Tablo'nun çözümü (Hint-Avrupa dilleri)

“İki” kelimesi temelinde oluşturulan büyük gruptaki diller “üç” kelimesi için de kendilerine has bir biçim kullanıyor, *tr-* ile başlayan ve *-s* ile sona eren bir kelime (C: *trāyas*, D: *θrāyō*, E: *treis*, F: *trēs*, G: *θreis*, H: *tri*). I dilindeki kelime yine hepsinden farklı: *üç*. “iki” kelimesi temelinde önceden yaptığımız sınıflamayı, “üç” kelimesinden gelen bilgilerle geliştirerek yeni bir sınıflama yapabiliriz. Bu durumda sadece üç dil ailesi kalacak: AB || CDEFGH || I. İşte sadece bu iki kelime temelinde yaptığımız sınıflamanın bugün uzmanların yaptığı ve geçerli kabul edilen sınıflamadan hiçbir farkı yok.

Üçüncü sütunda “beni” kelimesi yer alıyor, bunun dağılımı da önceki vardığımız sonuçları destekler niteliktedir. A ve B’den oluşan ilk aile benzer şekillere sahip. İkinci aile C’den H’ye kadar olan diller, *m* sesiyle ilgili olarak farklı şekiller sergiliyor: C: *mām*, D: *mqm*, E: *eme*, F: *mē*, G: *mik*, H: *-m*. I dilindeki kelime yine bütün dillerdekinden farklı: *ben-i*. Üçüncü sütundaki bilgi ışığında sınıflama aynen kalıyor: AB || CDEFGH || I.

Diğer sütunlara baktığımızda dokuz dilin hep bu üç aile şeklinde sınıflandığını görürüz. Yeni kelimeler karışık-

lğa yol açmadığı gibi varılan sonuçları hep teyit eder. İlk üç sütundaki kanıtlara ek olarak 2. Tablo'nun dikkatlice incelenmesi A ve B'den oluşan ilk ailenin aşağıdaki özellikler tarafından da karakterize edildiğini bize gösterir: “sen” (-ka), “kim?” (m-), “değil” (l-), “anne” (?-m-), “diş” (s-n), “kalp” (l-b), “ayak” (r-g-l, g A dilinde j olmuş).

İkinci aile için, C'den H'ye, sunulan ek kanıtların etkileyicilikte yukarıdakilerden hiç aşağı kalır yanı yok: “sen” (tu), “değil” (n-), “anne” (mater), “baba” (pater), “diş” (dent), “kalp” (k-r-d), “ayak” (p-d), “fare” (mus), “o taşıyor” (b-r-t).

Son dil, I dili, diğerleriyle hiçbir benzerlik sergilemez. “kim”, ikinci ailede olduğu gibi k- ile başlar, fakat kelimenin son konsonu farklıdır. Dillerin çoğunun on ile yirmi arasında konsona sahip olduğunu göz önüne alırsak, buradaki benzerliğin şans eseri olma ihtimali çok yüksektir. Benzer şekilde “baba” kelimesi b konsonu üzerine kurulmuş, bu da birinci aileyle benzerlik sergiliyor. Sadece bir konson üzerine olan benzerlik ikna edici görünmüyor. Tekrar vurgulamak istiyorum, söylediklerim I dilinin diğer sekiz dille ilişkisi olmadığı anlamına gelmez, çünkü sınıflama işi bize “ilişkisizlik” hakkında hiçbir şey söylemez. Aksine sınıflama, dillerin nasıl ve hangi veri temelinde ilişkili olduklarının gösterileceği üzerine bir çalışmadır. 2. Tablo'daki veriler ışığında, diğer hiçbir dille benzerlik sergilemediği için I dili, tek başına bir aile teşkil edecek biçimde sınıflanmalıdır.

H dilinin “fare” kelimesi temelinde nasıl geniş dil ailesiyle birlikte sınıflandığını merak ediyorsunuz. Çünkü bu dildeki *lux* kelimesi *mus* kelimesinden tamamen farklı görünmektedir. H dili bu kadar farklıyken nasıl geniş dil ailesinin bir üyesi olabiliyor? Cevabı çok basit. Bir dil ailesindeki her dilin ata dildeki bütün kelimeleri koruması beklenemez. Gerçek dünyada dillerdeki kelimelerin çeşitli sebepler yüzünden zaman içinde kaybolduğunu ve yerine

yenilerinin getirildiğini biliyoruz. Modern dillerde eski ke-
limelerin bütününe korunması mümkün değildir. Bütünü
korunmamış olsa da 2. Tablo'daki dokuz dilin üç dil ailesin-
den geldiğini ispat etmeye yetecek veri elimizde mevcuttur.

Sizin ilk sınavınız için seçmiş olduğum diller şöyleydi:
A = Arapça, B = İbranice, C = Sanskritçe, D = Avesta dili,
E = Klasik Yunanca, F = Latince, G = Gotça, H = Eski
İrlandaca, I = Türkçe. Burada hemen Arapçanın, İbranice-
nin, Sanskritçenin, Avestan dilinin ve Türkçenin Avrupa dili
olmadıkları itirazını yapacaksınız. Doğru, sizi bilerek kan-
dırdım, çünkü sizin verilen dilleri sadece dil bilim, kriterleri
çerçevesinde değerlendirmenizi istedim. Bunların nerede
konuşuldukları, konuşucularının deri rengi veya nasıl ha-
yatlarını kazandıkları, dille ilgili olmayan şeylerdir. Bu sizin
için hem bir uyarı hem bir ipucu olsun, diğer tablolarda da
aynı şeyle karşılaşabilirsiniz. Buradan çıkaracağınız ders şu
olmalı: Dil sınırları coğrafik ve politik sınırlardan farklıdır,
bazen bunlar iç içe geçebilir (coğrafik sınırlar: Afrika, Avru-
pa, Asya, politik sınırlar: Kanada, ABD, Meksika).

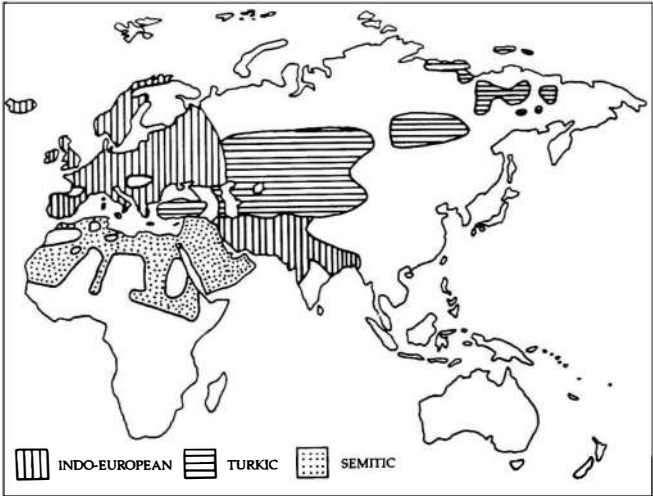
Sanskritçe M.Ö. 1.000 yıllarında kuzey Hindistan'da
konuşulan, günümüzde de Hindu dini mensuplarının dini
aktivitelerinde kullandığı bir dildir. Latince nasıl modern
Romans dillerini doğurmuşsa, Sanskritçeden de üç bin
yıl içinde düzinelerce farklı dil çıkmıştır. Bunların arasın-
da Hindice, Bengal, Gujarati, Punjabi (kuzey Hindistan'da
konuşulur) ve Nepal (Nepal'de konuşulur) dilleri sayılabilir.
Benzer şekilde Avestan dili eski Farsların kutsal kitaplarının
dilidir. Bu dil modern İran dillerinin (Farsça ve Kürtçe) ba-
basıdır. Gotça M.S. 4. asrın ortalarında yapılmış (bugünkü
kuzey Bulgaristan'da) en eski Germence metin olan İncil
tercümelerindeki dildir.

İlk tanımladığınız dil ailesi Sami dil ailesi olarak bili-
nir (A ve B). Arapça ve İbranice bugün en iyi bilinen Sami

dilleridir, bu iki dile ilaveten şimdi konuşulmayan Akatça, Finikece ve Geez dili de bu dil ailesine girer. Hâlen konuşulmakta olan diğer Sami dilleri arasında Amharikçe (Etiyopya ve Tigrinya ve Eritre'nin resmi dili) sayılabilir.

İkinci aile Hint-Avrupa dil ailesidir (C-H), birkaç istisnayla (örn. Bask dili, Macarca, Fince, Estonca) bugün Avrupa kıtasında konuşulan bütün dilleri içine alır. Bu dil ailesi İran, Afganistan, Hindistan ve Pakistan yoluyla Asya kıtasının içlerine kadar uzanır.

Türkçe (I) Türk dilleri ailesinin bir üyesidir. Bu aile Türkiye'den başlayıp Asya ve kuzey Sibiry'a kadar uzanan bir coğrafyada 30'dan fazla dili içine alır (Özbekçe, Kazakça, Azerbaycan Türkçesi, Yakutça gibi). Dillerin coğrafik dağılımı 1. Harita'da gösterilmektedir.

1. Harita. Hint-Avrupa, Türk ve Sami dil aileleri.

İlk sınavınızda verdiğim dilleri gelişigüzel seçmedim, bu diller Sir William Jones'un tarihi dil bilimine girişte verdiği dillerin aynılarıydı. Jones'un Third Discourse to the Asiatic

Society (Asya Derneği'ne Üçüncü Hitap) başlıklı yazısında, Hint-Avrupa dil ailesi şöyle tanımlanıyor (Calcutta, 1786): “Bütün disiplinlerdeki bütün bilimsel formüller arasında en çok sözü edilenlerden birisi. Fikir tarihinde insanı ve onun kültürel entelektüel ilerlemelerini açıklamaya çalışan en önemli teori. Darwin'in bilimi dinden ayırması gibi, bu da dili dinden ayırdı. Dil çalışmasını yanlış inanışlardan, spekülasyonlardan ve sezgilerden uzaklaştırıp bilime yaklaştırdı.”

Jones şöyle devam ediyor: “Sanskritçe, ne kadar eski olursa olsun mükemmel bir yapıya sahip, Grekçeden daha mükemmel, Latincenin bir kopyası gibi, belki ikisinden de daha saf. Latince ve Grekçeye hem köklerde hem gramer şekillerinde benzerlik gösteriyor. Hiçbir filolog her üçünün aynı kökten geldiği gerçeğini göz ardı edemez, bu ortak kök artık mevcut değil. Benzer ağırlıkta olmasa da Gotça ve Keltçeyi de aynı kökten gelmiş olarak düşünmeliyiz. Farsça da (=Avestan dili) aynı aileye dahil edilebilir.”

Jones'un bu dilleri karşılaştırma için seçmesi tesadüf değildi. Hindistan'da Yüksek Mahkeme Yargıçısı olarak çalışan Jones, dillere karşı hayatı boyunca ilgi duymuş ve yaklaşık 28 dilde uzmanlaşmıştı. İyi bildiği diller arasında Latince, Klasik Yunanca, Farsça, Sanskritçe, Arapça sayılabilir, bunlara ilaveten sözlük yardımıyla okuyabildiği diller İbranice, Türkçe, Hindice, Bengali dili, Almanca ve İspanyolcaydı. Diğer birçok dili de çalışmışlığı vardı (Tibetçe, Çince, Japonca, Rusça, Koptikçe ve Amharikçe). Yoğun dil çalışmaları sonucunda Arapça, İbranice, Kaldeyan dili (Akatça) ve Amharikçenin şimdi Sami dil ailesi diye bilinen bir dil ailesinin üyeleri olduğunu anlamıştı. Türkçenin ne bir Hint-Avrupa dili ne de Sami dili olmadığını biliyordu. Bu durumda Jones 1786 yılında Hint-Avrupa dil ailesinin üyelerini belirlerken Arapça, İbranice ve Türkçe gibi dilleri dışarıda bıraktı. Bunu yapmasının sebebi söz konusu dilleri

bilmemesi değildi, bilakis bu dillere bakmış ama sizin de 2. Tablo'da gözlemlediğiniz gibi aralarında hiçbir benzerlik bulamamıştı.

Jones sadece Hint-Avrupa dilleri arasındaki benzerlikleri gündeme getirdiği için bu kadar önemli bir kişilik haline gelmedi, aynı zamanda bu benzerlikleri açıkladı ve bilim tarihinde hak ettiği önemli yeri aldı. Açıklamasında verdiği çözüme, yani ortak bir atadan gelme çözümüne Darwin biyoloji biliminde 72 yıl sonra ulaşacaktı.

Jones'tan önce de diller arasındaki benzerlikler araştırmacıların ilgisini çekmişti, fakat çözüm olarak hep bir dilin diğerine dönüşmesi ileri sürülmüştü. Eski Grekçe ile Latince'nin benzerliğinde, Grekçe Latinceyi doğurmuştu (Aeneid'de tanımlandığı gibi). Sanskritçenin Latince ve Grekçe ile birçok kelimeyi paylaştığı görülünce teori tersine çevrildi: Sanskritçe Klasik Grekçeyi, Klasik Grekçe de Latinceyi ortaya çıkardı. Bu açıklamanın elbette hiçbir tarihi derinliği yoktu, diller arasındaki ilişki, birinin diğerini ortaya çıkarmasından çok daha öteydi. Bugün bile bütün dilleri bir dilden getiren araştırmacılar var (bu dil genellikle İbranicedir). Jones Latince, Klasik Grekçe ve Sanskritçenin ana dilinin artık yaşamadığını kavramıştı. Aralarındaki ortaklıklar ise Proto-Hint-Avrupa dilinden bağımsız olarak miras aldıkları kelimelerdi. Darwin'den bir asır sonra, bugün böyle bir kavrayış normal ve anlaşılır gözüküyor, fakat 18. asrın bilimsel tutuculuğunda bunlar devrim niteliğindeydi.

Jones'u Hint-Avrupa dilinin keşfine götüren kanıtlar nelerdi? Bunları daha iyi anlayabilmek için Jones'un kelimelerinden birini ayrıntılı olarak inceleyelim. Söz konusu ifade 2. Tablo'da sizin de üzerinde çalıştığınız ve dil ailesinde *b-r-t* konsonlarıyla karşımıza çıkan "o taşır (taşıyor)" ifadesidir. Görünüş temelinde genel bir benzerliği siz de hemen fark etmişsiniz, fakat Jones daha da fazlasını keşfetti: son *-t*

sesi üçüncü şahıs işaretliydi, baştaki *b-r* konsonları ise fiilin anlamını (*taşı-*) yüklenmişti. Jones'un Hint-Avrupa dilleri arasında "fiil köklerinde ve gramer şekillerinde" görülen güçlü benzerlikten kastı işte buydu. Dahası *-t* nasıl üçüncü şahıs temsil ediyorsa, *-m* birinci şahıs, *-s* ise ikinci şahıs karşılamaktaydı. Farklı dillerde, farklı düzeylerde yansıtılan komple bir fiil çekimi söz konusuydu, ekler fiil kökleriyle birleştirilerek ilk üç şahıs ifade ediliyordu. Sanskritçede bu üç şekil şöyledir: *bhārā-mi* "ben taşıyorum", *bhāra-si* "sen taşıyorsın", *bhāra-ti* "o taşıyor".

Diller Neden Değişir?

Bu bölümde dillerin kelimelerdeki benzerlikler temelinde dil aileleri şeklinde nasıl sınıflanacağını gördük. Kelimenin aslı, sonraki akraba dillerde hem ses hem şekil farklılığına uğramış olarak karşımıza çıkar. Dillerin neden değiştiği sorusunu henüz ele almadık. Böyle bir sorunun ilk bakışta yanlış olduğunu düşünebilirsiniz. Bildiğimiz gibi hava durumundan modaya dünyadaki her şey sürekli bir değişim içinde, dil niçin hep aynı kalsın, hiç değişmesin? Bunun cevabı elbette dil de değişebilir olacaktır. Fakat bu cevap dilin neden değiştiğini açıklamaz. Gerçekten de dilin neden değiştiğinin tek ve basit bir cevabı yoktur, inanılmaz karmaşık biçimlerde iç içe geçmiş birçok sebep söz konusudur.

Dil bilimciler hangi dil değişmesinin normal hangisinin anormal olduğunu, ağırlıklı olarak dünya dillerini sınıflama işleminden öğrenmişlerdir. Sizin bu kitapta yaptığınız ve yapacağınız gibi gerçek dilleri karşılaştırarak dil bilimi değişmelerinin ne olduğunu kavrarız. Tablolarda verilen farklı dilleri sınıfladıkça, dil değişimin gerçeğini anlamaya başlayacaksınız. Kitabın son bölümünde dil değişmelerinin belli özelliklerini ayrıntılı olarak değerlendireceğiz, fakat bu çeşit değerlendirmeler gerçek dillerle bire bir karşılaşılıp

çalışıldığında daha uygun olacaktır. Şimdilik dil değişimlerinden sorumlu olan birkaç faktörü genel hatlarıyla değerlendirelim.

Bu faktörlerin en önemlilerinden birisi insanın ses telaffuzunu basitleştirme eğilimi, daha açıkçası tembelliğidir. Bir örnekle açıklayalım. Dünya dillerinin çoğunda iki vokal arasında [p, t, k] seslerinin [b, d, g] seslerine değiştiğini görürüz. Örneğin A dili *aba* “balık”, *uda* “yürümek”, *paga* “ağaç” şekillerine sahipken, akraba diller olan B, C ve D dilleri aynı kelimeler için *apa*, *uta*, *paka* biçimlerini sergileyebilir. Bu sesler iki vokal arasında niçin değişir? Çünkü vokallerde ve [b, d, g] konsonlarında ses telleri titreşir. [p, t, k] konsonlarında ise bu titreşme olmaz. Zaten ses tellerinin titreşmesi *p*’yi *b*’den, *t*’yi *d*’den, *k*’yi *g*’den ayırt etmektedir. Örneğin *aba* kelimesinin telaffuzunda, ilk seste başlayan titreşme son sese kadar kesintisiz devam edecek, kelimenin bitimiyle birlikte sona erdirilecektir. Fakat *apa*’nın telaffuzunda, teller ilk seste titreşecek, ikinci seste titreşmeye son verilecek, üçüncü seste yine titreştirilecektir. Bu durumda tekrardan açılıp kapanma gerektirmeyen *aba*’nın söylenmesi *apa*’ya göre daha kolaydır. Bu çeşit değişimler bütün dillerde sıkça görülebilir. Mesela Standart Amerikan İngilizcesi konuşuyorsanız, *water* kelimesini [wadr] şeklinde telaffuz edersiniz, [watr] telaffuzunu duyduğunuzda, konuşanın bir yabancı olduğunu hemen anlarsınız. (Köşeli parantez kelimenin normal imlasıyla değil, fonetik sembollerle yazıldığını gösterir.)

Dildeki değişimin bir diğer sebebi, insanın belli miktardaki değişimden hoşlanmasıdır. Okul çocuklarının nasıl birdenbire TV’deki bir karakteri taklit ederek yeni kelimeler kullanmaya başladıklarını ve sonra yine birdenbire bunu terk ettiklerini düşünün. Özellikle onaylama kelimeleri bu açıdan ilgi çekici örnek oluşturur, 1950’lerde “neat”, 60’larda

“cool”, 70’lerde “bad”, 80’lerde “rad” (radical’in kısaltılmışı) ve 90’larda “awesome” İngilizcede kullanılan onaylama sözlerydi. Elbette bu kelimelerin hepsi İngilizcenin söz hazinesindeydi, ama kullanıldıkları çevre değişmişti.

Dilde tamamen yeni bir kelime de gelişebilir. Örneğin Proto-Hint-Avrupalılar “köpek” için **kwon-* kelimesini kullandılar (modern İngilizcede “hound” biçiminde yaşıyor). Yaklaşık bin yıl önce Eski İngilizce döneminde *doğa* diye telaffuz edilen yeni bir kelime belirdi ve eskisini kullanımdan düşürdü. Bugün *dog* normal İngilizcenin kullandığı ad iken, *hound* terimi özel bir anlam kazanımıyla “av köpeği” manasına gelir. Yeni kelime olan *dog*’un nereden geldiğini kimse bilmiyor. Yazılı belgelerden *hound* teriminin ilk ortaya çıkışını, *dog* ile mücadelesini ve sonunda kesin zaferini takip edebiliyoruz, fakat kelimenin nereden geldiğini bilmiyoruz. İspanyolca “köpek” için, Latince *canem*’in yerini alan *perro* terimini kullanır, bu terimin de nereden geldiği bilinmiyor.

Dil değişimleri üzerine verdiğimiz bu kısa yorum konunun birçok yönünden sadece küçük bir bölümünü aydınlatmak amaçlıydı. Sorunu tarihi dil bilimi üzerine yazılmış genel çalışmalardan daha ayrıntılı olarak öğrenebilirsiniz (örn. Hock 1986, Anttila 1989). Diller neden değişir sorusunu hâlâ cevaplamış değiliz. İki vokal (ünlü) arasında sedasız konsonların (ünsüz) sedalı olması anlaşılabilir bir durumdur, fakat bu değişmeyi göstermeyen dillerin varlığı da biliniyor. Bir değişimin varlığını kavramak mümkündür, ancak bunun gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini veya gerçekleşecekse ne zaman gerçekleşeceğini bilmek, gelecek ayın hava durumunu tahmin etmek gibidir, yani işlemden belirsizlik hâkimdir. Yahut da “dog” örneğinde olduğu gibi, 5.000 yıl kullanıldıktan sonra birdenbire kelime kendi yerini, kaynağı bilinmeyen yeni bir kelimeye niçin bırak-

maktadır?. Ve bu neden sadece İngilizce ve İspanyolcada olmuş, Almancada ve İtalyancada olmamıştır.? Ne yazık ki bu soruları cevaplayamıyoruz. Genel olarak kelimelerin değişmesi anlaşılabilir bir konudur, fakat belli bir dilin gelecekte ne yönde, nasıl değişeceğini tahmin etmek mümkün değildir.

2- DİL AİLELERİ: Ne Biliyoruz?

Birkaç kelimenin bezerlikler temelinde karşılaştırılmasının bile, dilleri sınıflamada nasıl yeterli olabileceğini gördük. Benzer olan ve beraber sınıflanan dillerin oluşturduğu grup dil ailesi olarak adlandırılır. Avrupa dillerinin çoğunu içine alan, Asya'ya kadar sarkan Hint-Avrupa dil ailesini 1. Bölümde sınıflamıştık. Keşifler, göçler ve ele geçirmeler yoluyla Hint-Avrupa dilleri son beş asırda dünyanın değişik bölgelerine girdi. Kuzey Amerika'da, Yeni Zelanda'da, Avustralya'da ve dünyanın bazı küçük bölgelerinde İngilizce yerli dillerin aleyhine bir yayılma gösterdi. Aynı şekilde İspanyolca, Orta ve Güney Amerika'nın, Karayib adalarının yerli dillerinin yerini aldı, Portekizce Brezilya ve Afrika'nın bazı bölümlerinde konuşulur hale geldi, Fransızca Kuzey Amerika ve Karayibler'e nüfuz etti, Rusça Pasifik kıyılarına kadar doğu Asya'ya genişledi. Fakat bu kitapta biz dillerin ve dil ailelerinin dağılımından bahsettiğimizde günümüzdeki dağılım değil, Kristof Kolomb öncesi dağılım anlaşılmalıdır.

Orta Doğu ve Kuzey Afrika'nın Sami ailesini sınıflarken, Türkçenin buraya ait olmadığını görmüştük. Türkçe

Türk Dili ailesinin bir üyesidir, bu aileye Özbekçe, Kazakça ve Azerbaycan Türkçesi gibi diğer Türk dilleri girer.

Şimdiki bölümde dünyanın diğer bölgelerinden, Asya'dan, Afrika'dan ve Amerika'dan getirdiğimiz dil örneklerini sınıflayacaksınız. Sınıflama işi Avrupa dilleriyle yaptığınızdan farklı olmayacak. Sir William Jones'un Hint-Avrupa dillerini nasıl sınıfladığını gördük, bazı bilim adamları burada uygulanan metodun diğer diller için çalışmayacağını düşündüler. Onlara göre Hint-Avrupa dili ailesi özel bir aileydi ve binlerce yıl öncesine giden yazılı belgelere sahipti. Dünyanın birçok dili için böyle yazılı belgeler söz konusu değildir. Bu karşı çıkışı aklımızın bir köşesine not edelim ve bazı Afrika dillerine bir göz atalım.

Afrika Dilleri

12 Afrika dilinden 12 kelimeyi tablo halinde verecek ve sizden bu dilleri önceki bölümde yaptığınız gibi dil aileleri şeklinde sınıflamanızı isteyeceğiz. Gelecek bölümlerde çalışma konunuz Asya ve Yerli Amerikan dilleri olacak. Tablo-lar üzerinde bizzat yapacağınız çalışma, sınıflama hakkında benim size vereceğim bilgilerden daha fazla şey öğretecek Şimdi 3. Tablo'da verilenlere bir göz atın.

Tabloyu istediğiniz şekilde inceleyebilirsiniz, fakat benim size tavsiyem bir kelimeyi ele alıp bütün dillerdeki karşılıklarına bakmanız, sonra diğer kelimeye geçmeniz ve gördüğünüz benzerlikleri bu şekilde gruplamanız olacaktır. Herhangi bir gruba koyamadığınız dilleri bir kenara ayırın. Gruba dahil olduğundan emin olamadığınız dilleri parantez içine alın. Siz bu şekilde çalışın, ben kendi değerlendirmemi 4. Tablo'da vereceğim.

Dil	Ben/Beni	Sen	Dört	Dil	Sıkamak	Konuşmak	İçmek	Üfleme	Yıl	Göz	Güneş	Et
A	mi	i	!nani	theri	tsam	okx'ui	k''ā	çū	kuri	/gā	/am	!hā
B	am	aŋgo	nei	yeme	kambe	ambo	nyā	pəp	mbu	isā	oba	nyama
C	ven	yin	nguan	liep	nyaç	jam	dek	koth	ruon	nyin	akāl	riŋo
D	ami	akhu	ne	limi	kham	amb	phuza	phepheth	nyaka	so	langa	inyama
E	ni	kai	fudu	harşe	matsa	fada	şā	būsa	şekara	ido ⁻	rana	nama
F	ke	tsa		dam	kxao	kxoi	kxxa	gom	kuri	!kai	/am	/ka
G	ame	ku	kwala	limi	kam	tana	nyw	pepe	lima	iso	kumbi	situ
H	ane	inye	aŋgwan	ŋgelyep	īny	mwa	ie	kūt	keny	koŋg	asis	peny
I	ti	tsa	haka	nami	tsam	kx'ui	kx'a	!gom	kuri	mūs	/am	kx'o
J	mimi	ako	nne	limi	kamu	amb	nyw	pepe	aka	ço	jua	nyama
K			fɪwadi	lisi	matsu'o'i	puwo'i	sawo'i	pintu	soni	idi	futi	lo
L	nanu	inyi	ōnguan	ngejep		iro	mat	kut	arin	ongu	olong	kirijo

3. Tablo: Afrika Dilleri

İlk sütunla başlayalım, “ben, beni” için *m* konsonu içeren kelime kullanan diller bir grup (A: *mi*, B: *am*, D: *ami*, G: *ame*, J: *mimi*), *n* konsonu içeren kelime kullanan diller bir grup (C: *yen*, E: *ni*, H: *ane*, L: *nanu*) oluşturur. Tamamen farklı şekiller kullanan iki dil daha vardır (F: *ke*, I: *ti*), K dilinin kullandığı şekil ise tabloda verilmemiştir.

İkinci sütunda “sen” zamiri için D (*akhu*) ve J (*ako*) dillerinde bulduğumuz şekiller birbirine çok yakındır, B (*ango*) ve E (*kai*) dilindeki şekillerin ise kısmi yakınlığından söz edilebilir. C (*yin*), H (*inye*) ve L (*inyi*) dilleri kendi aralarında, F (*tsa*) ve I (*tsa*) dilleri kendi aralarında bir grup oluşturuyor. A (*i*) dilindeki şekil hiçbirine benzemiyor, kelimenin K dilindeki karşılığı yine verilmemiş.

Üçüncü kelime olan “dört” kelimesini incelediğimizde üç farklı grup görüyoruz. 1. grup: B (*nei*), D (*ne*), J (*nne*) ve belki A (*!nani*), 2. grup: C (*nguan*), H (*añgwan*), ve L (*ōnguan*), 3. grup: E (*fudu*) ve K (*fbwadi*). F dili için verimiz yok, G (*kwala*) ve I (*haka*) dillerini bir kenara koyuyoruz. Sadece üç kelime bile şimdiden farklı dört grubun sinyallerini vermeye başladı.

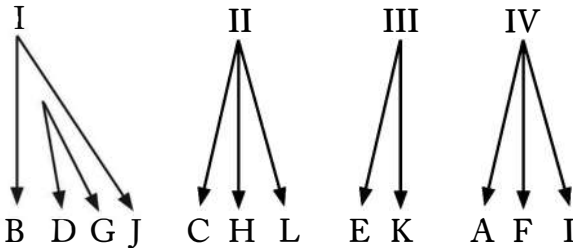
Kelime	Gruplar				Arta Kalanlar
Ben/beni	ABDGJ	CEHL			F, I, K
Sen	(B)D(E)GJ	CHL		FI	A, K
Dört	(A)BDJ	CHL	EK		F, G, I
Dil	(B)DGJ	CHL			A, E, F, I, K
Sıkmak	BDGJ	[C](H)	EK	AI	F, L
Konuşmak	BGJ		E(K)	AFI	C, D, H, K, L
İçmek	BGJ		E(K)	AFI	C, D, H, L
Üflemek	BDGJ	CHL		FI	A, E, K
Yıl	DJ	CL		AFI	B, E, G, H, K
Göz	BDG(J)	(H)(L)	EK		A, C, F, I
Güneş		[C](L)		AFI	B, D, E, G, H, J, K
Et	BDEJ	CL			A, F, G, H, I, K

4. Tablo: 3. Tablo’nun değerlendirilmesi.

Son dokuz kelimenin değerlendirmesi ise ilk yaptığımız sınıflamanın sadece kısmen doğru olduğunu gösterir. “sıkmak, konuşmak, içmek, yıl ve güneş” kelimeleri A dilinin FI dilleriyle sınıflanması gerektiğini söyler. Dikkat edilirse A dilindeki *tsam*, I dilindeki *tsam* kelimesiyle aynıdır. Yine konuşmak anlamına gelen şekiller A (*okx’ui*), F (*kxoi*) ve I’da (*kx’ui*) büyük benzerlik gösterir.

Sondaki dokuz kelimeyi aldığımızda E dilinin durumu belirginliğe kavuşur. Baştaki üç kelime bu dili farklı üç gruba koymamıza sebep olmuştu, fakat tablonun geri kalan kelimeleri E dilini K dili ile beraber sınıflamamız gerektiğini bize söylüyor (E: *fudu*, K: *fhwadi*). Örneğin E dilindeki *matsa*, K dilindeki *matsu’o*’i şekline ve yine *ido* K’nin *idi* şekline çok benziyor.

4. Tablodaki değerlendirmeye göre dört ana grup ortaya çıkıyor: BDGJ || CHL || EK || AFI. Son olarak BDGJ grubunda B dilinin diğer üçünden biraz farklı olduğunu belirtelim (B: *aŋgo*, D: *akhu*, G: *ku*, J: *ako*; B: *yemε*, D: *limi*, G: *limi*, J: *limi*). Buradan anladığımız kadarıyla D, G ve J dilleri birbirlerine grup içinde daha yakın durmaktadır. 3. Tablo’nun çözümü 4. Şekil’de gösterildi.

4. Şekil: 3. Tablo’nun çözümü (Afrika dilleri).

Bölümdeki tablolarda verdiğimiz kanıtlar elbette okuyucunun dil bilimi bilgisine göre farklı seviyelerde yorumlanabilir. En alt seviyedeki yorum fonetik sembolleri ve muhtemel ses değişimlerini fazla dikkate almadan göze çarpan dikkat çekici kelime benzerlikleri temelinde yapılanıdır. “dil” anlamına gelen sözün D, G ve J dillerinde aynı olduğunu (*limi*), B dilinde (*yemε*) ise kısmi bir yakınlık görüldüğünü hemen herkes kabul edecektir. Temel seviyede kökteş kelimeler, daha ileri düzeyde bir dil bilimi tecrübesi gerektirmeden dil ailelerini oluşturabilecek durumdadır.

Diğer bir dil bilgisi seviyesinde (fonetik sembollerin bulunduğu ve ses değişimlerinin yakalandığı seviye) ilave kökteşleri de belirlemek mümkündür. Fakat yeni kökteşler de önceden bulunmuş benzerlik ve sınıflamaları teyit edecektir. Örneğin dil bilimi eğitimi almamış okuyucu, B dilindeki *yemε* biçiminin D, G ve J dillerindeki *limi* biçimiyle ilgisini ilk bakışta fark edemeyebilir. Fakat / sesinin y sesine dönüşebildiğini bilen bir dil bilimci, bu benzerliği kaçırmaz. Örnek verecek olursak, İspanyolca *calle* “cadde” [kaye] biçiminde söylenir, Fransızca *papillon* “kelebek” kelimesinde de, ikiz / sesleri y sesi gibi telaffuz edilir. *i* vokali *e* ve *ε* vokallerine çok yakın olduğundan, *yemε* kelimesindeki fark en aza indirgenmiş olur. Dil bilimci bu kelimedeki görülen ses değişikliklerini şöyle izah edecektir: *limi* > *yimi* > *yeme* > *yemε*.

Aralarındaki ilişki *yemε*’dekinden çok daha karmaşık olan üçüncü seviye kökteşler de vardır. Bunları ortaya çıkarabilmek için genel fonetik bilgisinin yanı sıra, ilgili dil ailesinde de uzmanlaşmış olmak gerekir. Dil ailelerine özel ses denkliklerini ayrıntılı olarak son bölümde tartışacağız. Böyle zor kökteşler bizim dil aileleri sınıflamamızda rol oynamayacaklar, çünkü bunlar dil ailesinin tespitinde zaten önceden tanımlanmış kökteşlerdir. Klasik bir örnek olarak Ermenice *erku* “iki” kelimesini burada verebiliriz. Tek dil ol-

masına rağmen Ermenice, Hint-Avrupa dil ailesinde Slav, Germen, Romans dilleri gibi bağımsız bir dalı temsil eder. Ermenicedeki *erku*, Latince *duo*, Grekçe *duo* Avestanca *duwa* Eski İrlandaca *do* ile aynı kökeni paylaşır. Şekil bakımından farklı görünmesine rağmen, dil bilimciler Proto-Hint-Avrupaca şekil **dwo*'nun (*** şeklin farazi olduğunu gösterir) yaşayan Ermenicede nasıl *erku*'ya geliştiğini çözmeye muvafak olmuşlardır. Fakat iki kelimenin kökteş olduğu, Jones'un Hint-Avrupa dil ailesini tanımlamasının üzerinden yaklaşık yüz yıl geçtikten sonra anlaşılabilmiş, dolayısıyla bu bilgi ailenin tanımlanmasında ve sınıflanmasında herhangi bir rol oynamamıştır.

Her ne kadar bazı tablolarda birkaç tanesi yer alsa da kitapta bu çeşit saydam olmayan yakalanması zor kökteşlerle ilgilenmeyeceğiz. Sınıflamanın ilk dönemleri açık ve görünen benzerlikler üzerine kurulur, sonra bunlardan aynı temel üzerinde genişlemeler yapılır. Fakat ikinci seviyedeki kökteşleri tespit edebilmek için gerekli olan seslerin değişme ve birbirlerine geçiş bilgileri üzerinde duracağız. *i*, *e*, *ε* vokalleri birbirine benzer, aynı şekilde *u*, *o*, ve *ā* vokalleri de birbirine benzer (Çevirenin notu: *ā*'yı yarım *o* ile gösterilen şekil karşılığı olarak kullandım). Sayıca çok olan konsonlar, vokaller gibi kolayca sınıflanamasa da, kökteşlerde birbirine geçiş yapabilecek olanları aşağıdaki üç gruba bölerek işe başlayabiliriz: 1): *p*, *ph*, *f*, *b*, *b*, *β*, 2): *t*, *th*, *d*, *d*, *đ*, 3): *k*, *kh*, *x*, *g*, *γ*. İlk gruptaki konsonlar dudak konsonlarıdır, ikinci gruptakilerin söylenişinde dilin ucu devreye girer, üçüncü gruptakiler ise dilin arka kısmını kullanıma sokar.

Kökteş kelimeleri ararken verdiğimiz bir grup içinde kalan konsonlar arasındaki farkları göz ardı edip, sadece farklı gruplara giren konsonlar arasındaki ayrılıklarla ilgilenmeliyiz. Örnek olarak 3. Tablo'daki "*blow*=esmek" kelimesinin karşılıklarını alalım, D (*phēpheth*) dilindeki *ph*, B

(*pep*), G (*pepe*) ve J (*pepe*) dillerinde *p*'dir. İki konson da aynı grupta yer aldığından fark önemsizdir ve ilgili kelimeleri kökteş saymamıza engel değildir. Aynı şekilde "sıkmak" anlamlı kelimelere baktığımızda D (*kham*) dilindeki *kh*'nin B (*kambe*), G (*kam*) ve J (*kamu*) dillerinde *k* olduğunu görürüz. İki konson yine aynı grupta olduğundan bu fark da bizim için engel oluşturmaz. İlgili diğer kelimelere baktığımızda, D ve diğer diller arasındaki bu değişimin düzenli ve tahmin edilebilir bir değişiklik olduğunu da görürüz (örnek: D (*akhu*), G (*ku*), J (*ako*). Bunu genel bir kural olarak şöyle ifade edebiliriz, D dilindeki *ph*, *th*, *kh* sesleri B, G ve J dillerinde sırasıyla *p*, *t*, *k* seslerine karşılık gelir. Bunlara düzenli ses değişiklikleri adını vermekteyiz.

Asya dillerine geçmeden önce 3. Tablo'da verdiğimiz Afrika dillerini ve bunların nasıl sınıflanacağını göstermek istiyorum. B (Duala dili), D (Zulu dili), G (Mbundu dili) ve J (Swahili dili) dilleri Afrika kıtasının güney yarısındaki dillerin çoğunu içine alan Bantu dil ailesine mensuptur. Geniş ve farklı coğrafik özelliklerine rağmen Bantu dilleri büyük benzerlik gösterir. Bu kadar birbirine uzak bölgelerde konuşulan diller nasıl bu kadar benzer olabilir? Cevap gayet basittir. Birkaç yüz dilden oluşan Bantu dil ailesi konuşucuları, 2.300 yıl önce Nijerya civarından başlayıp güney ve doğu Afrika'ya yayılan bir kavimler göçünün dağılımını yansıtır. Romans dil ailesindeki Portekizce ve Rumence birbirlerine hangi sebepten benziyorsa, Bantu dil ailesindeki diller de aynı sebepten birbirlerine benzer: bir kaynaktan yayılma. 8. Bölümde güney Afrika boyunca yayılan Bantu dil ailesi teorisini destekleyen dil bilimi, genetik bilimi ve arkeoloji kanıtlarını topluca sunacağız.

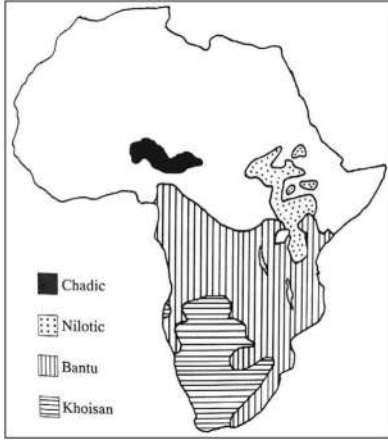
A (!Kung dili), F (G/ana dili), ve I (Nama veya Hotentot dili) dilleri şaklamalı konsonlarıyla ünlü Khoisan ai-

lesine mensuptur. İngilizce de dahil olmak üzere pek çok dil şaklamalı sesleri ünlem olarak kullanır. Örneğin İngilizcede onaylamama ifade eden “tsk tsk” şaklamalı diş sesi *k*'yi içerir. İngilizce, atları koştururken veya kedi ve köpekleri çağırırken şaklamalı avurt konsonu *k*'yi, şişeden çıkan mantar sesini taklit ederken şaklamalı üst damak konsonu *k*'yi kullanır. Fakat Khoisan dillerinde bu seslerin kullanımı böyle sınırlı yerlerde kalmaz, diğer seslerle birleşerek kelime teşkiline de yayılır.

Şaklamalı sesler Zulu ve Xhosa dillerinde de vardır, bu iki dil söz konusu sesleri komşu Khoisan dillerinden almıştır. Bantu dilleri güney Afrika'ya yayılınca Khoisan koluna mensup bu iki dil, Afrikanın doğusunda sıkışıp kalmıştır. Bantu halklarının Khoisan halklarının topraklarına bu kadar çabuk yayılması, Bantuların sahip olduğu iki önemli avantaja bağlanır: Bantuların çiftçilikle uğraşması (böylece geniş nüfuslarını doyurabildiler) ve savaş silahlarında sahip oldukları üstün teknoloji (metallerden silah yapmada üstündüler).

E (Hausa dili) ve K (Bole dili) dilleri orta Afrika'daki yüzlerce dilin oluşturduğu Çad dil ailesine mensuptur. Milyonlarca konuşanıla Hausa dili Afrika'nın en büyük dillerindendir, Bole dilinin ise 32.000 civarında (1952 yılı sayımı) konuşanı vardır. Çad dil ailesini daha ayrıntılı inceleyebilirsek, Sami dilleriyle (Arapça, İbranice) bir çok ortaklık sergilediğini görürüz. Gerçekten de bu aileler bugün Afro-Asyatik adıyla bilinen daha geniş ve eski bir dil ailesinin üyesidirler. 5. Bölümde aynı konuya döneceğiz.

Son olarak C (Dinka), H (Nandi) ve L (Maasai) dillerinin doğu Afrika'nın Nilotik ailesine mensup olduğunu söyleyelim. Nilotik ailesi daha geniş bir aile olan Nil-Sahara'nın bir alt koludur, bu konuyu da 5. Bölümde ele alacağız. Dört dil ailesinin dağılımı 2. Harita'da gösterilmiştir.

2. Harita: Çad, Nilotik, Bantu ve Khoisan Aileleri

Asya Dilleri

Avrupa ve Afrika dillerini sınıfladıktan sonra şimdi Asya dillerine geçebiliriz. İşimiz yine öncekiler gibi kolay olacak. Asya dillerini değerlendirirken tablo üzerinde kesin bir sonuca ulaşmak zorunda olmadığımızı aklınızdan çıkarmayın, sadece çıkarabildiğimiz sonuçları çıkaracağız.

Tabloyu değerlendirmeye geçmeden önce kökteş kelimelerde görülmesi olası ses değişiklikleriyle ilgili birkaç ipucu vermek istiyorum. λ ve l sesleri normal l sesinin alt varyantlarıdır, olası kökteş kelimelerde bu üç ses eşit tutulabilir. r ve l seslerinin birbirine çok yakın sesler olmasından hareketle, bu iki sesin kökteş kelimelerde diğerinin yerine geçebileceğini aklınızdan çıkarmayın (sadece Asya değil bütün dünya dillerinde). Örnek olarak Amsterdam'daki Amstel nehrini verebiliriz (r ve l seslerinin değişimine dikkat edin). η işareti ng birleşik sesini karşılar (İngilizce sing “şarkı söylemek”). Şimdi önceden yaptığımız gibi, 5. Tablo'daki Asya dillerini değerlendirmeye geçebiliriz.

Bu defa sizi cesaretlendirmek ve kendinizin yapmasını sağlamak için ayrı bir çözüm tablosu vermeyeceğim. Sadece

tabloyu genel olarak değerlendirmekle yetineceğim. Kendi sı-nflamanız bitikten sonra siz bölümü okumaya devam edin.

Dil	İki	Üç	Kuş	Göz	Vermek	Kan	Su	Taş	Ad	Kar	Kim	Söylemek
A	tkit	yaloı	nonda	añje	kei	çimeñ	lauye	şeul	niu	erimeñ	kin	mon
B	ın	dāʔŋ	dūm	dēş	qadēm	śūʕ	ūʕ	tıʔś	ī	tik	ana	sagabet
C	ñī	sum	bya	mig	sbyin	thaa	çhū	to	miñ	qhan	sū	smra
D	ñi	pu	noŋ	mua	pu	ntşhaŋ	ʔoŋ	vmi	meñ	npaŋ	tu	hai
E	irā	musi	xāxūr	xan	tir	ditar	dīr	xal	pin	barf	dēr	pāning
F	kahte	kolme	lintu	silmä	anta	veri	vete	kivi	nimi	lumi	ken	sanoa
G	hnats	sum	pya	myak	pe	swe	re	kyauk	mañ	hninge	bhay su	mrwak
H	iru	mūnu	kokku	kan	tār	neyttōr	nīr	kal	pēr		ēvan	pani
I	ina	tōŋa	tūma	tiş	hipenaŋ	şur	ūl	şış	ix	thik	aşix	daçagaraŋ
J	ñi	pua	nāʔ	mwei	pun	dzyaam	wam	gyou	meñ	bwon		kāŋ
K	kēt	hārma	lūd	sem	ad	vēr	vize	köve	nēv	lom	ki	mon-d
L	njidh	səm	tiog	mjəkw	pjid	xiwet	świ	khiagw	myěng	hnin		gywat

5. Tablo: Asya Dilleri

Tablonun ilk sütununda “iki” kelimesinin karşılıkları yer alıyor. *k-t* ile başlayan üç biçimin benzerlikleri hemen dikkati çekiyor (AFK), aynı şekilde *ir-* ile başlayan bir grup (EH) ve *-n-* ortaklığı sergileyen bir diğer grup öne çıkıyor (BCD-GIJL). Şimdilik büyük grubu alt dallara bölmeyelim, D ve J dillerindeki şeklin aynı olduğuna dikkat edelim (*ñi*). İlk adımda üç dil ailesini belirleyebiliriz: AFK || BCDGIJL || EH.

A dilinin *k-t* biçiminin başında bir de *t* sesini taşıdığı dikkatinizi çekmiştir. İnsan dilleri köklere getirdikleri ön ek veya son eklerle yeni kelimeler türetir, kelimeleri işleme sokar, mesela İngilizce, *visit* “ziyaret etmek” köküne *re-* ön ekini getirmiş ve *revisit* “yeniden ziyaret etmek” kelimesi ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde A dili de *t* sesini ön ek olarak kullanmış olmalıdır. Buna benzer başka durumlar da vardır (örnek, K dilinde *mon-d*, *-d* burada son ektir). Bazen kök, hem ön hem son ek alabilir. Tabloyu hazırlarken mümkün olduğunca konu dışı ön ek ve son ekleri çıkardım, sadece ilgili kökleri bıraktım.

İkinci sütunda “üç” kelimesinin karşılıkları yer alıyor. Bazı kökler açık bir şekilde benzeşiyor, diğerleriyle biraz uğraşmak gerekiyor. Açık olanlarla başlarsak, C (*sum*), G (*sum*), L (*səm*) biçimlerinde *s-m* sesleri benzerlik sergiliyor; D (*pu*) ve J (*pua*) dillerinde *pu-* biçimleri; B (*doʔŋ*) ve I (*tōŋa*) dillerinde *toŋ* biçimleri benzerdir (*t* ve *d* seslerinin benzer olduğunu hatırlayın). Sonları tamamen ayrı olan E (*musi*) ve H (*mūŋu*) biçimleri ile *k-lm* bağlantısı gösteren F (*kolme*) ve K (*hārma*) biçimlerini ilişkilendirmek biraz vaktimizi alacak gibi görünüyor. İlgili dillerin ayrıntılı bir çalışması ileri sürdüğümüz benzerlikleri kanıtlayacaktır. A (*yaloï*) dilindeki biçim, tablodaki hiçbir biçime benzerlik göstermiyor, ancak “iki” kelimesini incelerken A dilini F ve K dilleriyle birlikte sınıflamıştık, “üç” kelimesinde benzerlik görmesek de, bu ilk sınıflamamızı değiştirmeyecek. Sınıflamada olumlu örnekler kanıt olarak alınır, olumsuz örnekler etkileyici değildir ve göz ardı edilebilir. Şimdi beş dil ailesi teklif edebiliriz: AFK || BI || CGL || DJ || EH (Böylece geniş aile BCDGIJL’yi üçe ayırmış olduk).

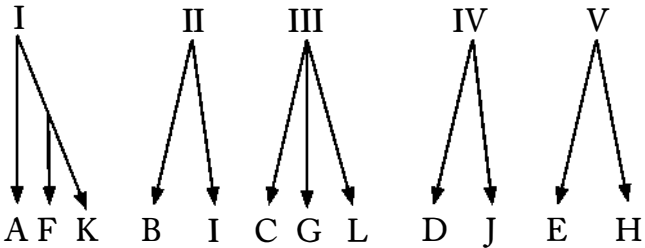
Üçüncü kelime “kuş”u incelemeye geçtiğimizde, bulduklarımız hem BI (*dūm* ve *tūma*, B’nin *d-* sesi I’nın *t-* sesine karşılık gelir) hem de CG grubunun (*bya* ve *pya*, L dilindeki şekil farklıdır) varlığını destekler niteliktedir. E (*xāxūr*) ve H’nin (*kokku*) birlikte, yine D (*noḥ*) ve J’nin (*nao?*) birlikte sınıflanması mümkündür. E’nin *x* sesi, H’deki *k* sesine karşılık geliyor, aynı paralelliği “göz” ve “taş” karşılığı kullanılan şekillerde de görüyoruz (E’de *xan*, *xal*; H’de *kan*, *kal*). Bu bulgular doğru yolda olduğumuzu gösteriyor.

Son olarak “kuş” karşılığı kullanılan kelimelerin farklı şekiller sergilediğini ve benzerliklerin dil eğitimi almamış kişilerin gözünden kolayca kaçabileceğini söyleyelim: A (*nonda*), F (*lintu*), K (*lūd*). Bu üç yaşayan şekli ortak eski köke götürmek istersek **l-nt* gibi farazi bir biçimle karşılaşırız. Farazi biçim F dilinde korunmuş (en azından konsonları korunmuş). K dilindeki şekle ulaşmada şu aşamaların geçildiğini ileri sürebiliriz: **l-nt-* > **l-nd-* > *l-d*. Bu tip ses gelişmeleri dillerde çok yaygındır. Benzer paralelliği “vermek” kelimesinin karşılıklarında da buluyoruz (*anta* F dilinde, *ad* K dilinde), demek ki doğru yoldayız. A dilindeki şekil (*nonda*) baştaki *n* konsonantı hariç tutulursa, yukarıda verdiğimiz farazi gelişme safhasının orta kısmında yer alan **l-nd* gelişmesini yansıtıyor. Burada sonda gelen *n* sesi, ilk *l* sesini kendine benzeterek *n*’ye dönüştürmüştür. Bu çeşit ses değişiklikleri (asimilasyon) de dillerde görülür, fakat ses sıralarını değil bireysel kelimeleri etkilemiş halde dağınık biçimde karşımıza çıkarlar (düzenli ve düzensiz ses değişimleri arasındaki farklar konusuna son bölümde tekrar döneceğiz). Şimdilik ilgili kelimeleri kabul edilebilir şekilde bağlayabilmenin mümkün olduğunu görmek yeterlidir. Dillerin sağladığı veriler ışığında yukarıda teklif ettiğimiz beşli sınıflama doğru görünüyor.

Son dokuz kelimenin incelenmesi de çeşitli açılardan bu beşli sınıflamayı destekler mahiyettedir. (“söylemek” kelimesinin C dilindeki karşılığında, baştaki *s-* ön eki sizi al-

datmasın, ayrıca E ve H dillerinde “kan”, “su” kelimelerinin karşılıklarındaki *d/n* benzerliklerini göz ardı etmeyin). Fakat burada bir problem karşımıza çıkıyor. “isim” karşılığı olan kelime, hem DJ hem de CGL grubunda aynı, bu durumda *mej* “isim” biçimi, iki grubun beş farklı dilinde karşımıza çıkıyor. Bu benzerliği nasıl açıklayacağız? Belki de DJ ve CGL gruplarını barındıran daha eski bir gruptan kaldı bu kelime. Ya da kelimeyi bir grup diğerinden ödünç aldı. Kelime temel söz hazinesine girdiği için, ödünç alınma zayıf bir olasılık (temel söz hazinesinin yani zamirlerin, organ isimlerinin ödünç alınması pek olası değildir). Tesadüfi bir benzerlikle karşı karşıya olabilir miyiz? Fakat kelimenin beş dilde var olması bu ihtimali de ortadan kaldırıyor. Şimdilik beşli sınıflamanın doğru olduğunu düşünmek en akılcı çözüm gibi görünüyor. Zamana dirençli olduğu bilinen “iki” ve “isim” kelimelerinin karşılıkları bu iki grubun bir ilerki aşamada birlikte sınıflanmaları gerektiğini bize söylüyor.

Son olarak AFK grubundaki dillerden F ve K birbirine A’ya olduğundan daha yakındır. O zaman grubu A ve FK olarak iki alt gruba bölebiliriz. 5. Tablonun doğru çözümünü 5. Şekil’de veriyoruz.

5. Şekil 5. Tablo’nun çözümü

Dilleri gerçek isimleriyle değil de harflerle göstermemin nedenlerinden birisi, sizi aşına olabileceğiniz bir dilden dolayı sergileyeceğiniz ön yargılardan kurtarmaktır. Örneğin A

dilinin (Yukagirce) kuzeydoğu Sibirya'da konuşulan bir dil olduğunu isminden dolayı bilseydiniz, bu dilin konuşurlarının Asya kıtasının Mongoloid tipine girdiğini düşünecek ve Avrupa halklarından olan F (Fince) ve K (Macarca) dilleri ve konuşurlarıyla arasında başlangıçta hiçbir bağ kuramayacaktınız. Temel etnik farklılık ve uzak coğrafyaya rağmen söz konusu diller ortak bir kökenden geliyor. Görünürdeki benzerlikler tesadüfi olamaz mı? Ortak köken bulmaya çalışırken biz kendimizi mi kandırıyoruz? 6. Tablo'ya, bu üç dilin birinci ve ikinci şahıs zamirlerine bakarsak, yukarıdaki soruların cevabı hayır olacaktır. Her bir sütundaki bütün kelimeler kökteştir (Macarcadaki "ben" karşılığı baştaki *m*-sesini düşürmüştü, Finedeki ikinci şahıs zamirinde ise takip eden ünlünün etkisiyle *t*- sesi, *s*- sesine dönüşmüştür).

Dil	Ben	Sen	Biz	Siz
Fince	minä	sinä	me	te
Macarca	én	té	mi	ti
Yukagir dili	met	tet	mit	tit

6. Tablo Uralca Zamirler

Zamirlerde görülen bu benzerlikler üç dilin aynı kökten geldiğinin kanıtıdır. Yukagir dilinin diğer dillerle akraba olarak bugüne kadar düşünülmemesinin sebebi, etnik köken gibi dil dışı unsurlar olmalıdır. Dil kanıtları ise çok açıktır. Beklenmedik bu dağılımın altında yine göçler yatıyor. Macarların ve Finlilerin Avrupa'daki bugünkü vatanlarına, çok eski zamanlarda ana yurtları olan Ural Dağları'ndan geldikleri biliniyor. Muhtemelen Yukagirler aynı yerden batıya değil de doğuya, yani bugünkü vatanlarına göç ettiler. Ailenin üçüncü kolu, Samoyed dilini konuşanlar, fazla göç etmeden ana vatanları civarında kaldı. Kuzey Avrasya'nın büyük bölümünü kaplayan bu dil ailesi Ural ailesi olarak bilinir.

5. Tablo'daki diğer diller: B (Ket) ve I (Kott) dilleri orta Sibirya'da konuşulan Yenisey ailesinin iki üyesidir. Ailenin bugün yaşayan tek üyesi Ket dilidir, Kott dili gibi birkaç tanesi ise yazılı belgelerden takip edilebilmektedir. C (Tibetçe), G (Birmanya dili) ve L (Çince) dilleri Çin-Tibet dil ailesinin üyesidir. Bu aile Güneydoğu Asya kıyıları boyunca konuşulan yüzlerce dili içine alır. Tabloda yer alan Çince örnekler, bugünkü modern Çin dillerinin atası olan ve milattan önce 1000'li yıllara giden Eski Çince'den alınmadır. D (Miao veya Hmong) ve J (Yao veya Mien) dilleri Miao-Yao dil ailesinin iki kolunu oluşturur. İki dilin her birinin çok sayıda ağzı vardır, bu diller Güneydoğu Asya boyunca başka diller tarafından etrafı kuşatılmış olarak konuşulmaktadır. Son olarak E (Brahui) ve H (tamil) dilleri Dravidyan dil ailesine mensup tur ve ağırlıklı olarak Hindistan'ın güneyinde konuşulur. Ailedeki en farklı dil olan Brahui, Pakistan'da konuşulur ve Dravidyan dilinin daha eski bir kolunun üyesidir. Brahui dilini bir kenara bırakırsak, Dravidyan dil ailesinin üyeleri birbirlerine çok benzerler. Söz konusu üç dil ailesinin genel dağılımı 3. Haritada gösteriliyor.

3. Harita Ural, Yenisey, Çin-Tibet, Miao-Yao ve Dravidyan dil aileleri

Yerli Amerikan Dilleri

Avrupa, Afrika ve Asya dilleri üzerinde karşılaştırmalı dil bilimi tekniklerini uyguladık. Aynı teknikleri kullanarak şimdi de Yerli Amerikan dillerini inceleyelim.

Kuzey ve Güney Amerika'nın 12 dilinden 12 kelimeyi içeren 7. Tablo'ya geçmeden önce, sınıflamada size yardımcı olacak birkaç ipucu vermek istiyorum. *u* ünlüsü *w* ünsüzüne, *i* ünlüsü de *y* ünsüzüne yakındır, bunu aklınızdan çıkarmayın. İkinci olarak tabloda kökün önüne gelmiş ön eklerle oluşturulmuş birçok kelime vardır. Bazen bu ön ekler takip eden kelimenin isim soylu olduğunu belirtir (E dilindeki isimlere dikkat edin). Birçok Yerli Amerikan dilinde insan vücudunun organ isimleri, köke eklenmiş bir şahıs zamiriyle beraber ifade edilmek zorundadır. Örneğin G dilinde “ağız” için kullanılan *ntun* gerçekte “benim ağzım” anlamına gelir, kök *-tun*'un önündeki *n-* “benim” anlamını veren zamirdir. Değerlendirmelerimizi yaparken bu bilgileri aklımızda tutalım.

Tablonun bütün bir değerlendirmesinin yapmayacağım, bunun yerine eldeki kanıtları kısaca gözden geçireceğim, sınıflamayı siz kendiniz yapacak ve zorlukları kendiniz çözeceksiniz.

İlk sütunu ele alalım, burada “ben” veya “benim” kelimelerinin karşılıklarını üç belirgin gruba ayırabiliriz. İlki D (*wiina*) ve J (*uaŋa*) dillerinde görülen *w-ŋa* paralelliği. İkincisi E (*si*) ve K (*ŋi*) dillerindeki ortak *si* biçimi. *si* ve *ŋi* biçimleri arasındaki benzerliği, İngilizce *racist* “ırkçı” kelimesinin *reysist* ve *reyŋist* biçiminde farkı söylenmesinde de görebiliriz (*racial* “ırka ait, ırksal” kelimesi ise, sadece *ŋ* ile yani *reyŋil* biçiminde söylenir). Açıkça görünen bu iki grubun dışında, bir de *n* konsonu etrafında benzerlik sergileyen üçüncü bir grup var: ABCGHIL (*niisto*, *no*, *naha*, *nin*, *ahnih*, *n-*, *niin*, H'deki *ahnih* kelimesinin ba-

şında bulunan *ab-* bir çeşit ön ek olmalıdır). *n-* sesi etrafında birleştirdiğimiz bu gruptaki örnekler farklı seslerle son buluyor, demek ki bu grubu alt gruplara bölmemiz gerekecek. Fakat şimdilik bunu geniş bir grup olarak düşünmenin bir mahzuru yok, elimize yeni kanıtlar geçince alt gruplara bölebiliriz. F dili (*de*) hiçbir dile benzerlik göstermiyor, bu yüzden F dilini bir kenara koyuyoruz. İlgili kelime üzerinde şöyle bir sınıflama beliriyor: DJ || EK || ABCGHIL || F.

İkinci şahıs zamiri birincisinin sağlamadığı çözümü ortaya seriyor. İlk olarak DJ (*elpet, illit*) ve EK (*nyun, ni*) gruplarının doğru belirlendiğini teyit eder (J'deki şekil birtakım ses aşamalarından geçerek D'deki şekille birleşir: *elpet* > *ellet* > *illit*). İkinci olarak geniş olan üçüncü grubu alt gruplara ayırır, bunlardan biri *ki-* veya *gi-* biçimi üzerinde birleşir (A: *kiisto*, G: *gil* ve L: *giin*), diğeri *m-* sesinde ortaklık gösterir (C: *mu-* ve H: *m-*), üçüncü alt grup ise *p-* veya *b-* üzerine kurulmuştur (B: *p̄hu*, F: *bi* ve I: *pitxa*). İlk iki zamirin değerlendirilmesi doğruysa, 12 Yerli Amerikan dili beş temel dil ailesi biçiminde sınıflanmalıdır: DJ || EK || AGL || CH || BFI. Bunlardan son üçü birbirine daha yakındır.

7. Tablo Yerli Amerikan Dilleri

Dil	Ben/Beni	Sen	Ağız	Ciğer	Yaprak	Ayak	Bacak	Diş	El	Ölü	Kan	Su
A	niisto	kiisto	oyi	kinakin	niip	mohkat	mohkat	mohpiikin	moʔtsis	iʔni	aaapan	aohkii
B	no	phu	noomu	opaanu	apanu	hiiʔpu	hiiʔ	one	kaphi	kainee-ju	iidu	hooni
C	naha	mu-	tēn	eltapaç	iswa	(i)kʃi	mets	tan	mah	miki	es	ā
D	wiiija	elpet	qaneq	tenguk	çuyaç	itʔgaç	ipik	keggun	aaggaç	tuqu	auk	emeq
E	si	nyun	ʔuze	ʔuzut	ʔut'an	ʔuke	ʔukeçun	ʔuGoo	ʔula	ʔdatsah	ʔuskaiʔ	too
F	de	bi	ima	bana	bana	kothi	dana	ari	khabo	odon	ıthı	oniabo
G	nin	gil	ntun	usgun	nipi	ngat	ngajign	nipit	npitn	nepg	mal'tew	samgwan
H	ahnih	m-	çini	nemaj	hahhag	tad	kahio	tam	mahwua	muhki	ıhʔıd	şuhdagi
I	n-	pitxa	nama	hopna	-pna	xitxi	ksuxe	yhi	myo	hipna	hraha	honı
J	uaça	illit	qaneq	tinguk		isigak	niu	kigut	assak	toquvoq	aak	imaq
K	şi	ni	ʔazeeʔ	ʔazid	ʔat'āāʔ	ʔakeeʔ	ʔaçaadʔ	ʔawooʔ	ʔalaʔ	daastsaaah	dil	to
L	niin	giin	ndoon	nkon	niibiış	nzid	nkaad	niibid	nninj	nbod	mskwi	nbi

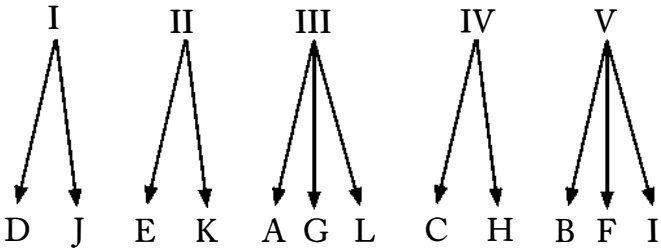
7. Tablo'nun geri kalan kısmı yukarıda verilen sınıflamanın doğru olduğunu teyit eden ek kanıtlar sunuyor. Benim kendi değerlendirme çalışmamda, DJ grubunun, on iki kelimenin sekizi, EK grubunun, onu tarafından desteklendiğini görüyorum. Öyleyse bu iki dil grubu için herhangi bir şüphe söz konusu olamaz. Geri kalan üç grubun destekleri öncekiler kadar olmasa da, bunların bağımsız gruplar oldukları apaçık ortada.

AGL grubunun varlığı “sen, siz” (yukarıda verilmişti) ve “yaprak” (A:*niip*, G: *nippi*, L: *niibiiş*) kelimelerindeki benzerliklerde açıktır, aynı grubu “ağız, ciğer, ayak, bacak, ölü” karşılıkları da destekler. Özellikle üç dildeki “ayak” ve “bacak” kelimelerinin karşılıkları AGL grubunun geçerliliğini kesin olarak ortaya koyar. A dilindeki *mohkat* hem ayak hem bacak anlamına gelir. İngilizce konuşanlar açısından ayak ve bacak için tek kelime kullanılması (yahut el ve kol için) hiç de şaşılacak bir durum değildir. Dildeki *mohpiikin* “diş” ve *moʔtsis* “el” kelimeleri *mo-* sesi ile başlıyor, bu ses vücut organlarına getirilen bir ön ek olabilir. A dilindeki kök *-hkat*, G dilindeki *ngat* “ayak” ile karşılaştırılabilir. G dilindeki şekil *n-gat* “benim ayağım” biçiminde incelenmelidir, benzer şekilde L dilindeki *nkaad* “ayak” da *n-kaad* “benim bacağım” biçiminde bölünmelidir. A dilindeki kelimenin G ve L dillerindeki ayak ve bacak kelimeleriyle ilgili olduğu böylece ortaya çıkar. Böyle bir benzerliğin şans eseri ortaya çıkması çok düşük bir olasılıktır.

CH grubu “sen, ağız, el, ölü” kelimeleri tarafından desteklenir (buna “diş”i de katabiliriz). C (*tēn*) ve H (*çini*) arasındaki benzerliği bu çeşit ses değişmesinden bahsetmediğimiz için gözden kaçırmış olabilirsiniz. *i* vokalinin önündeki *t* (veya *k*) sesini, *ç* sesine çevirmesi çok yaygındır, birçok dil-

de görülür. Dolayısıyla *çini* biçimi eski bir **tini* biçiminden gelişmiş olabilir, bu da C dilindeki *tēn* biçimiyle kökteş olur.

Son grup olan BFI grubu üç dildeki “sen, ciğer, yaprak, su” kelimeleri tarafından desteklenir (**papa* “yaprak, ciğer”, I dilinde *-pna* biçiminde kısaltılmış olmalıdır). Dikkat edilirse her üç dilde yaprak ve ciğer için aynı kelime kullanılır, bu gruptaki konuşucular ciğeri yaprağa benzetmiş olmalıdır. Ek olarak üç dilden ikisi “ağız, el ve kan” kelimelerinde de benzerlik sergiler. Daha ayrıntılı bir inceleme, F dilindeki *ima* biçiminin B (*noomu*) ve I (*nama*) dillerindeki biçimlere benzediğini ortaya koyacaktır. Son olarak H dilindeki “kan” karşılığı *ihʔid* B (*iidu*) ve F (*ithi*) dillerindeki karşılıklarla, farklı bir alt gruba dahil olmasına rağmen, benzerlik sergiler. Bu on iki dili, 6. Şekil’de gösterildiği gibi beş aileye bölünmüş olarak sınıflayacağız. Konuyu 4. Bölümde tekrar ele aldığımızda sınıflamayla ve ilişkiyle ilgili sezgilerimizin doğru olduğunu göreceğiz.

6. Şekil: Tablonun çözümü (Yerli Amerikan dilleri)

D (Yupik) ve J (Grönland dili) dilleri Eskimo-Aleut dil ailesine mensup iki Eskimo dilidir. İki dil coğrafya olarak birbirinden çok uzak olmasına rağmen aralarındaki benzerlik yüksek derecededir (Yupik, Alaska’nın güney batısında,

Grönland dili Grönland'ın 6.000 mil doğusunda konuşulur). Burada da Alaska'dan kuzey Kanada'yı geçerek Grönland'a yapılmış yakın bir göç söz konusudur.

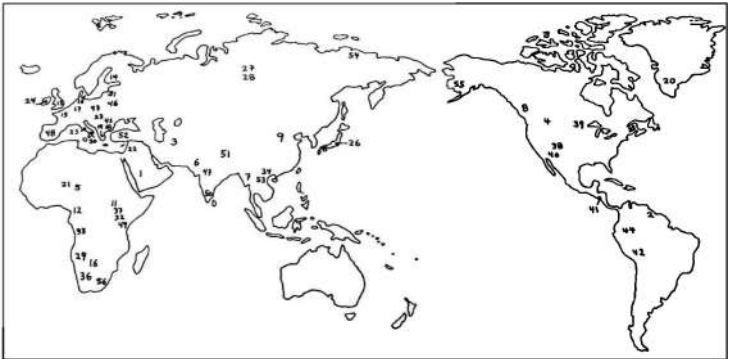
E (Carrier)ve K (Navajo) dilleri Alaska ve batı Kanada'da konuşulan Athabaskan dil ailesine mensuptur. Navajo dili biraz uçta Amerika'nın kuzey batısında konuşulur. Montana'dan çıkıp büyük düzlükleri aşarak doğudaki okyanusa ulaşan Algonquian ailesi, burada üç dil tarafından temsil edilmektedir: A (Blackfoot), G (Micmac) ve L (Ojibwa). C (Pipil) ve H (Papago) dilleri Uto-Aztek dil ailesine mensup ve bu ailenin sınırları Nevada, Utah'dan başlar, Meksika'yı geçip El Salvador'a kadar uzanır. Son olarak B (Resigaro), F (Arawak) ve I (Piro) dillerinin Güney Amerika'nın Arawakan ailesine mensup olduğunu söyleyelim. Bu 5 Amerikan dil ailesinin genel yayılımı 4 numaralı Harita'da gösterilmiştir.

200 sene önce Hint-Avrupa dil ailesini keşfetmekte kullanılan karşılaştırmalı dil bilimi tekniklerinin bugün dünyanın herhangi bir bölgesindeki diğer dilleri sınıflamakta da kullanılabileceğini görmüş olduk. Okyanusya ve Avustralya dilleri de bizim tezimizi destekleyecektir, ama burada ayrıntılı tablolara girmeye gerek yok. Kitapta bizi destekleyen bütün kanıtları vermeye kalkarsak yerimiz yetmez, zaten amacımız da bu değil, biz sadece bu dillerin ortak bir kökenden geldiğini göstermek istiyoruz. İlk amacımız dünyanın herhangi bir yerindeki dillerin söz ve gramer benzerlikleri temelinde, dil ailelerine sınıflanabileceğini göstermekti. Sanıyorum bu görevimizi yerine getirdik. Bundan sonraki adımımız dil ailelerini daha geniş, büyük ve eski aileler oluşturmak için birbirleriyle karşılaştırmak olacaktır. Bu aşamada bilinenin ötesine geçmeye teşebbüs edeceğiz ve önceki safhada başarıyla kullandığımız aynı teknikleri kullanmaya devam edeceğiz. Farklı dil ailelerindeki benzer kelimeler buradaki hedefimiz olacak.

4. Harita: Eskimo-Aleut, Athabaskan, Algonquian, Uto-Aztek ve Arawakan aileleri

Bölümü burada bitirirken şimdiye kadar incelediğimiz dillerin konuşulduğu bölgeleri gösteren bir haritayı veriyorum (5. Harita). Başarıyla tamamladığımız dünya turunda karşımıza çıkan dillerin nerelerde konuşulduğunu görmek gerçekten ilgi çekici olacak.

5. Harita: Giriş Bölümünde, 1. ve 2. Bölümde sınıflanan dillerin konuşulduğu bölgeler.

3- TARTIŞMA: Tartışılan Ne?

Birinci bölümde Avrupa'dan Hindistan'a kadar uzanan diller arasındaki benzerliklerin Sir William Jones'i nasıl ortak bir köken aramaya zorladığını ve bu ortak dilin daha sonra Hint-Avrupa dili olarak anıldığını gördük. Jones'un dildeki benzerliklerin çözümünde ileri sürdüğü öneriler, sadece dilin bilimsel çalışmalarında değil, aynı zamanda modern insan üzerine olan çalışmalarda da bir dönüm noktası teşkil eder. Kitabımızın 2. Bölümünde dünya dillerini karşılaştırırken aynı teknikleri uyguladık ve tek dilden gelişmiş dil ailelerini belirledik. Dünyanın başka yerlerinde konuşulan diller için de benzer tabloları verebilirdik, ancak metodun çalıştığını göstermek açısından verdiklerimiz sanıyorum yeterli olacaktır. Dillerin temel sözlerinde görülen benzerliklerin karşılaştırılması, dil eğitimi almamış kişilerin bile kolayca yapabilecekleri bir iştir. Bunun neticesinde dilleri kolayca sınıflamak mümkündür. Kitapta buraya kadar yapılan sınıflamalar da zaten uzmanlar tarafından yapılmış sınıflamalarla aynıdır. Çad, Ural ve Altay dil aileleri geçerli ve kabul edilmiş dil aileleridir, hangi dillerin bu ailelerin

üyeleri oldukları konusunda görüş birliği vardır, sadece üye ailelerin birbirleriyle olan bağlantıları konusunda küçük ayrılıklar ortaya çıkabilir.

Dünyanın geri kalan dillerini de benzer metotları kullanarak sınıflamaya kalksak, acaba kaç tane kesin dil ailesi bulurduk? Cevap tartışmaya açıktır (burada “kesin”den ne anlaşıldığı da önemlidir), fakat benim tahminim 300 ila 400 civarında dil ailesidir. Sonuç 5000 dünya dilinin 300 civarında dil ailesine indirgenmesi olacaktır. Bu ailelerden bazılarının yüzlerce üyesi varken (örn. Bantu ailesi), diğer bazılarının tek üyesi olabilir. Kuzey İspanya ve Güney Fransa’da konuşulan Bask dili, yakın akrabası olmayan izole edilmiş bir dil olarak bilinir. Bu durumda ailenin tek üyesi Bask dili olacaktır. Tabii burada akrabası derken, genetik olarak yakın akrabasını kastediyoruz.

Ailelerin Aileleri

Birkaç kelime temelinde dünya dillerini böyle basitçe ve çabucak sınıflayabiliyorsak, dil ailelerini de birbirleriyle kıyaslayamaz mıyız sorusunu zihninizden geçirmiş olabilirsiniz. Bunu yaparsak dünya dillerinin sayısını daha da azaltmış olacağız. Yerli Amerikan dilleri tablosunu yaparken beş dil ailesinin birbirinden çok farklı olmadığını, özellikle üçü arasında bazı benzerliklerin bulunduğunu gözlemlemiştik.

Dil ailelerini karşılaştırmak dilleri karşılaştırmaktan farklı değildir. Dil ailesi eski tek dilden geldiği için, Hint-Avrupa ailesini Ural ailesiyle karşılaştırmak, Proto-Hint-Avrupa dilini Proto-Ural diliyle karşılaştırmak anlamına gelecektir. Yani burada eskiden yaşamış dilleri birbiriyle karşılaştırmış olacağız. Bu dillerin aynı zamanda yaşayıp yaşamadıkları önemli değildir, çünkü üç bin yıl önce ölen Hint-Avrupa dil ailesinin Anadolu kolu, milattan sonra 15. yüzyılda kayıtlarına rastladığımız Arnavut kolu ile pekala karşılaştırılabilir.

Dil ailelerini karşılaştırırken üstesinden gelinmesi gereken bazı zorluklar var. Dilleri karşılaştırırken bu dillerin sözlüklerini kullanmıştık, ancak dil aileleri için böyle sözlükleri bulmak kolay değil. Hint-Avrupa ve Ural dil ailelerinin mükemmel etimolojik sözlükleri var, fakat ailelerin hepsi için aynı şeyi söyleyemeyiz. Etimolojik sözlüklerde her bir kelime kökünün yeniden kurulmuş halini ve yaşayan dillerdeki karşılıklarını ve türevdeşlerini buluyoruz. Böyle durumlarda kelimenin yeniden kurulmuş biçimini ailenin kelimesi olarak kullanabiliriz, örneğin Hint-Avrupaca **d^{wo}* “iki” kelimesi, üye dillerdeki bütün biçimlerin yerine kullanılabilir. Başka dil aileleri için de böyle mükemmel etimolojik sözlükler vardır, ancak bunlarda her bir kelimenin yeniden kurulmuş biçimini bulamayabiliriz. Bu etimolojik sözlüklerde sadece modern dillerde kökteş olduğu düşünülen sözlerin listeleri verilir. Kökteşlerin yeniden kurulmuş biçimlerinden yoksun olduğumuz durumlarda, modern dillerde yaşayan kelimelerden anlam ve ses açısından kökü en iyi temsil edeceğini düşündüğümüz biçimi seçmeliyiz. Son olarak etimolojik sözlüklerde tanımlanan kök kelimelerin sayısının dil ailelerine göre çok farklılık gösterdiğini söylemeliyiz. Örneğin etimolojik sözlüklerde Hint-Avrupa ve Ural dili için 2.000, Dravidian için 5.000’in üzerinde kök verilirken, bazı aileler için verilen kök sayısı birkaç yüzle sınırlı kalır. Her bir aile için yeniden kurulmuş biçimleri veren tamamlanmış sözlüklere sahip olsaydık, işimiz kolay olacaktı, ancak tarihte geriye gittiğimizde eski ailelerin sahip olduğu köklerin sayısının az olduğunun da farkına varacaktık. Dil bilimi literatüründe böyle temel sözlüklerin az olduğunu, olanların da yetersiz ve düzenden uzak olduğunu söylemeliyiz. Demek ki ne yaparsak elimizdeki materyalle yapmak zorundayız.

Buraya kadar kullandığımız kurallarda da küçük bir düzenleme yapmamız gerekecek. 2. Bölümde verdiğimiz tab-

lolar da dildeki kelimenin tek anlamı vardı. Burada kelimenin seslerinin değişmesine izin vermiş, ancak anlamı değişmeden tutmuştuk. Gerçekte anlamlar da sesler gibi zamanla değişebilir. Dil ailelerini karşılaştırırken basit anlam kayma ve değişmelerine de aynen ses değişmelerine izin verdiğimiz gibi izin vermeliyiz. Burada kuralın alanını genişletmiş olmuyoruz, bunlar zaten belli seviyede etkileşim içinde olan unsurlardı ve o zaman bunlarla kafamızı meşgul etmek istememiştik.

8. Tablo'da 13 dil ailesindeki 13 kelimenin listesi veriliyor. Göreviniz yine, önceden yaptığınız gibi, bu aileleri daha geniş aileler biçiminde sınıflamak olacaktır. Tarihi dil bilimciler bu aileler arasında bağlantı olmadığını düşünüyor, ama buna niye biz kendimiz bakarak karar vermiyoruz?

8. Tablo'da dil aileleri, ya modern dillerdeki en yaygın biçimle ya da yeniden kurulmuş farazi bir biçimle temsil ediliyor. Tabloda, yeniden kurulmuş farazi biçimlerin önünde kullanılması gereken asteriksi (yıldız işareti), kafa karıştırmamak için kullanmadım. İncelemeye geçmeden önce size son bir ipucu vermek istiyorum. Henüz göstermediğimiz doğal bir konson (ünsüz) sınıfı var, bunlar *s* sesine benzeyen ve sibilant diye adlandırılan ünsüzlerdir. Bu doğal sınıfta şu ünsüzler yer alır: *ç, ts, s, ş, j, dz, z, ž*. İncelemenizi yaparken bu ünsüzlerin doğal bir sınıf oluşturduğunu dikkate alın.

Tabloyla ilgili verilecek ve inanışları sarsmak istemeyen klasik cevap şöyle olacaktır: Bu 13 dil ailesinin birbirleriyle hiçbir ilişkisi yoktur (Doktora savunma sınavına girseniz, jüri üyeleri de sizden aynı cevabı vermenizi bekleyecektir). Peki siz de böyle bir sonuca mı vardınız? Elbette hayır. Burada 20. yüzyıl biliminin en büyük yalancı şakasıyla karşı karşıyayız. Bu yanlış inanışın kökenleri, sebepleri ve sonuçlarını önceden tartışmıştık. Şimdi tablonun değerlendirilmesine geçebiliriz.

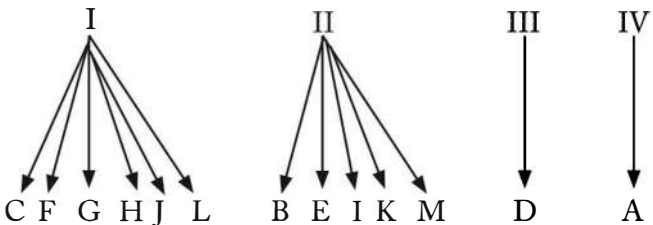
8. Tablo: Avrasya Dil Aileleri

Dil	Ben/Beni	Sen	Kim	Ne	Bu	Şu	Havla-	Tüy	Dışkı	Karanlık	Konuş-	Al-	Gün(Işık)
A	aku	kaw	t'ai	apa	ini	ian	hu(m)pak	bulu	taki	dədəm	ʔutsap	ʔalap	ha(n)daw
B	ni	-k	nor	ser	au	ori	laka	luma	khorts	iʎun	esan	eraman	egun
C	-m	te	ken	yo	tä	to	kopa	tulka	sita	pil'mV	kele	kapa	yelä
D	ti	sā	dei	tša-de	he	ha	/gū	/go	tsu	tue	kx'ui	gui	/kam
E	ɲä	kwVy	näi(ɲ)	su	ʔi	ʔa	q(h)wɪn		kliy	ɾyaɲ	k(h)a	çow	kwäɲ
F	mini	ti	ken	yä	ku	ta	käp	tülüg	pargal	balu	k ε la	khapa	nara
G	mi		ka	ya	ku	to	kapa	thɬɬɬk	si	kur	yalpx	kapu	nal
H	-m	-t	k'e	yaq	ʔənə	tiʔ	ʔilqə	içelçlx		pylm	kel	vyalvalʔyn	θxəlwə
I	ja	gu	ana	bəsɬn	khīn ε	īn ε	wɬt	pfulgo	vuraş	tumtɬɬ	sɛnɬs	yɬnɬs	gon
J	-ma	-t	kina			ta		tsuluk		δ ayə	kilivā	kiputi	ʔabə
K	zō	vu	nV	sa	ʔi	ʔa	bHats'we	pɪdwV	k'urç'V	Hç'ölV	q~'a	ʔaççwV	GɪnV
L	mē	te	kwi	yo	kū	to	ker	petər	sker-d	pol	kel	kap	äier
M	ʔadz	kV	ʔan	ʔas	tu	ka	ʔɪGɪn		poʔq	tum	qäG	çäɲ	gəʔn

Birinci kişi zamirinin (ben, bana) karşılıklarına baktığımızda, hemen daha geniş bir grup gözümüzün önünde belirecektir. CFGHJL dil ailelerinde bu kelime *m* sesi üzerine kurulmuştur. I, K ve M aileleri başka bir grup teşkil eder, bunlardaki şekil *dz* üzerine kurulmuştur. Diğer ailelerdeki (ABDE) biçimler bu ikisinden de farklıdır.

İkinci sütunda ikinci kişi zamirinin (sen) karşılıkları yer alıyor. Burada ilk gruptaki birinci kişi zamirini *m* sesi üzerine kuran grubun, yeni zamiri *t*- sesi üzerine kurduğu görölüyor (CFHJL, G dil ailesi verisine ne yazık ki sahip değiliz). İkinci bir grubun (IKM gibi, yani birinci kişi zamirini *dz* sesi üzerine kuranlar), aynı zamiri, *g* (IK) veya *k* (ABEM) sesi üzerine kurduğunu görüyoruz. D dil ailesinin burada tek başına kaldığı gözlemleniyor.

“kim” kavramının karşılıklarına baktığımızda birinci grubun (CFGHJL) *kin* veya *ken* biçimlerini, ikinci grubun (BEIKM) *n* sesi üzerine kurulmuş biçimleri kullandığını fark ediyoruz. A ve D ailelerindeki biçimler birbirlerine benziyor, ancak bu benzerliği tablodaki diğer biçimlerde görmüyoruz. Bu durumda benzerliği tesadüfi olarak değerlendirmek doğru olur. Nitekim sadece üç kelimenin karşılaştırılmasıyla resim şekillenmeye başlıyor: CFGHJL ve BEIKM dil ailelerinin yanında A ve D dil aileleri yalnız başına kalıyor, ne birbirlerine ne de diğer dil ailelerine benziyorlar. O zaman sınıflamayı şöyle gösterebiliriz: CFGHJL || BEIKM || A || D. Aynı sınıflamayı 7. şekil’deki gibi de gösterebiliriz.

7. şekil: 8. Tablo’nun çözümü (Avrasya dil aileleri)

8. Tablo'daki kelimelerin hepsini burada ayrıntılı olarak değerlendirmeyeceğim, ancak yukarıda verilen iki büyük grubun varlığını destekleyen diğer örnekleri vermek istiyorum. *m-/t-* zamir sistemi ve soru zamirindeki *k-* benzerliğine ek olarak “ne” (*yo* veya *ya*), “bu” (*ku*), “that” (*to* veya *ta*), “ağaç kabuğu” (*kapa*), “tüy” (*tuluk*), “karanlık; koyu” (*polm*), “konuşmak” (*kele*) ve “almak” (*kapa*) biçimlerindeki benzerlikler de dikkat çekicidir. Benzerliklerin çoğu dil eğitimi almamış bir göze bile batacak yakınlıktayken, bazılarının ses değişimleriyle açıklanması gerekebilecektir. H dili ailesindeki “tüy” karşılığı *içelçlx* biçiminde böyle bir durum söz konusudur. Bu biçim *tuluk* biçimiyle ilgili olmalıdır. J ailesindeki kökü tekrarla ikileyip önüne *i-* ekini getirirsek, *i-tsuluk-tsuluk* gibi bir biçim elde ederiz. Bu uzun kelimede aşağıdaki ses gelişmeleri meydana gelmiş olmalıdır: *i-tsuluk-tsuluk* > *i-çuluk-çuluk* > *i-çulux-çulux* > *i-çelux-çelux* > *i-çelx-çelx* > *i-çel-çelx* > *i-çel-çlx*. Elbette ilk bakışta sizin bu benzerliği görmemiz beklenemezdi, bu ses gelişmesini verdikten sonra, başka benzerliklerin sunduğu kanıtları da kullanarak, H dil ailesini ilk büyük grupla sınıflamak mümkün olacaktır.

İkinci büyük grup, ilki kadar açık değildir. Zamir sistemindeki *dz-/ku-*, soru zamirindeki *na-* benzerliklerinin yanında aşağıdaki benzerlikler de dikkat çekicidir: “ne” (*s-*), “bu” (*?i*), “şu” (*?a*), “ağaç kabuğu” (*qun*), “pislik, dışkı” (*kurots*) “karanlık; koyu” (*tum*; burada birinci ailedeki biçimin birleşik kelime olduğunu ve birleşik kelimenin ilk bölümünün M ailesindeki biçime, ikinci bölümünün E ailesindeki biçime benzediğini söyleyelim), “konuşmak” (*qa*), “almak” (*ço*) ve “gün ışığı” (*gun*). Bu kelimeler ikinci büyük ailenin hepsinde değil iki veya üç dalında yer alır. İkinci büyük dil ailesinin ilkinden daha eski olduğunu ve ata dilden (proto dil) daha az sayıda kelimeyi koruduğunu düşünebiliriz. Bu bir ihtimaldir ve bu ihtimali 8. Bölümde ayrıntılı olarak değerlendireceğiz.

Diğer iki aileye gelince (A ve D aileleri), bunların birbirlerine ve diğer gruplara çok az ve dağınık benzerlikler sergilediğini söyleyebiliriz. Ek veriler, bu iki dilin ne kendi arasında ne de diğer gruplarla büyük bir grup oluşturmadığı görüşümüzü destekleyecektir. Ancak A ile ikinci büyük grup arasında gözden kaçırılmaması gereken bir benzerlik var. İkinci gruptaki (BEIKM) *tum* “karanlık, koyu” kökü, I ve M ailelerinde de yer alır. A ailesindeki şekil, aynı kökün tekrarlı biçimi gibi düşünülebilir: *dədəm* biçimi, *dəmdəmə* biçiminden gelişmiş olmalıdır. İkinci seviyede yaptığımız bu karşılaştırmalar, zor görünen kökteşlerin varlığını açığa çıkarıyor, bu kökteşlerle daha büyük ve eski dil ailelerini birbirine bağlayabilir, yeni gruplandırmalar yapabiliriz. 5. Bölümde bu iş üzerinde yoğunlaşacağız.

Sınıfladığınız dil ailelerinin tanıtımına geçme zamanı geldi. A ailesi Avustronezya (Okyanusya) ailesidir, Pasifik Okyanusu’nun büyük bölümünü kapsar, Tagalog, Malay, Maori ve Havai dillerini içine alır. B ailesi Bask dilidir, İspanya-Fransa sınırının her iki yakasında konuşulan bir dildir. C ailesi Ural ailesidir, Fince, Macarca ve Yukagirceyi (bu dili 2. Bölümde görmüştük) içine alarak kuzey Avrasya’yı kapsar. D ailesi Güney Afrika’nın Khoisan ailesidir. Bu aileyi 3. Tablo’da diğer Afrika dillerinden ayrı göstermiştik. E ailesi Çin-Tibet ailesidir, 200’den fazla üye dilin içinde en bilinenleri Çince, Tibetçe ve Burmacadır (5. Tablo’da vermiştik). F ailesi Altay ailesidir, üç alt dil ailesini içine alır: Türkçe, Moğolca ve Tunguzca. Altay ailesi, Avrasya’dan güney doğu Sibiry’a kadar çok geniş bir alanda konuşulur.

G ailesi üç bağımsız dili içerir: Korece, Japonca ve Aynuca. Birçok dilci, bunları birbirleriyle veya diğer dillerle ilgisiz, bağımsız diller olarak ele alır. Ancak yeni çalışmalar bunların Altay diline yakın olduklarını göstermektedir. (Bu gruptaki birinci kişi zamiri *mi* Eski Japoncadan gelir,

modern Japoncada, Korecede ve Aynucada kullanılmaz.). H ailesi Çukçi-Kamçatkan ailesidir, Alaska'dan Bering Boğazı'yla geçince karşımıza çıkan kuzey doğu Sibirya bölgesinde konuşulur. I ailesi tek dilden oluşur: kuzey Pakistan'ın dağlık bölgelerinde konuşulan Buruşaski dili. J ailesi Eskimo-Aleut dilidir, güney batı Alaska'daki Aleut adalarından kuzey Kanada'ya ve oradan Grönland'a kadar uzanan bölgelerde konuşulur. K ailesi Kafkas dilleri ailesidir, Kafkasya bölgesinde konuşulur, dil bilimcileri hariç tutarsak, bu diller dünyada pek bilinen diller değildir, ünsüz sesleri bakımından çok zengindirler. L ailesi Hint-Avrupa ailesidir. Son olarak M ailesinin Yenisey ailesi olduğunu belirtelim. Bu aile orta Sibirya'daki Yenisey ırmağı boyunca konuşulmaktadır. Bugün sadece üye dillerden Ket dili yaşıyor, diğer Yenisey dilleri ölüdür, ancak bunların da yazılı belgelerine sahibiz.

Tespit ettiğimiz ilk büyük dil ailesi grubu (CFGHJL), Hint-Avrupa, Ural, Altay, Kore-Japon-Aynu, Çukçi-Kamçatkan ve Eskimo-Aleut dil ailelerini birleştirir. Bu yeni büyük aileye, Amerikan dil bilimcisi Greenberg, Avrasyatik dil ailesi adını verir. Söz konusu aile ayrıca, Sakhalin adasında ve Asya kıyıları boyunca konuşulan Gilyak (veya Nivx) dilini de içine alır (yerimiz yeterli olmadığından bu dili 8. Tablo'ya dahil etmedik). Gilyak dili Avrasyatik diline birçok benzerlik sergiler (örn. *ti* "sen", *ya* "ne", *xip* "ağaç kabuğu", *polm* "körletmek", *qlai* "konuşma", *kip* "almak").

Avrasyatik dil ailesinin en önemli kanıtlarından biri, isimlerin çokluk çekiminde görülür: İsimlerin çokluğu köke getirilen *-t* ekiyle, isimlerin ikiliği (ikili çokluk) *-k* ekiyle yapılır. Daha 1818 yılında çokluk ve ikilik çekiminde kullanılan bu *-k/-t* ekleri, Rasmus Rask tarafından bugün Ural ve Eskimo-Aleut adıyla bildiğimiz ailelerde tespit edilmişti. Rask, Aleut dilini Eskimo diliyle irtibatlandıran ve bunu Eskimo-Aleut ailesi adıyla belirten ilk araştırmacıydı. Karşılaştı-

malı dil biliminin ilk dönemlerinde geniş aileler arasında görülen benzerlikler, bugünden farklı olarak, hemen ödünç alma veya şans benzerliği diye yaftalanıp bir kenara atılmıyordu.

Aslında *-k/-t* eklerinin kullanımı, Rask'ın öngördüğünden çok daha yaygındı. Ural ve Eskimo-Aleut ailelerinin yanında aynı ekler, Altay, Aynu, Gilyak ve Çukçi-Kamçatkan dil ailelerinde de görülür. Bu dillerin hepsi Greenberg tarafından Avrasyatik aile olarak adlandırılmıştır. Avrasyatik aile dışında bu ekleri (çekimi) kullanan başka ailelerin varlığından henüz haberdar değiliz. Öyleyse bu çekimin *m-/t*-zamir çekimiyle uyuşması bir tesadüf olamaz, ancak dil akrabalığı temelinde açıklanabilir. Bu basit gerçek birçok dil bilimi uzmanı tarafından niçin fark edilmiyor? İşte kitabın ana teması burada yatıyor.

Greenberg'in Avrasyatik ailesi, onun görüşüne göre, Hint-Avrupa ailesinin en yakın akrabasıdır. Bu konu 19 asırdan beri tartışılmakta olan bir konudur ve söz konusu asrın sonlarından beri önemli Hint-Avrupa dil bilimcileri, bu ailenin başka hiçbir aileyle akraba olmadığına inanmaktadır. Amerikalı tarihi dil bilimci William Dwight Whitney bu karamsar yargıyı 1867 yılında şöyle ifade etmiştir: "Dil bilimi ne şimdi ne de daha sonra bizim soyumuz ve birliğimizle ilgili görüşümüzü değiştirebilir" (Whitney 1867: 383). Fransızların ünlü karşılaştırmalı dil bilimcisi Antoine Meillet de aynı kötümser yargıyı 20. asrın başlarında şöyle dile getiriyordu:

Bütün proto dilleri gruplamaktan uzaksak, karşılaştırmalı gramerin yaptığı en iyi gruplamalar bile hatalıysa, sadece Hint-Avrupa ailesi tam anlamıyla çalışılmış ve İbranice hariç, Fin-Ogur, Avustronezya ve Bantu dilleri hâlâ tam olarak çalışılmamışsa, bu durumda insan dilinin kökenini bulma konusundaki çalışmalar boştur (Meillet 1951 [1924]: 65).

Böyle kötümser yaklaşımlar bugün bile sürdürülmektedir:

İki dilin akraba olmadığını ispat edemeyiz, bunların akraba olması mümkündür, ancak bu akrabalık o kadar eski bir tarihe gider ki, binlerce yıllık süreçte geçirilmiş olan değişiklikler, akrabalıktan doğan benzerliklerin üstünü tamamen örtmüş olur.

Sonuç olarak konu, dil için tek köken mi yoksa birden fazla köken mi olduğu sorusuna dayanır. Ve bu soru ancak kesinliği ispatlanamayacak olan spekülasyonlarla cevaplanabilir, çünkü insan dilinin tarihini, Milattan önce 5.000'in ötesine götürmüyoruz, bu da insanın uzun tarihi içinde çok küçük bir adımdır (Hock 1986: 566).

Amerikan bilimcilerine göre “bu yarımkürenin (Amerika kıtası) yerli dillerinin ortak bir kökenden geldiğinin ispatı karşılaştırmalı metotla yapılamaz” (Kaufman 1990: 26).

Yukarıdaki ifadeler ne yazık ki bugünün tarihi dil bilimi için de geçerlidir. Bunlara göre dil biliminin karşılaştırmalı metotları, sadece, zaten bilinen Hint-Avrupa, Bantu ve Avustralonezya gibi dil ailelerini kapsayabilir, daha uzaktaki ilişkiler karşılaştırmalı dil biliminin kapsama alanında değildir. Bu yanlış ve genel kabul gören görüşlere rağmen bazı bilim adamları, metodun bilinenin ötesine geçebileceğini ve Hint-Avrupa dilinin Avrasya’da akrabaları olduğunu savunmaktan çekinmediler. 20. asrın başında Danimarkalı dil bilimci Holger Pederson, Hint-Avrupa dil ailesinin Sami, Ural, Altay ve Eskimo-Aleut gibi dil aileleriyle ilişkili olduğunu ileri sürmüş ve bu büyük aileyi Nostratik diye adlandırmıştı. Aynı dönemlerde İtalyan dil bilimcisi Alfredo Trombetti de dünyanın farklı ve çok sayıda diliyle ilgili geniş kapsamlı araştırmalar yapmaktaydı. Trombetti araştırmalarının sonunda dünya dillerinin hepsinin tek dilden çıkmış olduğu sonucuna vardı ve bu tezini kendince destekleyen kanıtları da ortaya koydu. Yine aynı dönemlerde Amerika Birleşik Devletleri’nde çok sayıdaki Yerli Amerikan dillerini sınıflama ve az sayıda dil gruplarına indirgeme çalışmaları başlamıştı. Bu araştırma-

cıların içinde en göze çarpanlarından biri de, 20. asrın ikinci yarısında çok önemli bulgulara ulaşmış olan taksonomist (sınıflandırmacı) Edward Sapir'di. Fakat 1920 yılına ulaşmadan Sapir, muhtemelen almış olduğu ağır eleştiriler nedeniyle sınıflama çalışmalarını yarıda kesti.

Sapir'in öğrencilerinden Moris Swadesh de uzak dil bağlantıları konusunda yoğunlaşmıştı. Swadesh Yerli Amerikan dilleri konusunda uzmandı, ancak geniş bir perspektifle diğer dünya dillerindeki büyük resmi de gözden kaçırmayan bir araştırmacıydı. Trombetti gibi o da bütün dillerin tek bir ailede toplanabileceğine inanmıştı. Ancak bu tezini destekleyen çok az materyal yayımladı ve etimolojilerinin çoğu da ikna edici olmaktan uzaktı.

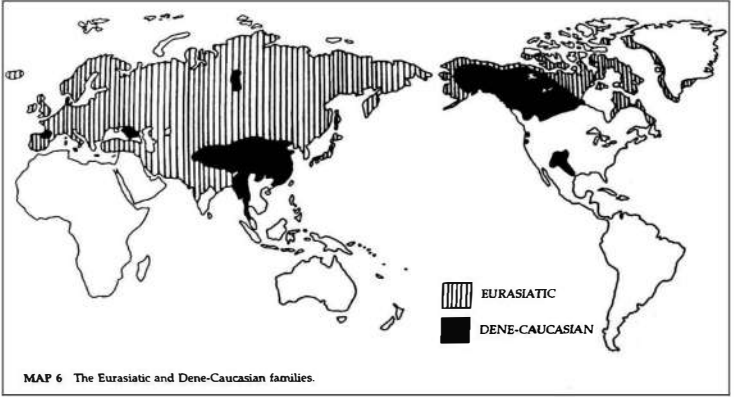
Uzun soluklu ve mesafeli karşılaştırmaların bir diğer öncüsü de Greenberg idi, fakat onun Afrika dilleri üzerindeki ilk sınıflama çalışmaları henüz "klasik karşılaştırmalı metoda" bir tehdit olarak algılanmamış, aksine memnunlukla karşılanmıştı. Greenberg'in bu çalışması gerçekte bir devrim niteliğindeydi, çünkü saydam olmayan, açık olmayan, eski dil bağlantılarını irdeliyordu. Araştırmacının sonraki çalışmaları Yeni Gine ve Yerli Amerikan dilleri üzerine oldu ve bu çalışmalar da aynı metodolojiyi kullandı. Fakat bu çalışmalar, ileride göreceğimiz gibi, ağır eleştiriler alacaktı.

1960'ların başında Moskova'da yaşayan iki Rus bilim adamı, Pederson'un ortaya koyduğu Nostratik temeli üzerinde, Trombetti'nin savlarının da farkında olarak, Hint-Avrupa ailesinin uzak akrabalarını araştırmaya başladılar. Bu iki Rus bilim adamı, Vladislav Illich-Svitych ve Aron Dolgopolsky, birbirlerinden habersiz, bağımsız çalışıyorlardı. Birbirlerinden haberdar olmaları ancak ortak arkadaşları Vladimir Dybo sayesinde gerçekleşecekti. Illich-Svitych'e göre Nostratik ailesi, Afro-Asyatik, Hint-Avrupa, Kartvelyan, Ural, Altay ve Dravidyan ailelerini içine alıyordu. Diğer aileler elde yeterli bilgi

olmadığından bu büyük aileye alınamamıştı. Diğer taraftan Dolgopolsky, Çukçi-Kamçatkan ve Eskimo-Aleut dillerini dahil etmiş, fakat Dravidyan dilini dışarıda bırakmıştı. Çalışmalarının hiçbiri henüz basılmamışken Illich-Svitych trajik bir trafik kazasında öldü. Arkadaşı Dybo, Dolgopolsky'nin de yardımıyla Illich-Svitych'in çalışmalarını bastırdı. 1970'lerde Dolgopolsky İsrail'e göç etti ve Hayfa Üniversitesi'nde çalışmaya başladı. Nostratik ile ilgili çalışmalarına orada hâlâ devam ediyor. Aynı konuda çalışan üçüncü bir Rus bilim adamı Shevoroshkin, 1970'lerde Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etmiş ve Nostratik teorisinin burada tanınmasına ön ayak olmuştur. Kitabın 6. Bölümünde Greenberg'in teorisinin Rus bilim adamlarınıninkinden ayrılan yönlerini ele alacağız. Şimdilik hem Greenberg'in hem Nostratikçilerin Hint-Avrupa ailesinin diğer Avrasya aileleriyle ilişkisini açık bir şekilde kabul ettiklerini söyleyelim.

8. Tablo'da yaptığınız çalışmada beliren ikinci büyük dil grubu (BEIKM) Dene-Kafkasya dilleri olarak adlandırılır ve Bask, Kafkas, Buruşaski, Çin-Tibet, Yenisey dilleri ile Amerikanın Na-Dene dil ailesini içine alır. Na-Dene ailesi Athabaskan dillerini ve Alaska'nın güney doğu sahillerinde konuşulan diğer üç dili (Eyak, Tlingit ve Haida) kapsar. Aslında Na-Dene ailesini önce Sapir tespit etmiş ve bu tezinden dolayı çok eleştirilmişti, ancak bugün Na-Dene ailesinin varlığı genel kabul görmektedir. Bu ailenin Çin-Tibet dilleriyle olan bağlantısı Sapir'i de şaşırtmıştı. Almış olduğu yoğun eleştiriler nedeniyle Sapir, Na-Dene ve Çin-Tibet bağlantısını ve bunun kanıtlarını hiçbir zaman yayımlamadı. Geçtiğimiz yıllarda Sapir'in bu orijinal tespiti, iki Rus bilim adamı Sergei Starostin ve Sergei Nikolaev tarafından adeta yeniden canlandırıldı. Starostin Kafkas, Çin-Tibet ve Yenisey dillerini Çin-Kafkasya dilleri adını verdiği bir büyük aile içinde topladı. Bir süre sonra da Nikolaev, Na-Dene

ailesinin Kafkasya dilleriyle ve dolayısıyla Çin-Tibet, Yeni-sey dilleriyle de ilişkili olduğunu ortaya koydu. Na-Dene dillerinin de eklenmesiyle aile genişledi ve Dene-Kafkasya dilleri olarak yeniden adlandırıldı. 1980'li yılların sonunda Amerikalı dil bilimci John Bengston, Dene-Kafkasya dilleri üzerinde kapsamlı bir araştırma yaptı ve bu aileye Bask, Buruşaski dillerini de ilave etti. 6 numaralı harita Avrasyatik ve Dene-Kafkasya dillerinin dağılımını göstermektedir. Dene-Kaskasya dillerinin dağılımı, Avrasyatik diller tarafından çevrelenmiş, birbirinden uzak bağımsız adacıklar şeklinde olduğu için bir hayli ilgi çekicidir. Bu ilginç dağılımın açıklanması 8. Bölümde yapılacaktır.

6. Harita: Avrasyatik ve Dene-Kafkasya dil aileleri

Bir İsterinin Tarihçesi

Şimdi bilim tarihi boyunca görülen problemi ele almayı başlayabiliriz. Bütün dünyadan (Afrika, Asya ve Amerika'dan) dilleri ele aldık ve bunları kabul edilebilir biçimde ailelere sınıfladık. Sonra aynı teknikleri bu ailelerin kendilerine (yani proto dillere) uyguladık ve iki büyük aileye ulaştık. Fakat uzmanlar bu aileleri birbirlerine bağlayan kanıtlar olmadığını ileri sürüyor. Bu nasıl olabilir?

Tarihi dil biliminin neden böyle şüphe içine düştüğünü ortaya koyan olaylar dizisine bir göz atalım. Bölümde bunlardan birkaçını ele alıp, Amerika dilleri ve dünya dillerinin sınıflanması bağlamında ayrıntılı olarak tartışacağız.

Önce Hint-Avrupa dilinin başka bir dil ailesi ile bağlantısının ispat edilemeyeceği savını ele alalım. Uzmanlara göre dil o kadar hızlı bir değişim içerisindedir ki, 6.000 yıldan önceki dil bağlantıları, süregelen ses ve anlam değişimleri yüzünden artık takip edilemezler. Elbette buradaki 6.000 rakamı, Hint-Avrupa dilinin yaşını simgeliyor (Hint-Avrupa dili Milattan Önce 4.000 yılları civarında konuşulmaktaydı). Demek ki Proto-Hint-Avrupa dili bu tarihten önce herhangi bir dille akraba idiyse bile, artık bunun izleri kalmış olamaz. Tabii mevcut olmayan bir şeye bakmanın mantığı yoktur.

Bu “açıklamanın” birçok problemlili yanı var. İlk 6.000 yıldan sonra her şey tanınmayacak biçimde değişir iddiası doğru değildir. Hint-Avrupacılar “yeğen” anlamına gelen Poto-Hint-Avrupaca kökü**nēpot-* olarak yeniden kurmuşlardır. 6.000 yıl önce Hint-Avrupalıların atalarının kamp ateşleri etrafında telaffuz ettikleri bu kelime, bugün modern Rumencede çok küçük bir değişikliklerle *nepot* şeklinde yaşamaktadır. Daha başka örnekler de verilebilir, ve bu örnekler 6.000 yılın öncesindeki değişimin tanınmayacak kadar büyük olduğu iddiasını çürütürler.

Belki hemen aklınıza gelmiştir, Hint-Avrupa ve diğer dil ailelerini bağlayan şahıs zamirlerindeki *m-/t-* benzerliğine ne demeli? Bu Hint-Avrupa dil ailesini diğer ailelere bağlamada tek başına yeterli bir kanıt değil mi? Aynı soruyu 1905’te Trombetti de sormuştu:

Fin-Ogurca (Uralca) me “ben”, te “sen” şekillerini Hint-Avrupaca me- ve te- (aynı anlamda) şekilleriyle karşılaştırmak gayet mümkündür. Bu karşılaştırmaların Hint-Avru-

pa dillerinin kendi içlerinde yapılan karşılaştırmalardan farkı yoktur. Tek fark Hint-Avrupa dillerinin aynı kökten geldiğinin kabul edilmesi, fakat Fin-Ugor dilinin bu aileyle bağlantısının reddedilmesidir.

Diğer bir ifadeyle uzmanların görüşlerini onlara okullarda öğretilenler belirliyor.

Peki Hint-Avrupa uzmanları geniş bir dağılıma sahip olan zamirlerdeki bu benzerliği nasıl açıklıyor? Bunun onlara göre birkaç açıklaması var. Birinci açıklamaya göre, bu zamirler aileler arasında ödünç alınmış olabilir. Birinci ve ikinci şahıs zamirlerinin alıntılanması, dünya dillerine bakıldığında, çok nadirdir, dolayısıyla söz konusu açıklama tatmin edici değildir. İkinci açıklama bu benzerliklerin şans eseri olabileceği yönündedir. İki ailenin birinci ve ikinci şahıs zamirlerinin şans eseri aynı olma ihtimali yirmide birdir. Fakat üç ailede bunların benzer olma ihtimali, 1/20 kere 1/20'dir, yani 1/400'dür. Aynı şekilde dört ailedeki benzerlik ihtimali 1/8.000, beş ailedeki benzerlik ihtimali 1/160.000'dir. Dünyada yaklaşık 400 aile olduğunu varsayarsak, zamirler arasında beş yönlü şansa dayalı bir benzerlik bulma ihtimali çok küçük olacaktır. 8. Tablo'da gördüğümüz Hint-Avrupa dillerini Avrasyatik dillere bağlayan o kanıtlara ne demeli? Bu kazara benzerlikler neden hep Avrasyatik ailesinde beliriyor? Bunun sebebi kazara benzerlikler değil, bilakis Hint-Avrupa ve diğer ailelerin Proto-Avrasyatik dil ailesinden gelmesidir.

Zamirlerdeki *m-/t-* benzerliği için üçüncü bir açıklama Meillet tarafından teklif edildi. Ona göre zamirler her yerde benzer biçimlere sahip görünebilir. Bu açıklama yakın zamanlarda Amerikan dillerinde zamirlerde görülen *n-/m-* benzerliği için de kullanıldı, ancak bu benzerlik her yerde değil sadece Amerikan dillerindedir. Zamirler niçin her yerde aynı gözüksün? Avrasyada *m-/t-* benzerliği hakimken, Amerika'da *n-/m-* benzerliği öne çıkıyor. Burada Meillet'in

iddiası için dayanıksız demekten başka bir seçenek kalmıyor. Zamirler her yerde aynı gözükmez, bunu söyleyen her yere bakmış olamaz.

Hint-Avrupa mitolojisinin diğer yönlerine daha sonra temas edeceğiz, bu mitolojiler ne yazık ki tarihi dil biliminin gelişmesine engel olmuşlardır. Bölümü sonlandırmadan önce iki soru daha soralım. Hint-Avrupacılar neden kendi dillerinin diğer dillerle akraba olma ihtimaline karşıydılar? Ve 20. asır boyunca bu yanlış fikirlerini nasıl inatla sürdürebildiler (Trombetti ve diğerleri gibi birkaç ismi hariç sayarsak)?

Birinci sorunun açık bir cevabını bilmiyorum, ancak cevap bana etnik bencillikmiş gibi geliyor. Yani bilim adamlarının etnik bencilliği. Hint-Avrupa dil ailesi teorisi, 19. asır dil biliminin ulaştığı en büyük başarıydı ve bunu ortaya koyan bilim adamları kendilerini bulmuş oldukları aile gibi eşsiz hissettiler. İşte bu etnik bencillik, Hint-Avrupa ailesinin diğer bağlantılarını aramaktan bilim adamlarını alıyordu. Bunun yerine Arapça, İbranice ve Aramaikçe gibi prestijli dillere sahip Sami dilleri araştırmalarına yöneldiler. Halbuki Sami dilleri Hint-Avrupa dilleriyle yakından ilişkili değildi. Ne yazık ki, Hint-Avrupalıların gerçek akrabaları, Hint-Avrupacıların arzu ettikleri değildi.

Bu karmaşanın ortasından bir adım geriye çekilip probleme öyle göz atarsak, Avrupa merkezli ön yargıyı hemen fark ederdik. Neden Hint-Avrupa ailesinin yakınlarını bulmaya çalışıyoruz? Hint-Avrupa ailesi neden özel önem taşıyor? Bu kitaba sınıflamalar yaparak başladık, bu sınıflamalar bize değişik diller arasındaki ilişkiyi gösterdi. Şimdi birden bire Hint-Avrupa ailesinin uzak akrabalarını arıyor konumuna geldik ve sınıflamanın kendisini unuttuk. Hint-Avrupa merkezcilik gerçekten de bu kadar kör mü? Hint-Avrupanın akrabalarını bulmak isteyen yapacağı iş, sadece ilgili aileleri sınıflamak olmalıdır (8. Tablo'da yaptır-

ğımız gibi). Sonuçların hoşumuza gitmesi ya da gitmemesi, eğer kendimizi bilim adamı sayıyorsak, önemli değildir.

Cehalet her ne kadar mahkemede suçsuzluğun ispatı için kullanılamasa da, Meillet gibi, 20. asır Hint-Avrupacılarının sınıflama yapmayı bilmediğini ileri sürmek durumundayız. Meillet gibi bilim adamları, sadece Proto-Hint-Avrupa dilinin söz hazinesini yeniden kurmakta ve bu ailenin köklerini belirleyen düzenli ses değişikliklerinde uzmandılar. Bu konuları dillerin sınıflamasını tamamladıktan sonra, Son Söz bölümünde tartışacağız. Şimdilik Meillet'nin hayatı boyunca bir dili sınıflamadığını, bir ilişkiyi keşfetmediğini hatta bunları yapacak bilgisinin olmadığını söylemekle yetinelim. Meillet'nin bilgisizliğini, Sir William Jones'un Hint-Avrupa ailesini sadece beş daldan oluşmuş grup halinde sınıflamasında aramak lazımdır. Bu yüzden Hint-Avrupacılar hiçbir zaman yeni bir aile arama ihtiyacı hissetmediler, grup zaten onlara baştan gümüş tabak içersinde sunulmuştu. 19. asır Hint-Avrupacılarının hiçbirisi, buradaki yeniden kurmaların ve ses denkliklerinin Hint-Avrupa ailesinin "kanıtları" olduğunu bir an bile düşünmemişlerdi. İşte bu acayip fikirler ve inanışlar 20. asır Hint-Avrupacılarının bavulunu dolduran eşyalardı.

Fakat nasıl oldu da 20. asır boyunca bu mitoloji devam etti? Sanıyorum dil bilimi bu asırda, tarihi dil biliminden yapısal dil bilimine hızlı bir geçiş sergiledi ve tarihi dil bilimi sadece Hint-Avrupacılara kaldı. Onlar da burada istedikleri gibi at koşturdular. Teorik dil biliminin hedefi yapısal açıklamalara kayınca, tarihi dil bilimi adeta Hint-Avrupacılarla özdeşleşti. Bu sahada yazılmış hemen her ders kitabı, "diğer dillere" birkaç sayfa ayırdıktan sonra, tamamen Hint-Avrupa dilleriyle ilgilenir oldu. Bu kitapların hiçbirisi dil ailelerinin nasıl tespit edileceği konusunda hiçbir şey söylemez. Tarihi dil biliminin temel ögesi "sınıflama" böylece tamamen atlanmış oluyordu.

1901 yılında ses bilimci Henry Sweet bu ön yargıları şöyle anlatıyordu:

Bilimin bütün branşlarında olduğu gibi, filolojide de, metodun sahasını genişletmeye en sıkı itiraz uzmanlardan gelir. Aryan dili ile Fin dili arasındaki akrabalığı savunan birine en yoğun eleştiri, Aryan filologlarından gelirse, buna şaşmamak gerekir. Burada sanki uzmanımızın eli bilgiyle tamamen doludur ve yeni bilgiye hiç ihtiyacı yoktur gibi bir durum ortaya çıkar... Bu pasif agnostik tavır saldırgan bir muhalife dönüştüğünde, Aryan ırkının tahtından indirilmeye çalışıldığı vehmi apaçık belirir. Gururlu Aryan ırkının dili nasıl olur da sarı ırkın diliyle aynı kefeye konulabilir? Bu sakat kafa, eksiklerinin ortaya serilmesinin utancını duymadığı gibi, bilimin getireceği olası keşiflere de engel olmaktan geri kalmaz.

Bugün aynı ön yargılar hâlâ canlıdır, ancak eskisi gibi sağlam bir destekten mahrumdurlar. Dil bilimi dışından gelen kanıtlar (ve tabii ki karşılaştırmalı dil biliminden gelen kanıtlar), insanın tarih öncesi devirleri konusunda, bilim adamlarının, daha önce hiç cesaret edemediği görüşleri dile getirmesine yardım ediyor. Yeni sentezler ışığında Hint-Avrupacıların antika fikirleri ve onların takipçileri tarih oluyor. Hint-Avrupacılar bir daha asla tarihi dil bilimi sahasını kendi özel malları gibi kullanamayacaklardır.

4- YERLİ AMERİKALILAR: Yeni Dünyanın Dilleri

Önceki bölümde Hint-Avrupa dil ailesini ortaya çıkarmakta kullanılan tekniklerin diğer aileler için de kullanılabileceğini gördük. Avrupa ve Asya kıtası boyunca yaptığımız dil ailesi sınıflamaları bize, Hint-Avrupa ailesinin, Avrasyatik diye adlandırılan daha geniş bir ailenin kolu olduğunu gösterdi. Bu bölümde aynı teknikleri Amerika'da keşfedilen diller için uygulayacağız.

Yerli Amerikan dillerinin sınıflanması, dil aileleri ve diller arasındaki soy bağlantısını araştıran günümüz genetik dil bilimi sahasının en tartışmalı konularından biridir. Geçtiğimiz 20. asır boyunca hakim olan görüş, Yerli Amerikan dillerinin bağımsız dil aileleri olduğu yönündeydi. Bunların arasında genetik bir bağ olmadığı düşünülüyordu. Bazı tahminlere göre Amerika kıtasında bu şekilde, 200 bağımsız dil ailesi bulunmaktaydı.

1987 yılında Joseph Greenberg *Language in the Americas* (Amerika Kıtasının Dili) adlı çalışmasını yayımladı,

bu çalışmada Yerli Amerikan dil ailelerinin sayısı çok aşagılara çekiliyordu. Greenberg'in sınıflaması diğerk bağımsız ırk bilimcilerinin bulguları tarafından da desteklendi (Cavalli-Sforza 1988, Turner 1989). Yeni keşifler, Yeni Dünya halklarının insan dili, insan genetiğı ve arkeolojik kayıtlar ışığında yeniden gruplanması sonucunu doğurdu.

Ailelerin Olmadığı Yerdeki Aileler

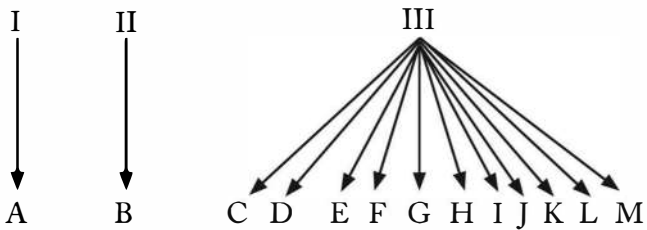
Bu yeni gelişmeleri ve sebep oldukları keskin tartışmaları değerdendirmeye geçmeden önce, okuyucunun hiçbir önyargıya sahip olmadan, kendi kendisine, Yerli Amerikan dil ailelerini sınıflamasını istiyorum. 9 numaralı Tablo 13 Yerli Amerikan dil ailesinden 13 farklı kelimeyi veriyor. Amerikan dil ailelerinin çok azı kurulabildiğı için, çoğı durumda kelimeleri dil ailesinin yeniden kurulmuş şekilleri olarak değil, yaşayan dildeki gerçek kelimeler olarak vermek zorunda kaldık. Hatırlarsanız, Dravidyan ailesi gibi etimolojik sözlükleri henüz tatmin edici biçimde hazırlanmamış Eski Dünya aileleri için de aynı şeyi yapmıştık. Tabloda verilen her kelime tek dilden alınmış olsa da, bu kelimelerin köklerinin dil ailesinin diğerk üyelerinde de açık olarak karşımıza çıktığını vurgulamak istiyorum. Bu durumda yeniden kurulmuş şekiller elimizde olmasa da, yaşayan dildeki şeklin proto dilde kök olarak var olduğunu kolaylıkla kabul edebiliriz. Yani burada da dilleri değil, aslında dil ailelerini karşılaştırıyor olacağız.

Göreviniz verilen 13 aileyi daha kalabalık gruplar halinde yeniden sınıflamak olacaktır. İşe başlamadan önce, Smithsonian Enstitüsü Yerli Amerikan Dilleri Müdürü Ives Goddard'ın, bu 13 dil ailesi arasında hiçbir genetik bağ olmadığını inandığını size söylemek zorundayım. Aynı inancı sahanın otoriteleri sayılan başka birçok uzman da paylaşıyor. Burada yine kendi kararınızı uzmanların yardımını olmadan(!) kendiniz vereceksiniz.

9. Tablo: Yerli Amerikan Dilleri Aileleri

Dil	Ben/Beni/ Benim	Sen	(Vermek) El	Sol (El)	Diz	Çocuk	Erkek kardeş/ Erkek evlat	Kız kardeş/ Kız evlat	(Kız kardeş) Hala/ Teyze	Su	(Yarasa) Kuş	Boğaz/ Yutmak	(Gelmek) Gitmek
A	-ma	-t	ʔätlvä		siitquq	ʔave	anʔaq	paniv	atsav	ımiq	qavva	əvə	piki-δ
B	şī	nan	lag	s'at'	guhđ	git'a	onav(e)	tsik	ʔati	tū	ç'aş	ket	qa
C	ne	ke	maxwa	kes	ketekw-i	t'an'a	ʔtsin	tune	kaki	akwā	ts'ək	məlqw	wa
D	naʔ	ma	makan	kets	ikat	t'anat	t'in	tüne	pinūkin	okaʔ	ç'ik'	mülk'	waŋ
E	na	ma	mane	kasark	phuruç'i	t'anpam	t'inīsi	at'on	pane	aqa	şīk	milqe	wan
F	neʔ	ma	maka	kuç'ē		tana	ʔdiino	t'ut'ina	pan	gwa	tsikie	kutu	ma
G	na	ma	man	kuts	ikuet	tuktan	sin	tuntu	puna	aka	eş'eka	murki	wan
H	na	ma	maki	mwenik	tula	tayna	den	thaun	epan	yaku	tsiktsi	malq'a	wen
I	hi	ma	muka	kompe	kat'	maki	ten	ton	äebn	okōa	şaga	uamea	w'ān
J	no	ma	meʔeŋ	kuçu	ikketi	taʔın	tingwa	atunesas	penawa	ako	çiki	mirkoi	awani
K	awe	ama	emekun	poe	kudo	tane	dēnu	tona	ebuño	tuna	sıkii	eʔmōkı	ito
L	no	mi	moken		katsege	tawin	ina	tona	nene	uaka	jikidi		wo
M	nu	ma	mako	keç	gete	kra	çina	atonkā	pan	ŋo	tsipe	kot	va

9. Tablo'nun ilk sütununa göz atan biri, 13 aileden 9'unda birinci şahıs zamirinin *n-* sesiyle, yine 13 aileden 10'unda ikinci şahıs zamirinin *m-* sesiyle başladığını hemen fark edecektir. En azından Amerikan yerli dillerindeki zamirlerin “her yerde benzer görünürler” savını desteklemediği açıktır. Amerikan dillerindeki *na* “ben”, ve *ma* “sen” çiftinin Avrasya dillerindeki *mi* “ben” ve *ti* “sen” çiftinden farkı apaçık ortadadır. Bu iki şahıs zamiri bile, tek başlarına, 13 aileyi sadece üç aileye indirmekte yeterlidir: A || B || CDEF-GHIJKLM. Geri kalan on bir kelimeyi incelediğimizde, vardığımız bu sonuç, defalarca doğrulanacaktır. A ve B aileleri diğer ailelere hiçbir yönden benzemediği gibi, birbirlerine de benzemez. Diğer taraftan C ile M arasındaki aileler hemen her yönden birbirine benzer. Birinci ve ikinci şahıs zamirleri *na/ma* üzerine kurduğumuz model, aşağıdaki özel kelimeleri verecektir: *makana* “el”, *kets* “sol el”, *kete* “diz”, *t'ana* “çocuk”, *t'ina* “oğul, erkek evlat”, *t'una* “kız evlat”, *pan* “hala, teyze”, *akwa* “su”, *tsik* “kuş”, *malq'a* “yutmak”, *wan* “gitmek”. Yüzlerce kelimeyi de incelesek sonuç değişmeyecek, 9. Tablo'nun çözümü aşağıda 8. Şekil'de gösterildiği gibi olacaktır.

8. Şekil: 9. Tablo'nun çözümü (Yerli Amerikan dil aileleri)

Aslında Amerikan dillerindeki *na/ma* “ben/sen” zamir modelinin tanınması Avrasyatik sistemin tanınması kadar eskidir. Daha 1905 yılında Trombetti, kitabına “Temel Amerikan Dillerinde “ben” ve “sen” Zamirleri” başlıklı bir ek koy-

muştı. Bu ekte kuzey ve güney Amerika'nın yerli dillerinde görülen model daha o zaman işaret ediliyordu. Yaklaşık bir on yıl sonra Sapir (Trombetti'nin ekinden haberi olmadan), aynı modeli tespit etti ve zamirlerde görülen bu benzerliğin tek ata dilin izleri olabileceğini belirtti. 1918 yılında Sapir özel bir mektubunda şöyle yazacaktı: "Amerikan dillerinde birinci şahıs zmirinde görülen ortak *n-* sesini nasıl açıklayacaksınız? Biliyorum kafa karıştırıcı ama klasik açıklamalar kaçamak cevaplardan başka bir şey üretmiyor. Aslında basit düşünmek sorunun cevabını kendiliğinden ortaya çıkaracaktır".

Sapir dil benzerliklerinin gelişim açıklamalarını neden "kafa karıştırıcı" bulmuş olabilir? Aslında Sapir'in kendisi de, böyle delilleri daha sonra yazmış olduğu bir mektupta, keyiflendirici olarak nitelemiştir. "İşte artık bundan sonra Amerikan dil bilimi gerçekten ilginç hale geliyor, en azından bunun etnik uzantıları düşünüldüğünde". Fakat aynı zamanda Sapir, kişisel deneyimiyle, bu çeşit büyük dil ailesi teorilerinin Amerikan akademik çevrelerinde pek moda olmadığını biliyordu. Bunlar Avrupa'da da itibar görmüyor, oradaki akademisyenler Hint-Avrupa ailesini diğer ailelerle ilişkilendirmeye çalışan bütün teorileri toptan reddediyorlardı. Sapir Algonquian ailesinin (7. Tablo'da incelemiştiniz) kuzey Kaliforniya sahilleri boyunca konuşulan Wiyot ve Yurok dilleriyle ilgisini bizzat araştırdı. Bu iki dil Algonquian dillerinden yüzlerce mil uzakta konuşulan dillerdi. Sapir'in bu şaşırtıcı keşiflerini, zamanın en meşhur Algonquian bilimcisi Truman Michelson, dikkate değer bulmadı ve onları "hayali söz benzerlikleri" olarak niteledi. Dahası Sapir'i "farklı morfolojik unsurları " karşılaştırmakla suçladı ve geri kalan birkaç benzerliği de şans benzerlikleri olarak ele aldı. Michelson yazısının sonunda bütün araştırmayı hiçe sayan hükmü şu şekilde ifade ediyordu: "İlgili dillerin morfolojik yapısı hakkında sağlam bir bilgi sahibi olmadan yapılmış bu

karşılaştırmalar hakkında gereğinden fazla konuşuldu". Bütün bu olumsuz eleştirilere rağmen, Sapir'in Wiyot ve Yurok dillerinin Algonquian dilleriyle olan bağlantısını ortaya koyan teklifi, bugün geniş kabul görmektedir.

Yine aynı dönemde Sapir, Athabaskan ailesinin (7. Tablo'da incelemiştiniz) Alaska'nın güney doğu sahillerinde konuşulan komşu Haida ve Tlingit dilleriyle yakın akraba olduğunu keşfediyordu. Sapir'in Na-Dene diye adlandırdığı bu büyük aile de, zamanın Athabaskan bilimcisi Pliny Goddard tarafından acımasızca eleştirilmiş; Michelson'un eleştirisine cevap veren Sapir, Goddard'ın bu çocukça eleştirisine cevap verme gereği duymamıştı. Sapir'in büyük çaplı karşılaştırma çalışmalarının bu noktada durduğunu biliyoruz. Onun üçüncü büyük keşfi (Na-Dene ve Çin-Tibet dilleri arasındaki ilişki) gün yüzüne çıkmak için, Rus bilim adamlarının konuyu tekrara ele almasını tam 60 yıl bekleyecekti.

Bugün Sapir'in bu teklifleri herkes tarafından kabul edilmekte ve Sapir 20. asrın en büyük dil bilimcileri arasında sayılmaktadır. Onun fikirlerini eleştiren Michelson ve Goddard gibiler ise ancak birer dipnot değerine sahipler. Fakat ilk zamanlarda yapılan bu eleştiriler (özellikle ünlü antropolog Franz Boas'ın eleştirileri) daha kapsamlı ve geniş dil karşılaştırmaları yapılmasını engellemiş, Michelson ve Goddard gibi bilim adamları ellerindeki ailelerden memnun olduklarını bunları genişletmek istemediklerini ifade etmişlerdir. Tabii böyle olunca hayat daha kolaylaşıyor, soylu Hint-Avrupa ailesinin yanına başka hiçbir aile yaklaşamıyordu. Amerikan zamir çekiminde görülen benzerliği Boas, "açık olmayan fizyolojik sebeplere" dayandırıyor, fakat bu "açık olmayan fizyolojik sebeplerin" niçin sadece Yerli Amerikalıları etkilediğine bir açıklama getiremiyordu.

Yaklaşık yarım asır boyunca Yerli Amerikan dillerinin ayrıntılı karşılaştırma çalışmaları, hemen bütün bilim adam-

ları tarafından bir kenara bırakılıyordu. Bunun tek istisnası, Sapir'in çalışmasını devam ettiren Morris Swadesh'ti. Fakat Swadesh "yıkıcı" politik görüşleri yüzünden, Amerikan akademik çevrelerince yalnız bırakılmış ve hayatının geri kalan yıllarını 1967 yılında ölünceye kadar Meksika'da geçirmeye mecbur kalmıştı. Trombetti ve Sapir gibi Swadesh de, Amerikan zamir çekimindeki benzerliğe gereken önemi vermiş ve sonuçta Amerika kıtasının hemen bütün dillerini geniş bir aile içinde bir araya getirebilmişti. Fakat kanıtları ve verileri iyi kullanamadığı için eseri bilim çevrelerinde hak ettiği ilgiyi görmemiş, durumdan memnun olan Amerikan bilimciler de bu eksikliği hep gündemde tutmuşlardır.

Yarım asırlık suskunluk Greenberg'in *Language in the Americas* adlı çalışmasının 1987'de yayımlanmasıyla son buldu. Greenberg bu kitapta yüzlerce dil ailesini kanıtlara dayandırarak üçe indiriyordu. Bu üç aile sizin 9. Tablo'da keşfettiklerinizden başkası değildi. A ailesi Eskimo-Aleut ailesidir ve geçen bölümde gördüğümüz gibi Avrasyatik ailesinin en doğudaki üyesidir. B ailesi Athabaskan ailesidir, Eyak, Tlingit ve Haida dilleriyle birlikte Na-Dene ailesini oluşturur.

C-M arasındaki aileler, Greenberg'in Amerind diye adlandırdığı aileyi oluşturur. Bu ailenin karakteristik özelliği, Amerikan zamir çekiminde görülen *n-/m-* benzerliği ve bir kısmını 9. Tablo'da gördüğünüz diğer kökteş kelimelerdir. Bu aile on bir dala ayrılır ve bunlar kuzeyden güneye doğru dağılım gösterir. C-F arasındaki aileler Kuzey Amerika'da, G-M arasındaki aileler Güney Amerika'da yer alır. Greenberg'in bu on bir Amerind üyesine verdiği isimler şöyledir: Almosan-Keresiouan (C), Penutian (D), Hokan (E), Orta Amerind (F), Chibchan-Paezan (G), Andean (H), Macro-Tucanon (I), Ekvatoryal (J), Macro-Carib (K), Macro-Panoan (L) ve Macro-Ge (M). Greenberg'in Yerli Amerikan dilleri için teklif ettiği dağılım 7. Harita'da verilmiştir.

7. Harita Amerika'daki dil aileleri

Sapir gibi Greenberg de ulaştığı sonuçların birçok Amerikan bilimci için “tedirgin edici” olacağının farkındaydı: “Bu çalışmanın Yerli Amerikan bilimi çalışmalarında hakim olan eğilime ters düşeceğinin ve garip karşılanacağının farkındayım”. Bu konuda Greenberg haklı çıkacaktı. Kitabın yayımlanmasından bir yıl sonra Amerikan bilimci Lyle Campbell (daha kitabı bile görmeden), genç bilim adamlarının kafasını karıştırmasına izin verilmeden Greenberg’in sınıflamasının reddedilmesini isteyecekti. *Language* dergisinin editörü olan William Bright (kendisi de açık bir Greenberg muhalifiydi), kitabın bir eleştirisini dergi için yazmasını Campbell’den rica etti. Yazı elbette tahmin edildiği gibiydi. Amerikan bilimci Terrence Kaufman’a göre, Greenberg’in açıkladığı değerler kışkırtıcıydı ve toptan reddedilmeliydi. Smithsonian Enstitüsü’nün Yerli Amerikan Dilleri Müdürü Ives Goddard, Greenberg’in kullandığı tekniklerin

tarihi dil bilimi metotlarını göz ardı ettiğini ve bu yüzden dil bilimi tarihi hakkında hiçbir güvenilir sonuca bizi ulaştıramayacağını iddia edecekti. Hatta önemli bir antropolog Greenberg'in kitabı için "isterik" sıfatını kullanmaktan çekinmeyecekti. Greenberg'e yöneltilen bu sözlü saldırılar, yakışsız sözler, bilim adamlarına değil, ortaçağ kilisesinin yobazlarına yakışır.

Greenberg'in kitabının bu kadar şiddetli eleştiri alması, aslında daha çok Amerikan Yerlileri bilim dünyasında, bu asırda egemen olan dar alan uzmanlarında yaptığı yıkım yüzündendir. Bunlar Greenberg'in 1950'lerde Afrika dillerinde yaptığı sınıflamayla, 20. asrın en büyük dilcileri arasına girmesini de çekememiş, ona bu yüzden saldırmışlardı. Greenberg 1940'larda Afrika dillerini çalışmaya başladığında, kıtada birbiriyle ilgisi henüz kurulmamış binin üzerinde dil vardı. Bantu, Sami ve Çad dilleri elbette uzun bir süredir biliniyorlardı, fakat kıtanın geneli adeta el sürülmemiş bir haldeydi. 1963 yılında yayımladığı kitapta Greenberg bu büyük sayıyı dört dil ailesine indirgiyordu: Khoisan, Nijer-Kordofanian (Bantu alt grup olarak burada), Nil-Sahara (Nilotik dahil) ve Afro-Asyatik (Sami ve Çad ayrı dallar olarak burada). Başlangıçta bu sınıflama da büyük eleştirilerle karşılandı (Bantu uzmanları bu ailenin Nijer-Kordofanian ailesinin alt dalı olmasını kabul edemediler), fakat bugün sınıflama Afrika tarihi dil biliminin ve Afrika bilimcilerinin adeta temeli olmuştur. 30 yıl sonra Greenberg'in bütün sınıflamayı tam ve doğru olarak gözler önüne sermiş olduğu açıkça kabul ediliyor. Bu sınıflamayı Greenberg'in henüz tam ve doğru gramerleri bile yazılmamış dilleri kullanarak yaptığı göz önüne alırsa, ne büyük bir iş başarmış olduğu daha anlaşılır hale gelir. İşte bu başarı yüzünden, bilim dünyasının 1987 yılında yayımlanan Yerli Amerikan dilleri sınıflamasını gözlerden gizlemesi mümkün olmayacaktı.

Amerind ailesini destekleyen 300'den fazla kökteş ve onlarca gramer unsuru (bunların arasında şimdi pek meşhur olan *na-/ma-* “ben/sen” zamirleri de var) Greenberg tarafından sunuldu. Söz konusu gramer benzerliklerinin ve ortak söz hazinesinin sebeplerini, sınıflamayı eleştirenlerin açıklaması istendi. Buna cevap olarak çok sayıda açıklama yapıldı. Bright bu benzerliklerin sebebini Asya kıtasında görülen “çok dillilik ve yoğun dil ilişkisi” olarak açıklamak istedi. Ona göre Amerika’daki halkların çoğu buraya Asya kıtasından göç etmişti. Hatta Bright bunun için bir terim de teklif etti: Pan-Amerikanizm. Fakat bu terim Amerind grupları arasındaki genetik bağı gizleyen, bunları “bağımsız” olarak tanıtan görüşün değişik bir ifadesiydi.

Benzer şekilde İngiliz asıllı Bantu bilimci Malcolm Guthrie, Bantu dilleri ve bazı Afrika dilleri arasındaki benzerlikleri açıklamak üzere “Bantuizm” terimini teklif etti. Fakat bugün “Bantuizm” terimi hiçbir anlam taşımıyor, bunun sebeplerini 8. Bölümde göreceğiz. “Pan-Amerikanizm” terimi ise bugün bile sanki ortak bir köken teklif ediyormuş gibi, Amerikancı literatürde alternatif bir terim olarak algılanmayı sürdürmektedir. Amerikancıların Greenberg’e saldırıları, 50 sene önce Bantucuların yaptığı saldırıları andırıyor. İngiliz tarihçisi Colin Flight’e göre, “İngiliz dilcileri Greenberg’in ne dediğini anlamak değil anlamamak istemiş görünürler. Adeta konuyu isteyerek kaçırmışlar, bunun yerine zayıf söylenmiş, anlaşılmayan veya çok anlama gelen ifadeler üzerine yoğunlaşıp bunları hata ve eksikler olarak sunmaktan büyük keyif almışlardır. Kısaca metni bir avukat gibi okumuşlardır” (Flight 1988: 266). Günümüz Amerikancılarının eleştirilerinin büyük bir kısmı da bu şekilde yapılmış eleştirilerdir.

Zamirlerin ödünç alınmayan dil unsurları arasında olduğu dil biliminde kabul edilen bir gerçekliktir, bunun hemen hiçbir dil ailesinde hiçbir örneği yoktur. Ayrıca *na-* ve

ma- zamirlerini kullanan halkların Asya'da arkalarında hiçbir iz bırakmadan nasıl Amerika'ya ulaştıkları da sorulmalıdır. Bazı araştırmacılar zamirlerin Amerika'ya dağılımının diğer çeşitli halkların kuzey ve güney Amerika'ya yerleşmelerinden sonra olduğunu ileri sürmüşlerdir. Fakat bu da tarihi açıdan desteklenen bir iddia değildir. Meillet'in "zamirler her yerde aynı görünür" iddiası biraz değişmiş ve yenilenmiş olarak tekrar karşımıza çıkıyor. Buna göre *n* ve *m* konsonları, zamana en çok direnen, sağlam konsonlar oldukları için (aslında bu doğrudur) arkaik kelimelerde (zamirler arkaik kelimelerdir), karşımıza bütün dünyada ortak olarak çıkmaları normaldir. Fakat bu açıklamanın sorunu, gerçekler tarafından desteklenmemesinde yatar. Zaten Trombetti ve Greenberg gibi dünya çapında dil bilimi literatürüne vakıf bilim adamları, Amerikan zamirlerinde görülen bu örneği başka yerlerde rastlanmadığı için Amerika'ya has bir özellik olarak tespit etmişlerdi. Kendi küçük grubunda uzmanlaşmış, başka dilleri bilmeyen bir uzman ancak bu örneği bütün dünyada görülen bir özellik olarak düşünebilir.

Amerikan modelini açıklamak için bir de *n* ve *m* seslerinin "bebeklerin emme seslerine" benzemesi ileri sürülmüştür. Böylece bu zamirler de, anne anlamına gelen ve dünyanın her yerinde görülen "mama" kelimesiyle aynı kategoriye konulmuştur. Burada yine unutilan şudur: Bu Amerikan zamir modeli bütün dünyada rastlanan bir model değildir, sadece Amerika'da yerli dillerinde görülür. Diğer daha az inandırıcı görüşler (açıklamalar değil) de ileri sürülmüştür, bunlar asıl günümüz Amerikan dilleri uzmanlarının seviyesini göstermesi açısından önemlidir.

İlginç olan bu bilim adamlarının hiçbirisi tarafından en basit çözümün yani gelişim çözümünün sunulmamış olmasıdır. Söz konusu bilim adamlarının hemen hepsi aslında yaratılış teorisine inanan kimselerdir.

Amerind Dilinde Bir Kök ve Onun Yaşayan Torunları

Şimdi Greenberg'in Amerind dili için kurduğu köklerden birini, "kız" anlamına gelen kökü ayrıntılı olarak ele alalım. Greenberg bu kökün ses karşılığını Proto-Amerind dilinde yeniden kurulmuş olarak vermemiştir. Kökün muhtemel kökteşleri Amerind ailesinin dört Kuzey Amerikan kolundan geliyor. (Greenberg Güney Amerikan kolundan hiçbir örnek vermemiştir). Ayrıca ilgili kelimelerde "kız" anlamının yanısıra "erkekevlad, kız evlad, çocuk, küçük" anlamları da bulunmaktadır. Kökün ilk ve orta ünsüzlerinde (*t-* ve *-n-*) açık bir ortaklık görünüyor, ancak bunların arasına gelen ünlüler hiçbir benzerlik göstermiyor. Greenberg'in verdiği 17 şekil arasından aşağıdakiler, aralarında benzerlik sergilenen yani kökteş olmaya aday şekillerdir: Proto-Uto-Aztek **tana* "erkek veya kız evlad", Chumash *taniw* "küçük, çocuk", Yana *t'inī* "küçük ol-", *t'inī-si* "çocuk, erkek veya kız evlad", Orta Sierra Miwok *tūne* "kız evlad", Proto-Central Algonquian **tāna* "kız evlad", Blackfoot *tanna* "kız evlad", Nootka *t'an'a* "çocuk". Karşılaştırmalar tam olmasa da farklı derecelerde bir benzerliğin varlığını bize ispat ediyor.

Bu örneği Greenberg'in verdiği yüzlerce örnek arasından seçip ayrıntılı olarak incelemek istemem boşuna değildi. Greenberg'in Yerli Amerikan dillerinin söz hazinesini not ettiği 23 defterini ve Stanford Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki Amerikancı literatürü taramak için yaklaşık altı ayımı harcadım. Ulaştığım sonuç Greenberg'in notlarında verdiği kelimelerin bütünü değil, bütünün belli fraksiyonlarını yansıttığı şeklindedir. *tana* kelimesindeki çeşitlenmeler aslında sadece Kuzey Amerika'da değil Güney Amerika'da da çoktur. Greenberg'in Kuzey Amerika için listelediği 17 şeklin ötesinde hem Kuzey hem de Güney Amerika'dan yeni yüzlerce şekil keşfettim. Bunların hepsi Greenberg'in ilk söyle-

diği *tana*'nın "çocuk, kız veya erkek evlat" anlamlarını doğrulayan bir model sergilemektedirler.

Bu durumda ilgili kelime, *n-/m-* zamir modeliyle beraber, Amerind ailesinin izlerini takip etmekte önemli bir bulgu olarak beliriyor. Kelime üzerinde çalıştıkça ortadaki ünlü değişmesinin işaret edilen canlının cinsiyetiyle ilgili olduğunu da keşfettim. Bu Proto-Amerind dilinin orijinal bir sistemi olmalıydı: **tina* "erkek evlat, erkek kardeş", **tuna* "kız evlat, kız kardeş", **tana* "çocuk, küçük çocuk".

9. Tablo'da "çocuk", "erkek evlat" ve "kız evlat" anlamına gelen, kökteş olması muhtemel kelimelerden birkaçıyla tanışmıştınız. Almosan-Keresiouan ailesinden (C sütununda) örnekler: Nootka *t'ana* "çocuk", Mohawk *?tsin* "erkek, erkek çocuk", Coeur D'Alene *tune* "kız yeğen". Penutian ailesinden (D sütununda) örnekler: Totonac *t'anat* "torun", Molale *t'in* "ağabey", Orta Sierra Miwok *tüne* "kız evlat". Hokan ailesinden (E sütununda) örnekler: Coahuilteco *t'anpam* "çocuk", Yana *t'inisi* "çocuk, erkek veya kız evlat", Salinan *at'on* "küçük kız kardeş". Central Amerind (F sütununda) ailesinden örnekler: Proto-Uto-Aztek **tana* "kız veya erkek evlat", Cuicatec *?diino* "erkek kardeş", Taos *t'ut'ina* "abla".

Amerind'in Güney Amerika kolunda da ilgili kökün anlamında üç farklı kademeyi yansıtan örneklerle bol miktarda rastlanır. Chibchan-Paezan (G) grubunda: Miskito *tuktan* "çocuk, erkek çocuk", Changuena *sin* "erkek kardeş", Lenca *tuntu* "küçük kız kardeş". Andean (H) grubunda: Aymara *tayna* "ilk çocuk", Tehuelche *den* "erkek kardeş", *thau* "kız kardeş". I sütununda yer alan Macro-Tucanoan grubunda "çocuk" anlamına gelen kelime, yukarıda değerlendirmeye aldığımız kelimelerle kökteş değildir, fakat eril ve dişil biçimler aynı dilden gelmiştir: Tiquie *ten* "erkek evlat", *ton* "kız evlat". Bu son iki örnek, benim yukarıda ileri sürdüğüm cinsiyetle ilgili Amerind sistemini, günümüze kadar yaşatması açısından önemlidir.

J sütununda yer alan Ekvator örnekleri: Urubu-Kaapor *taʔin* “çocuk”, Mococho *tingwa* “erkek evlat, erkek çocuk”, Morotoko *atunesas* “kız”. K sütununda yer alan Macro-Carib örnekleri: Pavishana *tane* “oğlum”, Yagua *dēnu* “erkek çocuk”, Nonuya *tona* “kız kardeş”. L sütununda yer alan Macro-Panoan örnekleri: Lengua tawin “torun”, Vilela *ina* “erkek veya kız evlat” (bunun kökteşliği kesin değildir), Tacana *tona* “küçük kız kardeş”. M sütununda Macro-Ge grubundaki *kra* “çocuk” şekli saydığımız kelimelerle kökteş değildir. Aslında Macro-Ge grubundan başka bir kelimeyi, iki parçadan oluşan *togtan* “kız” kelimesini de kullanabilirdim, bu kelime Miskito dilindeki kelimeyle cinsiyet dışında uyushmaktadır. Macro-Ge grubunda verilen diğer örnekler: Guato *çina* “ağabey”, Piokobyé *atonkā* “küçük kız kardeş”.

Teorimin ışığında Greenberg’in benzerlik ve kökteşlik açısından neden eril biçimleri gözden kaçırdığı ve sadece “kız” kelimesinde yoğunlaştığı daha iyi anlaşılıyor. Dil değişimlerine baktığımızda genel olarak vokallerin konsonları etkilediğini ve farklı vokallerin farklı etkilerinin olduğunu görürüz. Örneğin *ti-* seslerinin değişerek *tsi-* sonra da *si-* olması pek olasıdır. Fakat *-u-* ve *-o-* vokalleri aynı etkiyi yapmaz, demek ki *tina* şeklinden türeyen eril biçimlerin değişerek *tsina* veya *sina* olmaları, tanınmaz hale gelmeleri mümkündür. Fakat dişil ve nötr biçimler, *tuna* ve *tana* olarak orijinal biçimlerini koruyacaklardır. İşte bu sebeple Greenberg eril biçimlerdeki kökteşliği (veya benzerliği) gözden kaçırmış, sadece dişil ve nötr biçimlerdeki kökteşliği yakalayabilmiştir. Topladığım yüzlerce kelime içinde eril biçimlerdeki konsonların değiştiği ve tanınmaz hale geldiği, fakat dişil biçimlerin değişmeden kaldığı açıkça görülmektedir.

Amerind ilk ünsüzünü koruyan örnekler arasında şunlar da sayılabilir: Molale *t’in* “ağabey”, Yana *t’ini-si* “çocuk, erkek veya kız evlat”, Tiquie *ten* “erkek evlat”, Mococho *tin-*

gwa “erkek evlat, erkek çocuk”. Baştaki *t-* sesinin *ts-* olduğu örnekler: Mohawk *?tsin* “erkek, erkek çocuk”, Yurok *tsin* “genç adam”, Yuki *tsina* “kız evladın kocası”, Chorti *ih-ts’in* “kardeşlerden küçük olan”, Lacandon *i-tsin* “küçük erkek kardeş”, Güneydoğu Pomo *xats’in* “kız kardeşin çocuğu”, Yuma *an-tsen* “ağabey”, Pehuenche *atsena* “erkek kardeş”, Amaguaje *tsin* “erkek çocuk”, Millcayac *tzhoeng* “erkek evlat”. *ts-* sesinin *s-* olmasının örnekleri: Flathad *sin-tse?* “küçük erkek kardeş”, Santa Cruz Costanoan *sinsin* “erkek yeğen”, Tewa *sēŋ* “adam, erkek”, Proto-Oto-Manguan **si(?)* (*n*) “genç”, Changuena *sin* “erkek kardeş”. Vilela dilindeki *ina* “erkek veya kız evlat” biçimi, baştaki ünsüzün tamamen kaybolmasının bir örneğidir.

Yaptığımız değerlendirmeyi kusursuz hale getirmek için yapmamız gereken bir iş daha var. Başta gelen *t-* seslerinden bir kısmının kesme işareti taşıdığı sanıyorum dikkatinizi çekmiştir (örn. Molale dilindeki *t’in* “ağabey”). Bu kesme işareti, telaffuzda glotisin (nefes borusunun ağzı) kapanışını ve ardından havanın serbest bırakılmasını simgeler. Böyle gırtlak sesleri Avrupa dillerinde görülme de, dünya dillerinde bir hayli yaygındır. Amerind dillerinde hem gırtlak *t-* sesi hem normal *t-* sesi görülüyor. Acaba Proto-Amerind dilinde bu ses nasıldı? Muhtemelen bu bir gırtlak *t-* sesiydi, çünkü aslı gırtlak sesi olan sesler, basitleştirilmek için genellikle düz hale getirilirler. Düz seslerin gırtlak sesine dönüşmeleri pek yaygın değildir. Bu yüzden Proto-Amerind dilindeki biçimler muhtemelen şöyleydi: **t’ina* “erkek evlat, erkek kardeş”, **t’una* “kız kardeş, kız evlat”, **t’ana* “çocuk, kardeş”.

Yaşayan dillerdeki az çok değişmiş biçimleriyle akrabalık terimleri sistemi gösteriyor ki, Amerind dil ailesi bir hayal değildir. Cinsiyetle ilgili üç seviyeyi içeren bu karmaşık söz sistemi, diğer özelliklerin yanında Amerind ailesinin tipik özelliklerinden sadece bir tanesidir. Örneğin aynı kelimenin

Amerind dillerinde iyelik çekimine girmiş örneklerinden bazıları şunlardır: Proto-Algonquian **ne-tāna* “kız evladım”, Kiowa *no:-to*: “erkek kardeşim”, Paez *ne-tson* “eniştem, kayınçom”, Manao *no-tany* “oğlum”, Baniva *no-tani* “oğlum”, Yavitero *nu-tani-mi* “kız evladım”.

Bu kökle sık kullanılan bir diğer ön ek *ʔa-*’dır, eklendiği söze daha yaşlı, daha büyük anlamı katar. Örnekler: Proto-Miwok *ʔá-ta* “ağabey”, Wintun *o-tun-çe* “abla”, Shasta *ʔá-çu* “abla”, Washo *ʔá-t’u* “ağabey”, Coreguaje *aʔ-çi* “ağabey”, *aʔ-ço* “abla”, Guahibo *ā-tō* “ağabey”, Paumari *ā-dyu* “ağabey”.

Kökle birleşmiş olarak başka ekler de görülür. Bunlardan biri *-ihsa* veya *-iʔsa* küçültme ekidir. Örnekler: Proto-Algonquian **ne-tān-ehsa* “kız evladım”, Nootka *t’anē-ʔis* “çocuk”, Mixtec *taʔnu iʔsa* “küçük kız kardeş”, (burada *iʔsa* “çocuk” anlamına gelen ayrı bir kelimedir), Esmeralda *ti-ni-usa* “kız evlat”, Suhin *tinō-iço* “genç kadın”. Aynı ek başka köklerle de birleşir: Amuesha *koy-an-eşaʔ* “kız”, Paez *ku-en-as* “genç kadın”.

Bir de evlilik yoluyla doğan akrabalıkları işaret eden *-kwa* eki vardır. Örnekleri: Proto-Algonquian **ne-tān-kwa* “yengem, baldızım”, Columbian *ti-kwa* “hala”, Yuki *ts’i-hwa* “kocanın erkek kardeşi”, Iowa *ta-gwa* “damat”, Kagaba *tu-gwa* “torun”, Motilon *a-te-gwa* “erkek yeğen”, Surinam Carib *tī-ʔwo* “enişte, kayınço”, Tacana *u-tse-kwa* “torun”. Aynı ek diğer köklerle de karşımıza çıkar: Yurok *ne-kwa* “kayın-pederim, kayınvalidem”, Proto-Mixtecan **kuʔn-gwi* “baldız”, Cahuapana *kaik-kwa* “yenge, baldız”, Krenye *pan-çwō* “yenge, baldız”.

Greenberg’in karşılaştırmalarının Amerika’da birkaç dil arasında görülen ve açık olmayan benzerliklere dayandığı iddiasını çürütebilmek için bu kadar ayrıntıya indim. Tek kök üzerinde verdiğim bu ayrıntılı inceleme, durumun böyle

olmadığını ispat ediyor. Amerind dillerinde köklerde ve eklerde görülen söz konusu benzerlikler, bir model olarak beliriyor ve bu dillerin Proto-Amerind diye adlandırılabilir tek dilden geldiğini kanıtlamaya yetiyor. Sapir'in de dediği gibi "klasik görüş sadece gerçeklerden kaçıyor".

Ağaçlar İçin Orman

Amerind ve Avrasyatik gibi eski ve genel aileler söz konusu olduğunda, özellikle dar konuların uzmanı olan kişilerce gündeme getirilen bir tartışma konusu daha vardır. Hayatını tek dilin çalışılmasına adanmış bir uzman için, Amerind teorisinin doğru veya yanlış olmasının pek önemi olmaz. Böyle düşünenler aslında belli dile ait problemlerin daha geniş bir alanda çözüme kavuşturulabileceklerini gözden geçiriyorlar. Nitekim dile ait problemleri, o dilin dışına çıkmadan çözmeye çalışmakla, araştırmacı kendini kapalı bir alana hapsetmiş oluyor, çözüme ulaşmak hiçbir zaman mümkün olmuyor.

Kuzey Kaliforniya'da konuşulan Yurok dilini araştıran Amerikan bilimci Howard Berman, Yurokça *tsān* "genç" ve *tsin* "genç adam" biçimlerinin birbirleriyle ilgili olduğu sonucuna ulaştığını şöyle ifade ediyor: "...Sanıyorum bu biçimlerden birisi diğerinin daha eski şekli, fakat hangisi eski, hangisi yeni şekil bunu bilmiyorum". Yurok dilinden öteye geçmezsek, bu iki biçimin ses ve anlam olarak ilişkisini çözmek elbette zor olur. Uzmanımız burada iki biçimin de dilde orijinal olduğunu, bunlardan birinin diğerinin eski hali olduğunu söylüyor, ancak hangisinin eski olduğunu bilemiyor. Genel Amerind dili çerçevesinde konu ele alındığında bilinmezlik ortadan kalkacaktır. Yurok dili kökte mevcut üçlü Amerind derecelendirmesinden (*t'ina/t'una/t'ana*) ikisini yaşatmıştır: *tsān* "genç" ve *tsin* "genç adam". Bu durumda iki şekilden hiçbirisi diğerinden çıkmış değildir, bilakis 12.000 yıl önceki

Proto-Amerind akrabalık sisteminden türemişlerdir. Burada Yurok “sorununa” bulunan çözüm ancak konunun çok geniş bir çerçevede ele alınmasıyla mümkün olmuştur.

Acaba Yeni Dünyanın bu insanları nereden gelmiştir? Greenberg ve arkadaşları bunun için Asya’dan üç farklı göçle gelmiş üç ayrı Yerli Amerikan dili ailesi önerdiler: Amerind, Na-Dene, Eskimo-Aleut. İlk göç dalgasında Proto-Amerind dili konuşanlar Kuzey ve Güney Amerika ekseninde çok geniş bir coğrafyaya dağıldılar, ikinci göç dalgasında Na-Dene dili konuşanlar, Alaska’nın güney sahillerine ve Athabaskan bölgesine yerleştiler. Son göç dalgası Eskimo-Aleut’ların atalarını önce Alaska’nın güney batı kıyılarına, oradan da Kuzey Amerika’nın kuzeydeki uç bölgelerine ve Grönland’a getirdi.

Önceki bölümde Eskimo-Aleutların Avrasyatik ailesinin doğusunda, Na-Dene’nin Dene-Kafkasya ailesinin doğusunda yer aldığını görmüştük. Bunların Asyadaki yakın akrabaları da bilinmekteydi. Peki ya Amerindler? Bunların Asyadaki akrabaları kimlerdir? Bu sorunun cevabı diğerlerine kıyasla en zor olanıdır, ancak Asyadaki ilgili dillerin karşılaştırmasına dayalı veriler ışığında Amerind ailesinin Avrasyatik ailesine yakın olduğunu söylemek mümkündür. Eskimo-Aleut, Avrasyatik ailesinin bir koluyken, Amerind bu aileyle bütün olarak ilişkilidir. Fakat aynı zamanda Dene-Kafkasya ile de ortak kökler sergiler (Sergei Starostin Avrasyatik ve Dene-Kafkasya arasındaki sayısız benzerliklere dikkati çekmiştir). Açıkçası bu üç grubun arasındaki ilişkiyi daha ayrıntılı ortaya koyacak çalışmalara ihtiyaç vardır.

5- DİLİN KÖKENİ: Global Kökteşler Var mıdır?

Dillerin söz hazinelerinde görülen benzerlikler temelinde, aileler biçiminde gruplanmasının mümkün olduğunu önceki bölümlerde görmüştük. Bu bilgiyi temel alarak, aileleri daha eskiye giden ve daha geniş aileler biçiminde (Avrasyatik, Nil-Sahara, Amerind) sıralamanın mümkün olduğunu gördük. Bu eski ve geniş aileler elbette daha az belirgindir ve yeni aileler kadar kökteş barındırmazlar, fakat bu kökteşler uygun metotlarla ortaya çıkarılabilir. Yaklaşık 400 civarında dil ailesi olduğunu belirtmiştik. Peki kaç tane eski veya geniş dil ailesi var? Greenberg'in ve Rus dilcilerin çalışmaları bunların birkaç düzine kadar olduğunu gösteriyor. Kesin bir sayı verilemiyor, çünkü Rusların Nostratik ailesi, Greenberg'in Avrasyatik ailesinde göstermediği Afro-Asyatik, Kartvelyan ve Dravidyan ailelerini de içine alır. Bunun dışında Nostratik ve Avrasyatik genel olarak örtüşür. Bu ikisinin farklılaşma sebeplerine 6. Bölümde değineceğiz.

Bir sonraki adımımız dünya dil ailelerinin belli ortaklıkları sergileyip sergilemediğine bakmak olacaktır. Burada yolun sonuna ulaşmış da olabiliriz. Daha ileriye gitmek mümkün olmayabilir, çünkü gerçekte var olan ortaklıklar dil değişimleri sonucunda çok farklılaşmış olabilir. Bizim burada sorduğumuz sorular yüz yıldır hiç sorulmayan sorulardır. Hint-Avrupacıların karşılaştırma metodunun zaman sınırını 6.000 yıl olarak belirlemesini tartışmasız kabul edersek, elbette bu tarihin gerisine gidip ailelerin birbirleriyle olası bağlantılarını çalışmak mümkün olmaz. 6.000 yıl sınırı, Hint-Avrupa ailesini başka ailelerle karşılaştırmak isteyen araştırmacıların karşısına bir set olarak çıkıyor. Greenberg'in Afrika, Yeni Gine ve Amerika'daki aileleri geniş çaplı kıyaslamasına kadar, böyle bir çalışmanın nasıl ve hangi ailelerle yapılabileceği hiç bilinmiyordu. Şimdi durum değişmiştir ve global kökteşleri araştırmaktan bizi alıkoyacak bir engel kalmamıştır.

Dünyadaki Dil Aileleri

10. Tablo, 5.000 dili kapsayan 12 dil ailesinden 13 kelimeyi içeriyor. Burada verilen kökler ya o dil ailesinin uzmanları tarafından yeniden kurulmuş biçimlerdir ya da modern dillerde yaygın olarak yaşayan ve bu yüzden aileyi temsil edebilecek biçimlerdir. Bazı köklerde aileler arasında küçük anlam farklılıkları görülebilir, ancak genelde anlamlar uyusmaktadır. Tabloda verilen köklerin ayrıntılı gelişim izini sürmek isteyenler için kitabın sonundaki Bibliyografya bölümü hazırlandı.

10. Tablo: Dünyadaki Dil Aileleri

Dil	Kim?	Ne?	İki	Su	Bir/ Parmak	Kol(1)	Kol(2)	Dirsek/ Diz	Saç	Kadınlık organı	Koklamak Burun	Yakalamak Sıkmak	Uçmak
A	!ku~	ma	/kam	k"ā	/kānu	//ku~	/hā	//gom	/u~	!kwai	ç'u~	xom	dzwa
B	na	de	ball	nki	tok	kani	boko	kutu	sum	buti	çona	kaɲkam	par
C	nani	ni	bala	engi	dike	kono	boko	boŋgo		butu		kama	pere
D	k(w)	ma	bwVr	ak'wa	tak	ganA		bunqe	somm	put	sun	km	pyaRR
E	min	ma	yor	rts'q'a	ert	t'ot'	qe	muql	toma	put'	sun	sxwerp'	p'er
F	yāv	yā	irantu	nīru	birelu	kaɲ	kay	menda	pūta	poççu	çuntu	kamV	parV
G	kwi	mi	pālā	akwā	tik	konV	bhāghu(s)	bük(ä)	punçe	p'ut'V	snā	kamu	parV
H	kwi	ma	gnyis	ʔoxwa	tok	kan	boq	pjut	tshām	put'i	suɲ	k'em	phur
I	o-ko-e	m-anu	ʔ (m) bar	namaw	nto?	xeen	bava	buku	šyām	betik	ijun	ɠgam	apir
J		mina	boula	okho	dik	akan	ben	buku	utu		sinna		paru
K	ɲaani	minha	bula	gugu	kuman	mala	pajing	buɲku		puda	mura	maan	
L	kune	mana	p'al	akwā	dik'i	kano	boko	buka	summe	butie	çuna		ta?

Burada sesle ilgili bir ipucu vermek gerebilir. A ailesinin dört kökünde ünlü üzerinde kullanılan dalga (tilde) işareti ünlünün burundan çıkarıldığını gösterir. Fransızcada bu tip ünlüler çok yaygındır: *bon* [bõ] “iyi”. Fransız imlasının gelişme tarihi, böyle burun ünlülerinin yanlarındaki burun ünsüzü (*m*, *n*) etkisiyle ortaya çıktığını gösterir. Bu durumda A ailesindeki çü “koku, burun” biçiminin ç’um, ç’un veya ç’un gibi bir biçimden çıktığını tahmin etmek zor değildir. Bu bilgiye sahip olursak karşılaştırmalar daha kolay hale gelir.

Daha fazla söze gerek duymadan yapacağınız işi söylüyorum: 10. Tablo’yu çözmek. Tarihi dil bilimcilerin çoğunun bu tabloda benzerlik görmediğini söylememe sanıyorum gerek yok, aynı kişiler zaten tarih derinliği yüzünden eski ailelerin varlığına da inanmıyorlar. Bunlara göre, dilde zaman içerisindeki gelişim ve değişim o kadar derindir ki, ancak açık benzerlikler tespit edilebilir, şüpheli benzerliklerin tespitine ise imkân yoktur. Fakat bu uyarıların sizin işinizi yapmanıza engel olacağını zannetmiyorum.

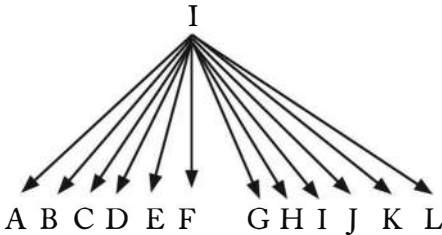
Evet, ne buldunuz? Bu 12 ailenin ortak bir tarafı var mı? Yoksa bunlar birbirinden farklı aileler mi? Eğer sağ duyulu olarak meseleye yaklaştıysanız, bunların arasındaki benzerliklerin çok olduğunu görmüşsünüzdür. Bu küçük basit tablo bile, insan dilinin tek bir kaynağı olduğunu ortaya koyuyor. 10. Tablo’nun sonuçlarını destekleyecek pek çok ilave tablolar oluşturulabilir, bunların hepsi bütün insanları ve dillerini bir noktada birleştirecektir.

Tabloda listelenen 13 kelime, benim ve John Bengston’un dillerin tek kökenden geldiğini kanıtlamak için hazırladığımız kelime listesinin sadece yarısını oluşturur (Bengston ve Ruhlen 1994). Bu kitapta seçtiğimiz 27 kelime en yaygın kullanılanlardı. Bunlara pek yaygın olmayan ancak önemli kanıtlar sunan başka pek çok kelime (dünya dillerinden) eklenebilir. Geçtiğimiz yıllarda başka dilciler de bizi tek kaynağa götüren bu teoriyi destekleyen kanıtlar ileri sür-

düler. Bu dilcilerin içinde Vaclav Blazek, Harold Fleming, Vitaly Shevoroshkin ve Sergei Starostin en başta sayılabilir. Aslında problem bu kanıt zincirinin çok uzun olmasında ve birçok bağımsız krallığı baştan başa kat etmesindedir. İşte bu yüzden kanıtlar, birkaç bilim adamı hariç, genel olarak araştırmacılarda istenen etkiyi yakalayamamıştır.

Tabloda verilen aileleri birbirine bağlayan benzerlikleri ayrıntılı olarak tartışmak gerekli değildir. Bu benzerlikler arasında *ku* “kim”, *ma* “ne”, *pal* “iki”, *akwa* “su”, *tik* “parmak”, *kanV* (V herhangi bir ünlüyü işaret eder) “kol”, *boko* “kol”, *buŋku* “diz”, *sum* “saç”, *putV* “kadınlık uzvunun dış kısmı”, *çuna* “burun, koku”, *kamV* “sıkmak, elde tutmak, yakalamak”, *parV* “uçmak” sayılabilir.

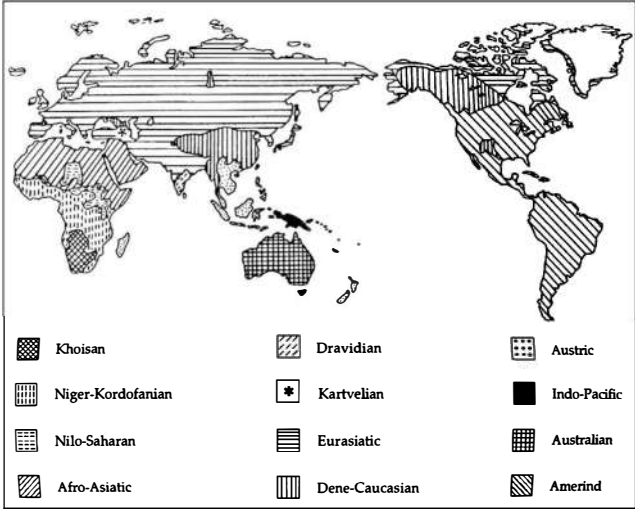
B ve C aileleri birbirlerine diğerlerine oranla daha yakın olmalıydılar. “Kim” ve “su” kelimeleri bu şeklide yorumlanabilir. Bu aileler arasındaki yakınlık, 7. Bölümde göreceğimiz gibi, insan genetiğinin sunduğu kanıtlar tarafından da desteklenmektedir. Dil kanıtları tablodaki bütün ailelerin büyük ve tek bir dilin üyeleri olduğunu gösteriyor. Fakat bu ailelerin birbirleriyle nasıl bağlandığını (veya birbirlerinden nasıl koptuğunu) çözmek kolay değildir. 10. Tablo’nun çözümü 9. Şekil’de gösterilmiştir.

9. Şekil: 10. Tablo’nun çözümü

Tabloda karşılaştırdığımız 12 aile şunlardır: Khoisan (A), Nil-Sahara (B), Niger-Kordofanian (C), Afro-Asyatik (D), Kartvelian (E), Dravidyan (F), Avrasyatik (G), Dene-Kafkas-

ya (H), Avustrik (I), Hind-Pasifik (J), Avustralya (K) ve Amerind (L). Bu 12 dil ailesinin dağılımı 8. Harita'da verilmektedir.

8. Harita: Dünya Dil Aileleri

Bizi eleştirenler uzun soluklu karşılaştırmalarla ilgili iki temel problemi tekrarlıyorlar. Birincisi: Anlam ilişkilerini kurarken çok toleranslı davranıyormuşuz. Böyle yaparsak herhangi iki kelimenin benzer anlama geldiğini göstermek çok kolaymış. İkincisi: Büyük dil ailesindeki yüzlerce dilden istediğimiz birini seçiyor ve bunda istediğimiz kelimeyi arıyormuşuz. Böyle olursa bunu yapmak hiç de zor değilmiş. Bunları çürütmek için tablodaki üç kökü, “su”, “parmak” ve “iki” köklerini, daha ayrıntılı ele alalım. Üç kök de temel söz hazinesinin kökleridir, bu yüzden ödünçlenmeleri düşük bir olasılıktır. Bildiğim kadarıyla bu üç kelimenin sesleri ve anlamları arasında tabiat taklidi bir ilişkiyi kimse ileri sürmedi (yani bunlar tabiat taklidi kelimelerdir, bütün dillerde ortak olabilir şeklinde). Demek ki aynı kelimeye hem anlam hem ses yönüyle farklı dillerde rastlarsak, bunun tek mantıklı açıklaması olabilir; o da kelimenin ortak kökten geldiğidir.

AQ'WA "su"

Orijinal kökü hem anlamı hem de sesiyle iyi koruduğu anlaşılan Kuzey Afrika'nın Afro-Asyatik ailesiyle başlayalım. Illich-Svitych * $\zeta q(w)$ kökünü yeniden kurmuştu, yakın zamanlarda Amerikan tarihçisi Christopher Ehret de * $ak'w$ - "su" ve * $k'way$ "ıslak" köklerini yeniden kurdu. Bu iki yeniden kurmada niçin farklılık olduğu konusuna geçmeden önce, modern dillerde korunan biçimlere göz atmakta yarar var. Destekleyici kanıtlar Afro-Asyatik dilinin Omotik ve Kuşitik (Cushitic) kollarından (toplam altı kol) geliyor. Omotik örnekleri: Proto-Kuzey Omotik * ak' - "su, ıslak", She $k'ai$ "ıslak", Janjero $ak(k)a$ "su", Kaffa $açō$ "su", Mocha $āç'ō$ "su", Gofa $haçčā$ "su", Shinasha $açč'ō$ "su", Badditu $wats'ē$ "su". Dikkat ediniz, bazı dillerde k ünsüzü ç'ye dönüşmüştür. Kuşitik örnekleri: Proto-Doğu Kuşitik * $k'oy$ - "ıslak", Agaw aqw "su", Bilin ζaqw "su", Xamir $aqwā$ "su damlası", Quara axu "su", Avia $axū$ "su", Damot $agwo$ "su", Hadiyya $woʔo$ "su", Tambaro $waha$ "su", Sidamo $waho$ "su", Iraqw $āha$ "içmek".

Bazı biçimlerdeki q sesi k sesine benzer bir sestir (ağzın arkasında seslendirilen biçim hariç). Hem q hem de k modern dillerde bulunduğundan (hangisinin hangisinden geliştiği de açık değildir). Svitych ve Ehret bu sesleri birbirinden ayırmadı. Bu yüzden bu iki ses sadece gırtlak sesi olup olmamaları temeline ayrılır (k' , k ve q 'dan farklıdır; q' , k ve q 'dan farklıdır). Sadece Afro-Asyatik verilerini kullanırsak açıklayamayacağımız şeyler olacaktır. Diğer ailelerdeki kökleri de dikkate aldığımızda, orijinal ünsüzün $q'w$ olduğu ortaya çıkar. Bu ses birçok ailede $k'w$ biçimine dönüşmüştür, bu da doğal olan gelişmedir.

Orijinal Afro-Asyatik biçim $aq'wa$ idiyse, bu biçimde karmaşık bir ünsüz, $q'w$ ünsüzü var demektir. Söz konusu ünsüz arkada telaffuz edilen yuvarlak (w bu yuvarlaklığı simgeler) bir k ünsüzüdür ve aynı zamanda gırtlakın kapanmasıyla çıkarılan bir ünsüzdür. Böyle karmaşık bir sesin

normal fonetik gelişmelerle basit bir ses haline gelmesi çok olağandır. Söz konusu kök, gırtlak sesi kimliğinin kaybolmasıyla *aqwa*, yuvarlaklaşmanın kaybolmasıyla *aq'a*, her iki özelliğin de kaybolmasıyla *aqa* biçimine dönüşebilirdi. Bu değişikliklerden bağımsız olarak uvular sesi *q* arka damak sesi *k'*ye dönüşerek, *ak'wa*, *ak'a*, *akwa*, *aka* gibi biçimler de ortaya çıkabilirdi. Bunlara ilaveten yuvarlaklaşma ve gırtlaksıllaşma özellikleri, ünsüzden kopup bağımsız olarak kelimenin başına taşınabilirler ve yuvarlaklaşmanın başta olduğu *waq'a*, *wak'a*, *waqa*, *waka* biçimleri ya da gırtlaksıllaşmanın başta olduğu *ʔaqwa*, *ʔakwa*, *ʔaqa*, *ʔaka* biçimleri ortaya çıkabilirdi. Son bir değişme olarak ünsüzün sızıcılaşmasını da düşünebiliriz. Bu değişme olsaydı, *axwa*, *axa* gibi biçimler ortaya çıkacaktı. Demek ki başlangıçtaki *aq'wa* biçimi, çok farklı biçimler olarak karşımıza çıkabilir. Zaten dünyadaki dil ailelerine baktığımızda, aşağıda örnekleyeceğimiz gibi, bu çeşit farklı biçimlerin hepsini görüyoruz.

Afrika'nın güneyinde yer alan Khoisan ailesinin hemen bütün kollarında benzer kelimeler bulunur. Kuzey Khoisan örnekleri: !O !Kung *kāu* “yağmur”, !Kung *k"ā* “içecek”. Orta Khoisan örnekleri: Naron *k"ā* “içecek”. Güney kolundan örnekler: || Kam-ka !Ke *k"wā* “içecek”, *kāu* “yağmur”, || Ng !Ke *k"ā* “içecek”, *kāu* “yağmur yağmak”, Batwa *k"ā* “içecek”, | Auni *k"āa* “içecek”, Masarwa *k"ā* “içecek” || Nu || En *k"ā* “içecek”.

10. Tablo'da dahil ettiğim kelime farklı bir kökü temsil etse de, Nil-Sahara ailesinde bu kelimenin kökteşlerini görüyoruz. Aşağıdaki Nil-Sahara örnekleri burada verilebilir: Fur *kāi* “yağmur”, Nyimang *kwe* “su”, So *kwe?* “su”, Ik *ɕue* “su”, Mangbetu *éguo* “su”, Berta *kāi* “yağmur, bulut”, Kwama *uuku* “su”, Anej *agu-d* “bulut”.

Afro-Asyatik ailesinden kuzeye doğru yol aldığımızda, karşımıza hemen Hint-Avrupa ailesi çıkacaktır, bu ailede “su” anlamına gelen yeniden kurulmuş biçim **akwā*'dır. 10. Tab-

lo'da Avrasyatik altında verilen biçim de buydu. Bu biçimin Afro-Asyatik biçimle olan benzerliği çok açıktır, zaten 20. asrın başlarında Trombetti buna dikkati çekmişti. Hint-Avrupa ailesinde yeniden kurulan biçime itirazların olduğunu da söyleyelim, başka öneriler arasında **egw-*, **ek'w-* sayılabilir. Son verilen biçim, Ehret tarafından Afro-Asyatik için kurulan biçimle tamamen örtüşüyor. Yeniden kurulmuş biçimleri destekleyen Hint-Avrupa örnekleri, bu ailenin dört farklı kolundan geliyor: Anadolu Hitit *eku-* "su", Luwian *aku-* "su", Palaic *añu-* "içecek". İtalyan kolunda, Latince *akwa* "su", İtalyanca *akkwa*, Provençal *aiga*, Fransızca *o* (imlası *eau*), Katalanca *aigwa*, İspanyolca *agwa*, Portekizce *agwa*, Rumence *apə*, Sardinyaca *abba*. Germen kolunda, Gotça *ahwa* "nehir" biçimine eski Germenik yazılarda rastlanıyor, fakat bu biçim modern Germen dillerinin çoğunda kaybolmuştur. Eskiden Çin'in batısında konuşulmuş ancak bugün ölü bir dil olan Toharcada da (Hint-Avrupa ailesinin bir diğer kolu) bu köke rastlıyoruz: Toharca A: *yok-* "içecek".

Aynı köke Avrasyatik ailesinde de rastlıyoruz: Proto-Uralca **yoka* "nehir", Ainu *wakka* "su", *ku* "içecek", Japonca *aka* "sintine suyu".

Benzer bir kök Dene-Kafkasya ailesinde de görülür. Starostin, Proto-Lezgiyanca için **ʔoxwa* "içecek" kökünü kurmuştur ve bu biçimi, ailenin diğer kollarında görülen "emmek" anlamındaki kelimelerle ilişkilendirmektedir. Örnekler: Proto-Nax **-aq-* "emmek, emzik", Çeçence *-aq-* "emmek", Proto-Dargi **-uq-* "emmek, emzik". Bütün bu biçimleri bir araya toplamak adına Starostin Kafkasya ailesi için **VqV* "emmek" kökünü kurar. Burada *V* herhangi bir ünlüyü temsil etmektedir. Starostin bu aile için bir kök daha kurmuştur, Proto-Lezgiyan **ʔoq-wa* "yağmur", Kafkasya **-ũGwV* "yağmur". Bu iki biçim de kökteki ünsüzün arka damak *k*'si değil bir uvular *q*'sı olduğunu gösterir.

Bu kök Dene-Kafkasya ailesinin Buruşaski dilinde iki parçadan oluşan *hʌγ-um* “ıslak”, kelimesinin ilk parçasında görülür ve bu parça Proto-Çin-Tibetçe **Ku* “akıcı” kelimesiyle Starostin tarafından birleştirilir (Newari *khwo* “nehir”, Khaling *ku* “su”, Kachin *khu* “su”).

Avustralya ailesinde ilgili kök için birçok yeniden kurma önerilmiştir, bunların arasında Proto-Avustralya **gugu* “su” kelimesi bizim kökümüzün tekrarlanmış biçimi olabilir. Dahası Proto-Avustralya dili *g* ve *k* sesini ayırmadığı için bu biçim **kuku* şeklinde de alınabilir. Yeni Gine dilleriyle ilgili çok az sayıda karşılaştırmalı çalışma vardır, bu çalışmalardan birisi Greenberg’in Hind-Pasifik ailesi için kanıtlar sunduğu makalesidir. Geniş bir alana yayılmış yüzlerce Yeni Gine dili için temel kaynaklardan bile yoksunuz. Yine de çalıştığımız kökle benzerlik sergileyen kelimeleri şöylece sıralamak mümkündür: Awyu *okho* “su, nehir”, Syiagha *okho* “su”, Yareba *ogo* “su”, Yonggom *og* “su”, Ninggirum *ok* “su”. İleride yapılacak çalışmalar bu kökün daha geniş çaplı kullanımlarını gözler önüne serebilir.

Sonunda Amerikan dillerine gelebildik. 10. Tablo’da Amerind için verilen *akwā* kökü Proto-Merkez Algonquian dilinde kullanılan ve “sudan, su kaynaklı” anlamına gelen bir kelimedir. Amerikan yerli dillerinde uzman olan pek çok kişinin Algonquian dillerini Amerind dillerine bağlayan deliller konusunda olumsuz görüş ileri sürdüklerini 4. Bölümde görmüştük. Onlar haklıysa, Proto-Merkez Algonquian dilinde “su” anlamına gelen kelimenin Amerind dillerinde bulunmaması gerekir. Haydi şimdi 9. Tablo’da gördüğümüz Amerind ailesinin 11 koluna şöyle baştan aşağı bir göz atalım.

Proto-Merkez Algonquian dilindeki **akwā* kelimesine ek olarak, Almosan-Keresiouan dilinde “sudaki hareketi” işaret etmek üzere fiillere eklenen bir *-kw* eki vardır. Kutenai dilindeki *-qw* eki de “suyun içinde, suda” anlamını

katmak için kullanılır. Amerind dilinin bu kolundan diğer örnekler: Quileute *kwāya* “su”, Kwakwala *yax* “ince akışkan” Bella Bella *yugwa* “yağmur”, Snohomish *qwa?* “su”, Squamish *qwu* “su”, *q'wəts* “ıslak”, Nisqualli *ko* “su”, *okokwa* “içecek”, Lkungen *kwa* “su”, *qwaqwa?* “içecek”, Twana *qā?* “su”, *yəq'w* “yıkamak”, Shuswap *kwo* “su”, Caddo *koko* “su”, *yoyak-ka* “içecek”, Wichita *kik'a* “içecek”.

Penutian kolundan örnekler: Nass *akj-s* “su”, Tsimshian *aks* “içecek”, *yaks* “yıkamak”, Takelma *ugw* “içecek”, Siuslaw *inq'aa* “nehir”, Nez Perc *k'u* “içecek”, Molale *ʔuquns* “su”, Klamath *joq'* “yıkamak”, Kuzey Sahaptin *-tkwa* “suya girmek”, Wintun *wak'ai* “çay, dere”, *yuqa?* “yıkamak”, Rumsien *uk* “içecek”, Yokuts *ʔukun* “içecek”, Lake Miwok *kiik* “su”, Saclan *kiko* “su”, Güney Sierra Miwok *kiky* “su”, Zuni *k'a* “su”, *k'i* “ıslanmak”, Yuki *uk'* “su”, Chitimacha *ʔak-* “su”, Atakapa *ak* “su”, Chickasaw *oka?* “su”, Hitchiti *uki* “su”, Tontontepéc *uu?k* “içecek”, Zoque *ʔuhk* “içecek”, Yucatec *uk'* “susamak”, *yok-ha* “nehir”, Kekchi *u?ka* “içecek”.

Hokan kolundan örnekler de az değil: Chimariko *aga* “su”, Kashaya *ʔahqha* “su”, *q'o* “içecek”, Kuzey Pomo *kha* “su”, *k'o* “içecek”, Güneydoğu Pomo *xa* “su”, Güney Pomo *ʔahk-ha* “su”, Doğu Pomo *xakh* “ıslak”, Shasta *ʔatstsa* “su”, Washo *āša?* “su”, Karok *ʔās* “su”, Esselen *asa(-nax)* “su”, Chumash *aho* “su”, Seri *ʔax* “su”, *kiibk* “ıslak”, Yuma *axa?* “su”, Mohave *aha* “su”, Yavapai *ʔaha?* “su”, Diegueño *ʔaxā* “su”, Quinigua *kwa* “su”, Tonkawa *ʔāx* “su”, Comecrudo *ax* “su”, Tequistlatec *l-axa?* “su”.

Orta Amerind kolundan örnekler: Proto-Chinantec **gwa* “akıntı, nehir”, **gū?* “İçiyorum”, Proto-Merkez Otomi **ʔwāi* “yağmur”, Otomi *nk'a* “ıslak”, Cuicatec *ku?u* “içecek”, Tewa *p'okwiŋ* “göl”, *kwaŋ* “yağmur”.

Buraya kadar verilen örneklerin hepsi Kuzey Amerika kıtasındandı. Şimdi bir de Güney Amerika'ya bakalım.

Chibchan-Paezan kolundan örnekler: Shiriana *koa* “içecek”, Chimila *uk-* “içecek”, Binticua *agan* “içecek”, Allentiac *aka* “su”. Andean kolundan örnekler: Iquito *aqua* “su”, Quechua *yaku* “su”, *hoq'o* “ıslanmak”, Aymara *ogo* “yutmak”, Mapudungu *ko* “su”, Genneken *iagup* “su”, Yamana *aka* “göl”. Macro-Tucanoan kolundan örnekler: Cubeo *oko* “su”, Bahu-kiwa *oko* “su”, *uku-mi* “İçiyor”, *okobo* “yağmur”, Tucano *axko* “su”, Erulia *oxko* “su, yağmur”, Barasano *oko* “su”, Wanana *ko* “su”, Yahuna *okoa* “yağmur”, Auake *okōa* “su, nehir”.

Köke Ekvator kolunda da rastlıyoruz: Esmeralda *ke-bi-axa* “Hadi içelim”, Ayore *oxi?* “içecek”, Guaranoco *axi* “içecek”, Proto-Tupi **i?u* “içecek”, **akim* “ıslak”, Kabishana *äku* “su”, Amniapë *äkü* “su”, Wayoro *ügü* “su”, Mekens *iki* “su”, Guarani *akî* “ıslak”, *i?u* “içecek”, Kamayura *?akim* “ıslak”, *i?u* “içecek”, Quitemo *ako* “su”, Uaraicu *uaka* “yıkamak”, Terena *oko* “yağmur”, Chipaya *axw* “yıkamak”, Guana *uko* “yağmur”, Apurina *ĩaka* “ıslak”, Amarakaeri *iyãko* “göl”.

Macro-Carib örnekleri: Witoto *hoko* “yıkamak”, Yagua *xa* “su”, Taulipang *ai?ku* “ıslak”, Macusi *u-wuku* “benim içeceğim”, *aiku* “ıslak”, Waiwai *woku* “içecek”. Macro-Panoan kolundan örnekler: Lule *uk* “içecek”, Guachi *euak* “su”, Caduveo *yakip(a)* “içecek”, Suhin *i-yoke* “içecek”, Mayoruna *uaka* “su”, *oakanu* “içecek”, Culino *yaku* “su”, *waka* “nehir”, Amahuaca *wakum* “su”, *aiyaki* “içecek”, Nocoman *wakoja* “nehir”, Huarayo *hakua* “yıkamak”, Cavineña *igi* “içecek”.

Son olarak Macro-Ge kolundan örnekler: Bororo *ku* “içecek”, Koraveka *ako* “İç! (emir)”, Fulnio *waka* “göl”, Caraja *axu* “göl”, Kamakan *kwa* “içecek”, Palmas *goi* “su”, Apucarana *(n)goyo* “su”, Delbergia *ngāyo* “su”, Proto-Ge **ŋo* “su”, **hiko* “ıslak”, **-ko* “içecek”, Apinage *inko* “su, nehir”, Crenguez *ko* “su”, Cayapo *ŋgo* “su”, *ikon* “içecek”, Chavante *kō* “su”, Cherente *kō* “su”, Chicriaba *ku* “su”, Aponegicran *waiko* “içecek”, Suyu *ikone* “içecek”.

Yukarıda verdiğim Amerindce kelimeler, ilk bakışta kökteş görünenlerden derlediğim bir listedir. Bu kısa değerlendirmeye bile Proto-Merkez Algonquian dilindeki **akwā* “sudan” biçiminin Amerind ailesinde yaşayan birçok kökteşinin olduğunu ortaya koymaktadır. Proto-Amerind dilinin “su” anlamını taşıyan bir kelimeye sahip olduğu ve bu kelimenin Eski Dünyada yaşayan biçimlerle benzerlik sergilediği kanıtlarla desteklenmiş olarak ortadadır. Amerind dilinden gelen kanıtlar orijinal ünsüzün *q’w* olduğunu da ortaya koyuyor (gırtlaksıllaşma ve yuvarlaklaşma bütün Amerind dillerinde görülüyor). Proto-Afro-Asyatik dili için kurulan **aq’wa* biçiminin yukarıda incelediğimiz bütün biçimlerin kaynağı olduğuna inanıyorum. Ufak tefek ses değişimleri sonucunda bütün bu biçimler bu ana şekilden ortaya çıkmıştır.

TİK “parmak, bir”

Dünya dil aileleri arasında başlangıçtaki anlamı “parmak” olan, sonradan “bir” ve “el” anlamlarını da kazanan ortak bir biçimin varlığı gerçekten ilgi çekicidir. Bunun orijinali *tik* gibi bir biçim olmalıdır. Kökün bu kadar yaygın olduğunu Greenberg’in 1977 yılında Stanford’da vermiş olduğu bir konferansta öğrendim. Greenberg konferansta dünyada ortak kullanılan şu üç kökü zikretmişti: *tik* “parmak”, *pal* “iki”, *par* “uçmak”. 10. Tablo’da dikkat etmiş olmalısınız, 12 aileden 8’i *tik* “parmak, bir” kökünü barındırıyor: Nil-Sahara (B), Nijer-Kordofanyan (C), Afro-Asyatik (D), Avrasyatik (G), Dene-Kafkasya (H), Avustrik (I), Hindo-Pasifik (J) ve Amerind (L). Şimdi bu ailelerde *tik* kökünün kanıtlarına bir göz atabiliriz.

Nil-Sahara ailesinde “bir” kelimesi için Greenberg’in başlangıçta teklif ettiği kök *t-k* biçimindeydi. Bunun örnekleri: Fur *tāk* “bir”, Maba *tək* “bir”, Nera *dākk-u* “bir”, Dinka *tok* “bir”, Berta *dúkóni* “bir”, Mangbetu *t’ε* “bir”, Kwama *se-*

ek-o “bir”, Bari *to* “bir”, Jur *tok* “bir”, Twampa *dè?* “bir”, Komo *dé* “bir”. 1972 yılında Amerikalı dil bilimci Edgar Gregerson, Greenberg’in dört Afrika ailesinden ikisini, Nil-Sahara ve Nijer-Kordofanyanı birbirine bağlayan kanıtları ortaya koydu. Bu kanıtlardan biri, biraz önce Nil-Sahara ailesindeki örneklerini verdiğimiz köktü. Bu kökün Nijer-Kordofanyan ailesindeki kökteş karşılıkları: Fulup *sik* ~ *sex* “parmak” (~ işaretini aynı kelimenin farklı söylenişlerini gösterir), Nalu *te* “parmak”, Gur *dike* “bir”, Gwa *dogbo* “bir”, Fon *dòkpá* “bir”, Ewa *dèká* “bir”, Tonga *tiho* “parmak”, Chopi *tsiho* “parmak”, Ki-Bira *zika* “parmak”, Ba-Kiokwa *zigu* “parmak”.

Rus dilcileri tarafından Kuzey Afrika’nın Afro-Asyatik ailesi için yeniden kurulan kök de aynıdır: **tak* “bir”. Bu kök modern dillerde şu biçimlerde yaşıyor: Oromo *toko* “bir”, Kıyı Batı Gurage *təgu* (*əmmat*) “sadece bir”, Yaaku *tegei* “el”, Saho *ti* “bir”, Bilin *tu* “bir”, Tsamai *dōkko* “bir”, Nefusa *tukod* “parmak”, Hausa (*daya*) *tak* “sadece bir”, Gisiga *tēkoy* “bir”, Gidder *te-teka* “bir”, Logone *tku* “ilk”.

Aynı köke, Avrupa Asya ve Kuzey Amerika boyunca rastlıyoruz. Hint-Avrupacılar **deik-* “işaret etmek” biçiminde bir fiili yeniden kurdular, ancak biz bu kökün isim biçimlerine de rastlıyoruz: Latince *dig-itus* “parmak”, *in-dek-s* “işaret parmağı”. Fiil olarak kullanılan biçimin sonradan çıktığı açıktır, çünkü diğer bütün ailelerde kök isim olarak kullanılmaktadır. Vücutta bir organın ismi olan kelimenin fiil olarak kullanılması çok yaygın bir semantik gelişmedir. İngilizcede *finger, fingered* “(suçluyu) işaret etti” biçiminde fiil olarak kullanılabilir. İngilizcedeki *toe* kelimesi de muhtemelen aynı kökten çıkmış olmalıdır: Proto-Germenik **taihwō* “ayak parmağı”, Eski İngilizce *tahe* “ayak parmağı”. Proto-Hint-Avrupaca **dekm* “10” de bu kökle ilgili olmalıdır, çünkü 1, 5 ve 10 sayılarının “parmak(lar)” kökünden türetilmesi çok yaygındır.

Kökün izlerine Avrasyatik ailesinin diğer kollarında da rastlanıyor. Ural ailesinde sadece iki dilde korunmuştur: Votyak *odik* “bir”, Zyrian *ōtik* “bir”. Altay ailesinin Türkçe kolundan örnekler: Çuvaşça *tek* “tek, sadece”, Uygurca *tek* “tek; sadece”, Çağatayca *tek* “tek, yalnız”, Türkçe *tek, teken* “teker teker, birer birer”. Korece *(t)tayki* “bir, şey”, *teki* “bir, biri (adam), şey”, Eski Korece *tēk* “10”. Aynucada *tik* kökünün iki yansıması yaşar: *tek* “el”, *atiki* “5”. Japoncada son sessiz düşmüştür: *te* “el”. Çukçi-Kamçatkan ailesinin Kamçadal dilindeki *itygin* “hayvan pençesi, ayak” kelimesi de aynı kökten olmalıdır.

Kökümüz Eskimo-Aleut ailesinde de karşımıza çıkıyor: Proto-Eskimo-Aleut **q(i)tik* “orta parmak” biçimi Rus dilcisi Oleg Mudrak tarafından yeniden kuruldu. Eskimo dilinin Orta Yupik ağzı Kusko-kwim dilinde *tik(-iq)* “işaret parmağı”, Grönland’ın Inupiaq dilinde *tik(-iq)* “işaret parmağı”, *tikkuagpaa* “O onu işaret ediyor” biçimleri görülüyor. Aleutçanın Attu ağzında *tik(-laq)* “orta parmak”, *atgu* “parmak”, *tayataq* “bir”, Atka ağzında *atakan* “bir” biçimleri sayılabilir.

Dene-Kafkasya ailesinde kök en az üç kolda karşımıza çıkıyor. Proto-Çin-Tibetçe **tyak, *tyik* “bir”, Çince **t’iek* “bir”, Proto-Tibeto-Burmanca **tyik* “bir, Rai *tik(-pu)* “bir”, Nung *tbi* “bir”, Tibetçe *(g-)tsig* “bir”. Yenisey ailesinde: Ket *tək* “parmak”, Pumpokol *tok* “parmak”, Kott *tog-an* “parmak”. Na-Dene dilinde baştaki *t-* konsonu, *tl-* konsonuna dönüşmüş gözüküyor: Haida *(s-)tla* “parmakla”, Tlingit *tleeq* “parmak”, *tlek* “bir”, Eyak *tikhi* “bir”, Sarsi *tlik’-(aza)* “bir”, Kutchin *(ĩ-)lag* “bir”, Hupa *la?* “bir”, Navajo *tà?* “bir”.

Avustrik ailesinde de en az üç kolun (Avustroasyatik, Daik ve Miao-Yao) kökü koruduğu görülüyor. Avustroasyatik ailesinde: Proto-Avustroasyatik **(k-)tig* “el, kol”, (modern dillerde) Kharia *ti?* “el”, Riang *ti?* “el”, Wa *tai?* “el”,

Khmer *tai* “el”, Vietnamca *tay* “el”, Proto-Aslian *tik ~tiŋ* “el”. Daik ailesinde: Li **dlianŋ* “parmak”, Kuzey Li *tleaŋ ~ theŋ* “parmak”, Loi *theŋ ~ cianŋ* “parmak”. Proto-Aslian dilindeki **tiŋ* “el” biçimi ve Daik grubundaki biçimler, Proto-Avustro-Asya **(tu-)diŋ* “parmakla işaret etmek” biçimiyle aralarındaki kökteşliği ortaya koymaktadır. Burada Proto-Miao-Yao **ntoʔ* “parmak” biçiminin de kökteşliği açıkça ortadadır. Aynı ailenin iki kolundan diğer örnekler: Proto-Yao **doʔ* “parmak”, Proto-Miao **ntai* “parmakla işaret etmek”.

Yeni Gine’nin ortasında yer alan Hind-Pasifik ailesi üzerinde en az çalışma yapılmış ailelerden biridir. Fakat bu ailede diğerlerinden ayrılan çok özgün özellikler vardır. Elimizdeki sınırlı bilgi ışığında aşağıdaki biçimleri potansiyel kökteşler olarak sayabiliriz: Güney Tazmanya *motook* “işaret parmağı”, Güneydoğu Tazmanya *togue* “el”, Proto-Karonan **dik* “bir”, Boven Mbian *tek* “parmak tırnağı”, Digul *tuk* “parmak tırnağı”.

Son olarak *tik* kökünün hem güney hem kuzey Amerind dillerinde görüldüğünü söyleyelim. Bu dillerde baştaki *t-* ünsüzü, ortadaki *-i-* ünlüsünden dolayı, *ts-* (veya *ʃ-*/*ʒ-*)ye çevrilmiştir. Örnekler: Kuzey Amerikan kolundan, Nootka *takwa* “sadece”, Mohawk *tsiʔer* “parmak”, Güney Sierra Miwok *tsik’aʔ* “işaret parmağı”, Wintun *tiq-eles* “10”, Nisenan *tok-* “el”, Mixe *toʔk ~tuk* “bir”, Sayula *tuʔk* “bir”, Tzeltal *tukal* “yalnız, tek başına”, Quiche *tik'ex* “elde taşımak”, Proto-Hokan **dik'i* “parmak”, Karok *tik* “parmak, el”, Achumawi (*wa*) *tüçi* “parmak”, Washo *tsek* “parmak”, Yana *-tsi'gi-* “yalnız, tek başına”, Doğu Pomo *bī'ya-tsūkai* “parmak”, Arraarra *tee'hk* “el”, Pehtsik *tiki-vash* “el”, Akwa'ala *ašit-dek* “bir”, Nahua *tsiikiaʔa* “bir”, Pima Bajo *çiç* “bir”, Tarahumara *sika* “el”, Mazatec *çikaʔā* “yalnız, tek başına”, Mangue *tike* “bir”.

Amerind ailesinin Güney Amerikan kolundan örnekler: Chibcha *ytiquyn* “parmak”, *açik* “birelli”, Borunca *e'tsik*

“bir”, Guatuso *dooki* “bir”, Shiriana *ĩthak* “el”, Ulua *tin-ka-mak* “parmak”, Paez *tæç* “bir”, Cahuapana *itekla* “parmak, el”, Jebero *itökla* “parmak, el”, Qawashqar *tākso* “bir”, Siona *tekua* “bir”, *teg-li* “5”, Canichana *eu-tixle* “parmak”, Yupua *di(x)ka* “kol”, Uasöna *dikaga* “kol”, Upano *tsikitik* “bir”, Aguaruna *tikij* “bir”, Murato *tsiçi* “el”, Uru *tsi* “bir”, Chipaya *zek* “bir”, Itene *taka* “bir”, Guamo *dixi* “parmak”, Katembri *tika* “ayak parmağı”, Yuracare *teçe* “baş parmak”, Kukura *tikua* “parmak”, Accawai *tigina* “bir”, Yagua *teki* “bir”, Imihita *meux-tsekoa* “parmak”, Trio *tinki* “bir”, Ocaina *dikabu* “kol”, Mataco *otejji* “bir”, Tagnani *etegueno* “parmak”, Sensi (*narwiş*)-*tikoe* “bir (parmak)”, Cavineña *eme-toko* “el”, Botocudo (*po*)-*çik* “bir (parmak)”, *jik* “yalnız, tek başına”, Proto-Ge **(p̥i)-tsi* “bir”.

PAL “iki”

10. Tablo’dan ayrıntılı olarak değerlendireceğimiz son kelime, genel olarak pal “iki” biçiminde karşımıza çıkan kelimedir. Dolgopolsky’nin çalışmasında, insan dilinde zamanın getirdiği değişime en iyi direnen ikinci kavram “iki” sayısı olarak karşımıza çıkıyor. (Bu çalışmada değişime en iyi direnen kavramların listesi sırasıyla şöyledir: ben/bana, iki, sen, kim/ne, dil, ad, göz, kalp, diş, değil, el/ayak tırnağı, bit, göz yaşı, su, ölü, el, gece, kan, boynuz, dolu, güneş, kulak, tuz.)

Greenberg Afrika dillerini sınıfladığı çığır açıcı çalışmasında, hem Nilo-Sahara hem de Nijer-Kordofanyan dil ailelerinde *pal* “iki” biçiminde yaşayan bir köke dikkat çeker. Daha sonra Gregersen bu paralelliğin iki dil ailesini, Kongo-Saharan adlı geniş bir ailede birleştirdiğini ifade etti. Nil-Sahara ailesinden örnekler: Nubian *bar(-si)* “ikiz”, Merarit *wírre* “iki”, Kunama *báarè* “iki”, *ibā* “ikiz”, Maba *mbar* “iki”, Mesalit *mbarrá* “iki”, Tama *warri* “iki”, Baka *brüe* “iki”, Ilit *ball-ame* “iki”. Yukardaki biçimlerin çoğunda *-l-* sesinin

–r-’ye değiştiği g r l yor, bu değişim çok olağan bir değişimdir. Nijer-Kordofanyan  rnekleri: Temne (*k *)*bari* “ikiz”, Nalu *bele* “iki”, Mende *fele* “iki”, Mano pere “iki”, Sya *pla* “iki”, Nimbari *bala* “iki”, Daka *bara* “iki”, Messo *bala* “iki”, Proto-Bantu **b d * ~ **b d * “iki”, **b d * “yan”.

Kuzey Afrika’da kök, Afro-Asyatik ailesinin    kolunda korunmuştur. Kuşitik kolunda: Saho *baray* “ikinci”, Oromo *b ra* “ikinci”. Omotik kolunda anlam “ikinci”den “diğeri”ne kayar: Kafa *bar * “diğeri”, Mocha *baro* “diğeri”, Dime *bal* “diğeri”.Chadic kolundan  rnekler: Proto-Merkez Chadic *(*kV-*)*b wVr* “iki”, Ngamo *bolo* “iki”, Karekare *belu* “iki”, Maxa *bolo* “iki”, Kirfi *mbalu* “iki”, Bele *bolo* “iki”, Galambu *mbaal* “iki”, Gera *mbalu* “iki”.

Avrasyatik ailesinde bu kökü sadece Hint-Avrupa ve Ural dilleri korunmuştur, bu dillerde de anlam “iki”den “yarım”a veya “yan”a kaymıştır. Proto-Hint-Avrupa **pol* “yarım, yan” biçimi şu dillerde yaşar: Sanskritçe (*ka-*)*palam* “yarım”, Arnavutça *pal * “yan, parça,  ift”, Eski Kilise Slavcası *polü* “yan, yarım”, Rusça *pol-* “yarım”. Proto-Uralca **p l * “yarım, yan” biçimi şu dillerde yaşar: Yurak Samoyed *peelee* “yarım”, Selkup *pele* “yarım”, Kamassiyen *pjeel* “yarım, yan”, Macarca *fele* “yarım, iki yüzün bir yanı”, Vogul *p  l* “yan, yarım”, Saami *b le* “yan, yarım, çiftten biri”, Mordvin *pel* “yan”, *pele* “yarım”, Votyak *pal* “yan, yarım”.

Kök Dravidyan ailesinde de korunmuştur, ancak anlam olağan bir gelişmeyle, “yarım, yan”dan “bölüm, pay”a kaymıştır. Proto-Dravidyan dilindeki **p l* “parça, bölüm” biçimi modern dillerde şöyle yaşar: Tamil *p l* “parça, bölüm, pay”, Malayalam *p l* “parça”, Kannada *p l* “bölüm, parça”, Tulu *p lu* “pay, parça”, Telugu *p lu* “pay, bölüm”, Parji *p la* “bölüm”.

Dene-Kafkasya ailesinde kökün izlerini bulamadık ancak Avustrik  rnekler Avustroasyatik ve Proto-Avustroas-

yatik dilinde karşımıza çıkıyor. Proto-Avustroasyatik *ʔ (*m*) *bar* “iki” biçimi şu modern biçimlerin atasıdır: Santali *bar* “iki”, Kharia (*u-*)*bar* “iki”, (*am-*)*bar* “siz ikiniz”, Juang *ambar* “iki”, Remo ʔ*mbār* “iki”, Khmu *bār* “iki”, Bahnar ʔ*bar* “iki”, Jeh *bal* “iki”, Eski Mon ʔ*bar* “iki”, Eski Khmer *ber* “iki”, Sakai *hmbar* “iki”, Palaung *ār* “iki”, par “siz ikiniz”, Proto-Aslian *ʔ*mbār* “iki”, Temiar *bər(-nar)* “iki”. Avustronezyan ailesinde kök, Proto-Avustronezyan **kə(m)bal* ~ **kə(m)bar* “ikiz” biçimlerinde görülür ve modern dillerden Javanese dilinde *kēmbar* “ikiz”, *kēbar* “ikiye katlanmış” biçimleriyle karşımıza çıkar.

Önceden de belirttiğimiz gibi Hind-Pasifik ailesi ile ilgili yeterli verimiz yok. Yine de bu ailenin en azından üç kolunda kökün bazı yansımalarını yakalayabiliyoruz. Andaman Adalarında: Biada (*ik-*)*pāūr(-da)* “iki, Kede (*ir-*)*pōl* “iki”, Chariar (*nér-*)*pól* “iki”, Juwoi (*ró-*)*pāūr* “iki”. Tazmanyada: Güneydoğu Tazmanyaca *boula* ~ *bura* “iki”, Güney Tazmanyaca *poalib* “iki”. Yeni Gine adasında: Ndani *bere* “iki”, Sauweri *pere* “iki”.

Avustralya ailesinde köke yaygın şekilde rastlanır. Proto-Avustalyaca “iki” kelimesi **pula* veya **bula* biçimlerinde kurulur. Avustralya dillerinde *p* ve *b* sesleri aynı sesler olarak algılanır, özellikle batıda yer alan dillerde *p* sesi öne çıkar, diğerlerinde *b* daha yaygındır. Bu durumda yeniden kurulan kökteki sesin *p* veya *b* olması önemli değildir, ancak yine de hangi sembolün daha uygun olacağı konusundaki hararetli tartışma devam eder. Elimdeki verilere bakarak ben *p* sesinin asıl ses olduğunu düşünüyorum, bu ses bazı dillerde *b* sesine gelişmiş olmalıdır. Böyle bir senaryo dil hakkındaki genel bilgilerimiz tarafından da desteklenir. Kelime başındaki *p*, *t*, *k* seslerinin *b*, *d*, *g*’ye değişmesi çok yaygındır. Ama bunun tersi bir gelişme yani *b*, *d*, *g* seslerinin *p*, *t*, *k*’ye dönüşmesi o kadar yaygın değildir. *p*’li biçim aynı zamanda, Pama-Nyun-

gan dilinde zamirlere eklenip ikilik bildiren bir ek olarak da yaşamaktadır: **(nyuN)palV* “siz ikiniz”, **pula* “onların ikisi”.

Kökü yaşatan son aile Amerind ailesidir. Kuzey Amerika Penutian kolundan örnekler: Wintun *palo(-l)* “iki”, Wap-
po *p’ala* “ikizler”, Atakapa *happalst* “iki”, Huave *apool* “iki
parça”. Güney Amerikan kolundan örnekler: Chiripo *bor*
“iki”, Xinca *bial ~ piar* “iki”, Bribri *bul ~ bur* “iki”, Cacaopera
burru “iki”, Sanuma *-palo* (fiile eklenip eylemin defalarca
yapıldığını ifade eder), *polakapi* “iki”, Cayapo *palju* “iki”, Co-
lorado *palu* “iki”, Quechua *pula* “ikisi”, Aymara *paya* “iki”,
Yamana *sa-pai* “siz ikiniz (*sa-* = “sen”)), Yahgan (*i-*)*pai* “(biz)
ikimiz”, Tuyuka *pealo* “iki”, Wanana *pilia* “iki”, Desana *peru*
“iki”, Yupua *apara* “iki”, Proto-Nambikwara **p’āl(-in)* “iki”,
Catuquina *upaua* “iki”, Hubde *mbeere* “iki”, Ticuna *peia* “iki”,
Caraho *pa-* “biz ikimiz (sen ve ben)”.

Buraya kadar ayrıntılı olarak ele aldığımız üç kök, üç
şey ifade eder. Birincisi, biçimler arasındaki anlam bağlantısı
uzak değildir. İkincisi, birkaç kıtaya dağılmış sınırlı birkaç
kökle değil, bütün ailelerde bol miktarda yaşayan kökteşlerle
karşı karşıyayız. Üçüncüsü, yaşayan ve ölü dillerin hepsi tek
bir dile geri gider.

MAMA, PAPA ve KAKA

Girişte belirttiğim gibi dilcilerin çoğu, “mama”, “papa”
gibi akrabalık terimlerini, sembolik sesler olarak değerlen-
dirme eğilimindedirler. Bu çeşit ortak terimlere dünyanın
her köşesinde rastlanabilir. Çok sayıdaki dil ailesinde karşı-
mıza çıkan bu çeşit terimlerin varlığı bir problem oluşturu-
yor. Bu kadar birbiriyle ilgisiz dil ailesi nasıl oluyor da “baba”
ve “anne” anlamına gelen ve aynı selerden oluşan kelime-
leri barındırıyor? 1950’lerde Rusların büyük dilcilerinden
Roman Jakobson (ömrünün geri kalan kımını A.B.D.’de
geçirmiştir) buna bir çözüm önerdi. Jakobson’a göre *m*, *p*

ve *a* sesleri çocuğun ilk öğrendiği seslerdendi ve bu yüzden “mama”, “papa” kelimeleri bütün dünyada çok yaygındı. Genelde çocuklar ana dilindeki sesleri aynı zamanda öğrenirler, ama *p*, *m* ve *a* gibi kolay olan sesler ilk önce, *r* ve *th* gibi zor olan sesler ise sonra öğrenilir (Çocukların *r* yerine *w* (*v*) sesini kullandığını hepimiz biliriz). Elbette farklı diller farklı seslere sahip ve gelişme süreçleri de aynı değil. Burada doğal olarak kişiye bağlı bir çeşitlenme olacaktır. Yine de bir çocuğun kabaca sesleri öğrenme çizgisi bu hatlar boyunca seyredecektir. Jakobson’un görüşüne göre, *mama* ve *pa pa* biçimleri bütün dillerde ilk beliren biçimler olacağından, bunlara “anne” ve “baba” gibi en temel anlamların yüklenmesi şaşırtıcı olmamalıdır. Demek ki bu çeşit yaygın olan kelimelerin özel bir durumu söz konusudur ve bunların varlığı, dil ailelerinin bağımsızlığını ihlal edemez.

Acaba Jakobson’un bu görüşü gerçekten doğru mudur? Bağımsız dil ailelerinde ortak görünen kelimeler sorununu çözmede gerçekten başarılı, ancak buraya kadar gördüğümüz gibi “bağımsız” addedilen dil aileleri aslında hiç de “bağımsız” değil. Bunların arasında şekil ve anlam alanında görülen pek çok benzerlik söz konusu. Bu durumda “mama” ve “papa” kelimelerinin ortaklığı, dillerin tek kökene sahip olmasından geliyor olmasın? Bana göre Jakobson’un görüşündeki zayıf nokta, diğer akrabalık terimlerini kapsamıyor olmasında yatıyor. Burada ilgisiz olduğu düşünülen dillerde ortak olarak görülen bir diğer akrabalık terimini, *kaka* “ağabey” biçimini ortaya koymak istiyorum. Bu kökün Eski Dünya dillerindeki yansımaları: Yukaghir *aka* “ağabey”, Proto-Uralic **ekä* “yaşlı erkek akraba, amca”, Proto-Altaic **äka* “ağabey”, Ryukyuan (Japoncaya çok yakın bir dil) *aka* “ağabey”, Gilyak *ikîn* “ağabey”, Proto-Tibeto-Burman **ik* “ağabey”, Proto-Yao *-kâ* “ağabey”, Proto-Avustronezyan **kaka* “ağabey”.

Aynı kelimeye hem Kuzey hem Güney Amerika dillerinde rastlıyoruz. Kuzey Amerikan örnekleri: Nisqualli *kukh* “ağabey”, Bodega Miwok *kaaka* “amca”, Güney Sierra Miwok *kaka* “amca”, Yuki *kik-an* “dayı”, Zuni *kaka* “dayı”, Natchez *kāka* “amca”, Totonac *kuku* “amca”, Achomawi *kex* “amca”, Doğu Pomo *kēq* “amca”, Kuzey Pomo *-ki-* “ağabey”, Kashaya *-ki-* “ağabey”, Salinan *kaai* “ağabey”, Jicaque *kokam* “amca”, Varohio *kukuri* “amca”, Tirub *kega* “amca”, Matagalpa *kuku-ke* “amca”, Paya *uku* “amca”. Güney Amerikan kolundan örnekler: Yeba *kako* “amca”, Masaca *kokomai* “amca”, Waraicu *ghuk* “amca”, Manao *ghooko* “dayı”, Sanamaika *koko* “amca”, Mashco *kokoa* “amca”, Kushichineri *koko* “amca”, Cuniba *kuku* “amca”, Canamari *ghughu* “amca”, Piro *koko* “amca”, Apiaca *koko* “amca”, Bakairi *kxuyu* “amca”, Pimenteira *kuckú* “amca”, Cavieña *ekoko* “amca”, Panobo *kuka* “amca”, Pacawara *kuko* “amca”, Palmas *kēke-* “büyük kardeş”, Apucarana *kanki* “ağabey”, Oti *koaka* “erkek kardeş”.

Yukarıda verdiğimiz biçimler Jakobson’un açıklamasına neden bir problem teşkil ediyor? Onun *mama* ve *papa* çözümü, *kaka*’yı da içine alabilecek mi? Hayır zannetmiyorum. *k* ve *g* gibi arka damak sessizleri, *m* ve *p*’den farklıdır, çünkü ilk öğrenilen seslerden değildir. Acaba “ağabey” çocuğun dünyasına tam da bu arka damak konsonları öğrenilirken mi girmek zorunda? Elbette hayır, ağabeyler daha önceden, çocuğun dünyaya gelmesinden bile önce ailede birey olarak mevcut. İnsan toplumunun düzenlemesi ile arka damak seslerinin öğrenilmesi arasında böyle bir bağ kurulamaz. Bu biçimler ortak bir kökenden gelmenin sonucudur. *kaka* için genetik bir açıklamayı kabul edeceksek, *mama* ve *papa* için neden etmeyelim? Ben Jakobson’un açıklamasının, eğer tamamen yanlış anlaşılmadıysa, abartıldığını düşünüyorum.

6- DÜNYAYA AÇILAN PENCERE: Çözüm

Önceki bölümlerde dünyanın bütün dillerinin tek kaynaktan çıktığı tezini kanıtlarla özetlemeye çalıştım. Diller ve dil aileleri arasında görülen benzerlikler, ancak tek kaynaktan gelme ile açıklanabilir. Sunduğum kanıtların yaygınlık kazanmamış olması ve “boş”, “değersiz”, “yıkıcı” diye nitelendirilmesi, doğruyu söylemek gerekirse, beni üzmektedir. Bol miktardaki kanıt, bütün dillerde tek kökeni işaret ediyor, fakat Hint-Avrupa diliyle başka hiçbir dil ailesinin akraba olma ihtimalini hazmedemeyen tarihi dil bilimcilerle nasıl orta yolu bulup anlaşacağız?

Bu karmaşık sorunun bir cevabı yok. Biz yine önceki bölümlerde yaptığımız gibi kanıtlarımızı sergilemekten geri durmayacağız. 20. asırda yaygınlaşan eş zamanlı dil çalışmaları, tarihi dil çalışmalarının alanını daraltmış görünüyor. Bunun sonucu olarak tarihi dilciler kendilerini Hint-Avrupa çalışmalarıyla özdeşleştirdiler ve tek oyuncaklarını ellerinden alacak her gelişmeye şüpheyle yaklaşımaya başladılar.

Böylece tarihi dil biliminin çalışma sahası, karşılaştırmalı çalışmalardan uzaklaşıp daraldı ve önyargıdan dolayı da halihazırdaki tartışmaların fitili ateşlenmiş oldu.

Ödenecek Bütün Bedellere Rağmen Kutsallıkta Israr

20. asrın başlarında Hint-Avrupa ailesini diğer dil aileleriyle bağlantılı gösteren savlar güç kazanmaya başladığında, Pederson gibi bilim adamları bunlara şiddetle karşı çıkmakta gecikmediler. Bu çeşit itirazlardan hangilerinin Hint-Avrupa ailesini diğer ailelerden her şeye rağmen ayrı tutma gayretine, hangilerinin dil sınıflamasındaki cahilliğe bağlı olduğunu bilmek biraz zor. Hint-Avrupa ailesinin başka bir aileyle bağlantısının ispatına geçmeden önce yerine getirilmesi istenen şartlar o kadar ağırdı ki, böyle bir çalışmada kapıyı baştan kapatıyorlardı. Fakat bu şartlar ne Hint-Avrupa ailesini keşfederken ne de başka bir aileyi ortaya çıkarırken ileri sürülmüşlerdi. Yakın zamanlarda birtakım uzmanlar eski ailelerin ispatında, aşıkâr ailelere göre (aşıkâr aileden neyi kastetikleri de açık değildir), doğal olarak, daha fazla kanıt gerekeceğini ileri sürdüler. Elbette böyle bir zorlama, Hint-Avrupalılar kendi ailelerini Germenceden, Romans dillerinden, Kelt dilinden ve diğer dillerden kurarken gündeme getirilmemişti.

İleri sürecekleri sebepler ne olursa olsun, yirminci asrın başlarında Hint-Avrupacılar kendi ailelerinin başka bir aileyle akrabalığını kabul etmeye hazır ve razı değildiler. Kendi ailelerinin, daha eski ve geniş bir aile olan Avrasyatik dil ailesinin bir üyesi olduğunu, kanıtlar ışığında kabul edebilirlerdi, ama etmemeyi tercih ettiler. Bunun yerine dil benzerliklerini kendilerine göre açıklamaya çalıştılar. Bu açıklamalardan bazılarını önceden değerdendirmiştik. Örneğin Fransız Hint-Avrupacılarđan Antoine Meillet şöyle

demişti: “Dünyanın her yerinde zamirler birbirlerine benzer, bunun sebebi tek kökenden gelme değildir”. Böylece Hint-Avrupa dilleriyle diğer Avrasya aileleri arasında, “ben, sen” zahirinde görülen *m-/t-* ortaklığı açıklanmış oluyordu. Fakat bu teori, aynı benzerliğin neden dünyanın diğer bölgelerindeki dillerde görülmediğini açıklamaktan uzaktı. Wilhelm Wundt adlı bir psikolog, *m* sesinin “yakınlığı”, *t* sesinin ise “uzaklığı” çağrıştırdığını iddia ediyor ve bu yüzden birinci şahıs zahirinde *m*, ikinci şahıs zahirinde *t* sesinin yoğunluk kazandığını söylüyordu. Wundt bütün dünya dillerini incelemiş olsaydı, *m-/t-* modelinin sadece Avrasyatik dil ailesinin zahir sisteminde yaygın olduğunu görecekti. Bu durumda ya Avrasyatik halkların “psikolojik” açıdan diğer halklardan farklı olduklarını kabul edecek ya da bu modelin açıklanması için farklı bir cevap arayacaktık.

Amerikan dillerinde yaygın olarak görülen *n-/m-* “ben, ses” zahir sistemi de yukarıdaki teori tarafından açıklanmaya çalışıldı. Bu benzerliğin açıklanmasında başka pek çok sebep de ileri sürüldü, bunlar arasında “yoğun ödünç alma”, “bebeğin emme sesleri”, “kalıcı esas seslerin korunması”, “açık olmayan başka psikolojik sebepler” sayılabilir. Görüldüğü gibi akla gelmeyen tek sebep, en basit olan açıklama- dır: tek kökenden gelişim.

20. asrın başındaki entelektüel dinamikler ne olursa olsun, bugün tarihi dil bilimciler arasında “sınıflama” ve “yeniden kurma” terimleri adeta eş anlamlı iki terim olarak değerlendirilmektedir. Greenberg’in Amerikancı eleştirmenlerinden birisi şöyle der: “Dil biliminin karşılaştırmalı yeniden kurma metoduyla, 7-8.000 yıl geriye gidebiliriz, ve bu zaman sınırları içerisinde var olan bütün genetik akrabalıkları tespit edebiliriz, ama bu zaman sınırının ötesine geçmemiz muhtemelen mümkün değildir” (Kaufman 1990: 23). Kaufman sözünün ilk kısmında yeniden kurma hakkında konuşurken

ikinci kısmında genetik akrabalık konusuna atlıyor, yani bu ikisini aynı şey zannediyor. Sizin de kitap boyunca gözlemlediğiniz gibi, genetik akrabalık yeniden kurmanın değil, dil sınıflamasının bir sonucudur. Kitabı okurken ve sınıflama alıştırmalarını yaparken birçok genetik akrabalık hadisesiyle karşı karşıya kaldınız, ama hiç yeniden kurma yapmadınız. Yeniden kurma işi ancak aile tam olarak tanımlandıktan sonra, yani genetik akrabalık belirlendikten sonra yapılabilir. Son bölümde yeniden kurma konusunu ele alacağız, ama bu kitabın esas konusunun sınıflama olduğu (dil ailelerini bütün seviyelerde tanımlama) unutulmamalıdır. Bu iş karşılaştırmalı dil biliminin ilk adımı sayılır ve bu adım tamamlanmadan yeniden kurma, ses denklikleri gibi konulara geçilemez.

Yeniden kurma ve ses denkliklerinin genetik akrabalığın kanıtlarından sayılması, 20. asırda gerçekleşmiştir (19. asır Hint-Avrupacılarında bu yoktu.). 1850’lerde August Schleicher Proto-Hint-Avrupa dilini yeniden kurmaya teşebbüs ettiğinde, yaklaşık 40 yıldır, Hint-Avrupa ailesinin geçerliliği tartışmasız kabul edilmekteydi. 1870’lerde keşfedilen ses denklikleri de bu ailenin geçerliliğini ortaya koyan kanıtlar olarak düşünülmedi. Ancak çok sonraları aşağıdaki gibi ifadelerle karşılaşacaktık: “Genetik akrabalığın en önemli kanıtı, ve birçok dil bilimciye göre de tek kanıt, kökteşlerin türediği eski biçimlerin sistematik olarak yeniden kurulmasıdır... Sadece karşılaştırmalı yeniden kurma işlemiyle Hint-Avrupa, Ural, Altay, Çin-Tibet, Malayo-Polinezya, Bantu, Semitik, Uto-Aztek gibi “dil ailelerini” ortaya çıkarabiliriz” (Hock 1986: 567).

Kaynar Kazandaki Greenberg

Greenberg’in çok öğeli karşılaştırma metoduyla ilgili olarak, İngiliz tarihi dil bilimcisi Theodora Bynon şu noktalara eleştiri getiriyor: “Bir tarihi dil bilimci için, çok öğeli

karşılaştırma hiçbir zaman yeniden kurmanın yerini alamaz, aynı zamanda tarihi dil bilimci için ilişkinin içeriğinin de fazla bir önemi yoktur” (Bynon 1977: 272). Burada şunu belirtmek gerekir ki, Grenberg hiçbir zaman çok ögeli karşılaştırmanın yeniden kurmanın yerini alacağını iddia etmemiştir. O, çok ögeli karşılaştırmanın, ilgili diller kümesinde, yeniden kurma için ek bilgiler sağlayacağı görüşündeydi.

19. asır Hint-Avrupa literatüründe dil ailelerinin keşfinin nasıl yapılacağını anlatan satırlara rastlamak pek olası değildir, çünkü bu dönemde Hint-Avrupa dil ailesi tartışmasız kabul edilen bir gerçek gibiydi. Alman asıllı Hint-Avrupa bilimcisi Bertold Delbrück, Hint-Avrupa ailesinin keşfini aşağıdaki satırlarda anlatıyor: *Karşılaştırmalı dil biliminin ulaştığı sonuçların tartışılmaz ve şüphe götürmez olduğunu düşünüyorum. Franz Bopp ve diğer bilim adamları Hint-Avrupa dillerinin akraba olduğunu ispat ettiler. Kanıt, yakın anlamlı kelimelerin ve biçimlerin karşılaştırmasıyla elde edilmişti. Fiil, isim ve zamirlerin çekiminde görülen düzenli ve temel benzerlikler dikkate alındığında, bu benzerliklerin şans eseri olduğunu iddia etmek gülünç olur. (Delbrück 1880: 121-122).*

Ulaştığımız noktada Greenberg ve onun muhaliflerinin ateşli tartışmaları yer alıyor. Bir tarafta Greenberg ve onun “çoklu karşılaştırma” yöntemi, diğer tarafta gelenksel tarihi dil bilimi ve onun “standart karşılaştırma metodu”. Aslında bu iki taraf arasında bir zıtlasma yoktur, tam tersine bunlar birbirlerini bütünlemektedir. Greenberg’in yaptığı iş sınıflamadır, yani farklı dilleri aileler olarak bir araya getirmektir. Elbette Greenberg’in metodu teorik alt yapı açısından, biyolojinin kullandığı sınıflama metodundan ya da başka bir bilim dalının kullandığı metottan farklıdır. Biyolog Ernst Mayr karşılaştırma metodunun ilk adımını şöyle tasvir ediyor: “En eskiden beri organizmalar, görünüşleri temelinde bitkiler, kuşlar, kelebekler gibi sınıflara ayrılmaktadır. Bakış-

la yapılan bu sınıflama, ifade edilsin veya edilmesin bütün sınıflama sistemlerinin başlangıç noktasını oluşturur” (Mayr 1988: 268). Birçok modern tarihi dil bilimci, maalesef, bu temel kuralı hiç dikkate almıyor.

İfade edildiği gibi “standart karşılaştırma metodu” (ben bu terimi doğru bulmuyorum) Greenberg’in bıraktığı yerden işe başlar. Sınıflama ile keşfedilmiş dil ailelerine ulaştığınızda sonraki adımınız ne olacak? 20. asır boyunca tarihi dil bilimciler, proto dilleri kurmakla ve kökçeşleri ortaya koyan ses paralelliklerini keşfetmekle uğraşıp durdular. Tarihi dil biliminin aslında ikinci safhası olan yeniden kurma, ilk safhayla yani sınıflamayla karıştırılmış oldu. Tartışmanın iki tarafı başlangıçtan beri hep farklı işler yapmaktaydılar, Greenberg sadece sınıflama yaptı, yeniden kurmayla hiç ilgilenmedi, buna karşılık hemen bütün Hint-Avrupacı ve Amerikancılar bir dili bile sınıflamadılar, hiçbir genetik akrabalığı keşfetmediler. Geçtiğimiz asrın başında yapılan Hititçenin keşfinden beri, Hint-Avrupa dillerinin sınıflamasında bir değişiklik meydana gelmedi ve bu aileyle diğer aileler arasındaki muhtemel bütün ilişkiler baştan reddedildi. Bu Yeni Dünya sınıflamasının bir gerilemesi, yenilgisi olarak düşünülmelidir ve bu gerileme Greenberg’in çığır açıcı sınıflamasına kadar sürmüştür.

Watkins (1990: 292-293) şöyle der: *Genetik bir dil akrabalığı iddiası ilk önce araştırmayla, veya bir göz muayenesiyle başlar. Bu noktada dikkatli bir araştırma genetik akrabalık iddiasının doğru mu yanlış mı olduğunu ortaya koyacak, varsa ses paralelliklerini keşfedecektir. Diğer bir deyişle sistematik karşılaştırma tez, yeniden kurma, ortak orijinal sesleri yeniden diriltme ve yeni biçimleri çıkartan kuralları ortaya koyma aşamalarının hepsini içerecektir. İşte dil tarihinden kastımız budur. Bu tarih gerçekte genetik akrabalığın kanıtıdır. Dillerin karşılaştırılması yukarıda söylediğimiz gibi bir dil tarihinin*

kurulmasına imkân vermezse, dillerin akrabalığı iddiası ilgi çekici olmaktan çıkar ve konu bir şüpheli bulutu içine girer.

Diğer bir deyişle düzenli ses seğişmeleriyle proto aileler yeniden kurulup her bir proto biçimin modern dillerde nasıl yaşadığı açıklanmadıkça, bu dil bilimci (ironik olarak bütün Hint-Avrupacılar) sizin sınıflamanızı kabul etmeyecek. Watkins (1990: 295) devam ediyor: *Hint-Avrupa diline, Algonquian veya Avustralonezya diline inanıyorsam, bunun nedeni, bilim adamlarının gerekli tarihi sonuçları verecek sistematik açıklamaları yapmış olmasıdır. Amerind, Avrasyatik veya Nostratik diline inanmıyorsam, bunun nedeni, bilim adamlarının bugüne kadar yukarıda dediklerimi gerçekleştirememiş olmasıdır. Açıkça söylemek gerekirse, ne gerekli sistematik açıklamaları yaptılar ne de gerekli tarihi sonuçları ürettiler. Bunun başka yolu yok.*

Aslına bakarsanız, proto dilleri kurulup ses denklemleri belirlenmeden çok önce, Hint-Avrupa, Algonquian ve Avustralonezya dil aileleri tanınmış ve kabul edilmişlerdi. Dahası Delbrück'ün satırlarından da anladığımız gibi, 19. asrın Hint-Avrupa ailesini yeniden kuran ve dilin dallarını ses denklemleri kurallarıyla belirleyip çalışan bilim adamları, bu işleri yaparken hiçbir zaman kendilerini Hint-Avrupa dil ailesini "ispat ediyor" konumunda düşünmediler. Hint-Avrupa dil ailesinin geçerliliğinden hiçbir zaman şüpheli duyulmadı. Hind-Avrupa ve Algonquian gibi belli dil aileleri, sizin 2. ve 7. Tablo'da yaptığınız gibi, bu aileleri diğerlerinden ayıran temel söz hazinelerindeki açık benzerlikler teşhis edilerek keşfedildi.

Genetik bir akrabalığı kurmak için düzenli ses benzerliklerinin kurulması şart koşulursa, bunun yıkıcı bir sonucu da olacaktır. Düzenli ses benzerlikleriyle proto diller kurulmak istenirse, çok geniş bir veri tabanı gerekecektir, çünkü yetersiz veriden ses denklemleri örneklerini çıkarmak zordur.

Kaufman'a göre (1990: 18) "ciddi bir karşılaştırma işlemine" başlayabilmek için temel söz hazinesinden 500 kelimle 100 gramer özelliğinin bilinmesi gerekir. Tabii bunlar elinizde olursa çok iyi olur, ancak ön şart olarak alınmaları doğru olmaz. Artık yaşamayan Anadolu koluna mensup bir Hint-Avrupa dili olarak kabul edilen Lidya dili, sadece bir avuç kelimenin sağladığı veriler ışığında bu konumuna oturtulmuştu. Venetik ve Messapik gibi bazı yok olmuş ve yetersiz kayıtlarla bize ulaşmış diller de, Hint-Avrupa dili olarak kabul edilmektedir. Amerika kıtasındaki Trinidad'ın orijinal dili olan Shebayo'nun durumu da ilgi çekicidir. Avrupalıların yayılcılığına maruz kalan yerli Amerikan dillerinden ilki olan Shebayo dili, hızla ortadan kalkma sürecine girmiştir. 17. asrın sonunda tamamen yok olduğunda bu dilden bize kalan sadece on beş kelimelik bir söz listesi idi. Bu kadar az veriye rağmen Shebayo dili, Amerind dilinin Ekvator koluna mensup bir Arawakan dili olarak sınıflanabilmiştir. Onun Arawakan akrabalığı tartışmasız bir biçimde kabul edilmiştir.

Bir dilin sadece on beş kelime temelinde sınıflanması size şaşırtıcı gelmemeli, çünkü sizin de kitap boyunca yaptığınız zaten buydu. Her bir aile belirlenmiş az sayıda kökteşler sayesinde tanımlandı. Belli bir aileden belirli kökteşler, yok olmuş veya olmak üzere olan bir dilden elimizde kalan söz hazinesinde mevcutsa, o zaman söz konusu dilin bu ailenin bir üyesi olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Daha sonra elimize bu dilden başka veriler geçerse, yeni verilerin önceki sınıflamayı desteklediği görülecektir, çünkü bu hep böyle olmuştur. Kaufman, Watkins ve diğerleri şunları ya da bunları şart koşabilir, ama gerçek dünyada bilim adamları ellerindeki sınırlı malzemeye sınıflama işini yapmak zorundadırlar.

Dikkat edilirse Watkins ve Kaufman konunun hep teorik yönüyle uğraşıyorlar, ancak *m-/t-* zamirinin neden bütün Kuzey Avrasyada görüldüğü, *n-/m-* zamirinin neden

bütün Amerika kıtasında yaygın olduğu ya da *aq'wa* “su”, *tik* “parmak, bir”, *pal* “iki” gibi kelimelerin neden bütün dünya dillerinde görüldüğü gibi gerçek problemlere hiç değinmiyorlar. Watkins’in ne Greenberg’in ne de Nostratikçilerin çalışmalarıyla hiç ilgilenmemiş olması, onun Hint-Avrupa ailesinin uzak akrabalarını aramak amacıyla olmadığını, bilakis Hint-Avrupa ailesini başka ailelerin muhtemel akrabaliğından uzak tutmak amacıyla olduğunu düşündürüyor. Bu memelilerin gelişim tarihini inceleyen bir biyoloğun insanın kediler ve yarasalarla ilgisini kurmadan önce bütün memelilerin gelişim şemasının çıkarılıp açıklanmasını şart koşmasına benzer ve doğal olarak ciddiye alınamaz. Ama maalesef bunun dil bilimindeki mantıksız yansıması, Hint-Avrupacılar tarafından üniversitelerde öğretilmekte ve dil bilimcilerin pek çoğu da bu yalan yanlış efsanenin farkına varamamaktadırlar.

Son olarak Watkins’in iddialarına bir göz atalım (1990: 295): *Greenberg’in ‘Avrasyatik’ ailesiyle İlliç-Svitiç ve diğerlerinin ‘Nostratik’ ailesini karşılaştırdığımızda pek çok farklılık ve kırılma gözümüze çarpar. Nitekim ‘Avrasyatik’ Korece ve Japoncanın yanında Aynu, Gilyak, Çukotyan ve Eskimo-Aleut dillerini içine alırken ‘Nostratik’ bunların bazılarını dışarıda bırakır ve Kartvelyan, Dravidyan ile Afro-Asyatik ailesinin ‘Semit-Hamitik’ bazı üyelerini gruba dahil eder. Bu yeni üyeler Greenberg’e göre (ve bana göre de) bağımsız ailelerdir. Acaba bunlar önemsiz ayrıntılar mıdır, ben mi onları büyütüyor ve cimbızla çekip alıyorum?*

İlk önce şunu söyleyelim ki, Afro-Asyatik içinde “Semit-Hamitik” diye bir grup yoktur (hatta Greenberg’in gösterdiği gibi “Hamitik” diye bir grup da yoktur) ve bugün dil içindeki “ırki unsurlar” düşüncesi kabul görmez. “Semit-Hamitik” terimi Afro-Asyatik teriminin eski adıdır ve içindeki ırki çağrışımlar yüzünden kullanımdan düşmüştür.

Avrasyatik ve Nostratik arasındaki farklılıklara gelince, bunlar Greenberg ve Nostratikçilerin kullandıkları metotlardan dolayı ortaya çıkmaktadır ve Watkins'ın bunu bilmediğine inanmak gerçekten zordur.

Peki gerçekten de neden bu ikisi arasında farklılık oluyor? Nostratik bu aileleri Hint-Avrupayla akraba olarak düşünmektedir. Dahası Nostratikçiler sadece yeniden kurulmuş aileleri karşılaştırdıkları için Çukçi-Kamçatkan, Eskimo-Aleut aileleri onların karşılaştırmalarında yer almamıştır. Yeniden kurma ve ses denkliklerine verdikleri önem ile bunlardaki ısrarları yüzünden Nostratikçiler geleneksel karşılaştırmalı dil bilimcilere benzerler. Bu yüzden Hint-Avrupacıları, Greenberg'in çok yönlü karşılaştırma metodunu yerip Nostratikçilerinkini överken bulmak hiç şaşırtıcı değildir. Fakat sonuçta Greenberg ve Nostratikçiler Hint-Avrupacılar tarafından getirilen yapay sınırları aşp dillerin uzak akrabalarını arama işinde gerçek müttefiklerdir.

Nostratikçilerin metodundan farklı olarak Greenberg'in yaklaşımı, aileleri karşılaştırmak için yeniden kurulmuş olma şartı aramaz (bu şart Hint-Avrupa ailesi ve kolları için de aranmamıştı). Dahası Greenberg'in metodunda Hint-Avrupa ailesinin özel bir yeri yoktur o da diğer aileler gibi sıradan bir ailedir. Peki burada kim haklı? İki bağımsız soru söz konusu. Hint-Avrupa ailesinin diğer ailelerle akrabalığı sorusunda Greenberg ve Nostratikçiler tam bir anlaşma içerisindedirler. Her iki grubun teklif ettiği kökteşler büyük bir örtüşme gösterir ve 19. asırda kabul edilen genetik akrabalığa aynı genetik bağlantılarla çıkarlar.

Fakat diğer taraftan hangisinin daha iyi aile olduğu sorusunu sorarsak, Avrasyatik'in daha iyi bir konumda olduğunu söyleyebiliriz. Hatırlarsanız bir ailenin diller grubu temelinde tanımlanacağını söylemiştik, bu gruptaki dillerin hepsi birbirlerine grup dışındaki bir dilden ya da dillerden

daha yakın olmalıdır. Yeniden kurulması yapılmamış aileleri sınıflamaya almayarak Nostratikçiler geçerli bir ailenin temel sınıflama şartını es geçmiş oldular. Tarihsel geçerliliği olan ailelerin varlığı, batılı bilim adamlarının yaptığı veya yapmadığı yeniden kurmaya bağlı olamaz, olmamalıdır. Bunun yerine aileler iyi tanımlanmış, ortaklık gösteren söz ve gramer unsurları temeli üzerine bina edilmelidir. Bu temel üzerinde, yeniden kurulmuş proto diller olmasalar da, Çukçi-Kamçatkan ve Eskimo-Aleut dillerinin Hint-Avrupa dillerine Afro-Asyatik veya Dravidyan dilinden daha yakın oldukları görülür. Birçok Nostratikçinin de son yıllarda aynı sonuca ulaştığı dikkati çekmektedir, mesela Starostin artık Afro-Asyatik ve Dravidyan dilini Nostratik dilinin bir parçası saymıyor, bunlar arasında sadece uzak mesafede bir akrabalık düşünüyor. Bu noktada Starostin'in görüşleri Greenberg'inkilerle uyuyor. Nostratik teorisinin güçlü yanı, Hint-Avrupa ve diğer diller arasında keşfettikleri kökteş kelimelerdir, zayıf yanı ise, Hint-Avrupa ailesine gerekenden fazla önem vermesi ve kullandığı yetersiz sınıflama metodudur. Bir aileyi başka bir aileyle bağlantılı olarak sınıflamaya çalışmak (Nostratikçilerin yaptığı gibi Hint-Avrupa ailesiyle) kabul edilemez.

Karşılaştırmalı dil bilimcilerden bazılarının genetik akrabalık şartı olarak ileri sürdükleri bir diğer özellik de, sadece iki dil veya dil ailesince paylaşılan “özel farklılıktır”. İngilizcedeki *good* “güzel, iyi” sıfatının karşılaştırmalı ve en üstünlü biçimleri *better* “daha iyi” ve *best* “en iyi”tir. Aynı şekilde Almancadaki sıfat da burada düzensizlik sergiler: *gut/besser/best*. İşte bu sapma veya farklılık iki dilin kesin akrabalığını gösterir ve “sihirli mermi” diye de adlandırılır. İki dil akraba olmadıktan sonra böyle garip bir düzensizlik (burada benzerlik) sergileyemez. Burada unutulmaması gereken şudur: Düzensizlikte birleşme akrabalığın kanıtı sayılabilir ancak

akrabalığı araştırırken bir gereklilik veya şart olarak sunulamaz. Böyle paylaşılan bir düzensizlik, zaten söz hazinelerinde sayısız ortaklık sergileyen iki akraba dilde görülebilir.

Diller arasındaki genetik akrabalığın gerçek kanıtları Hint-Avrupacıların ileri sürdüğü bu çeşit gariplikler olamaz. Bilakis farklı dillerin temel söz hazinelerindeki benzerlikler, sınıflamayı ve dolayısıyla akrabalığı belirleyen asıl kanıtlar olabilir. Darwin 1871'de biyolojik sınıflamayı şöyle açıklıyor: Tek özellik veya organ üzerine (bu organ beyin gibi mükemmel ve karmaşık bir organ olsa bile) kurulan sınıflamanın neden yeterli olmayacağını anlamak kolaydır... Çok sayıda farklı noktalarda görülen benzerlikler, yoğun ama birkaç alanda görülen benzerliklerden daha önemlidir. Çok sayıda kelimedede ve yapıda iki dil benzerlik sergilerse, birkaç noktadaki ayrılık bu iki dilin aynı kökenden gelmiş olduğu gerçeğini değiştirmeye yetmez....Bu nedenle önemli olmayan noktalarda görülen benzerlikler (az kullanılan, faydasız, işlevi olmayan organlar), yakın zamanda geçirilmiş bir adaptasyon sonucu açığa çıkmış olamayacakları için sınıflamada büyük önem arzederler. Bunlar gerçek akrabalığın ve kökenin izini sürmekte çok işe yararlar. (Darwin 1871 [1936]: 513-514).

Ne yazık ki bu öğütler yirminci asr tarihi dil bilimcileri tarafından büyük ölçüde dikkate alınmamıştır.

Yirminci asrın başlarından itibaren Hint-Avrupacılar dil akrabalığının “kanıtlarının” ne olacağı konusunda yoğunlaştılar. Hint-Avrupa ailesinin diğer ailelerle akraba olduğunu “nasıl bileceğiz” diye sordular. Fakat bunların kastettiği “kanıt” matematik bilimindeki anlamıyla kanıtı ve bu tip kanıt, biyoloji ve fizik gibi deneysel bilimlere bile uygulanamazdı. Bu sahalarda biz bir şeyi gerçekten “kanıtlamayız”, elimizdeki veri ışığında “en muhtemel açıklamayı” yapmaya çalışırız. Birisi bu kitabın veya genelde bütün dil

bilimi kitaplarının dünya dillerinin akrabalığını kanıtlayıp kanıtlamadığını sorsa, cevabım matematikte anlamıyla bir kanıtın mümkün olmayacağıdır. Fakat elinizdeki kitapta sunulan veriler, tablolarda görülen benzerliklerin en basit açıklamasının dillerin ortak bir kaynaktan gelmesi olduğunu ortaya koyuyor. Tablolar, yapılan açıklama ve tartışmalar bütün dünya dillerinin akrabalığını teknik olarak kanıtlayamasa bile, bunun kaçınılmaz en muhtemel sonuç olduğunu ortaya koymayı başarıyor. Bir kanıtın tam olarak ortaya konulması belki de binlerce sayfalık bir yazıyı gerektirecek, ancak ben sunduğum kanıtların daha fazlasını takip etmek isteyecek okuyucu için kitabın sonunda danışabilecekleri bir bibliyografyayı da veriyorum.

Greenberg'in çalışmasıyla ilgili bir eleştiri de şöyledir: Onun sonuçlarının tersini kanıtlamak da mümkün olmayacağı için, bunlar bilimsel açıdan ne doğrulanabilecek ne de çürütülebilecek tezler olduğu için, bunları en iyisi bir adamın spekülasyonları olarak değerlendirmeliyiz. Doğruyu ifade etmek gerekirse, Greenberg'in sonuçları gerçekten de çürütülemez. Onun yaptığı sınıflamadan ne daha iyisini ortaya koymak ne de sınıflamasının yanlış olduğunu ispat etmek mümkündür.

Kendimizi teoriyi eleştirenlerin yerine koyalım ve Amerind ailesinin nasıl çürütülebileceğini düşünelim. Greenberg ve ben Kuzey ve Güney Amerika'nın Amerind dillerinde yaygın olarak kullanılan *t'ina/t'ana/t'una* "erkek evlat, çocuk, kız evlat" kelimesini keşfettik. Teoriyi eleştirenler, yüzlerce Amerind dilinden hiçbir kurala bağlı kalmadan seçmek suretiyle böyle benzer kelimelerin kolaylıkla bulunabileceğini söylüyorlar. Campbell bu konuda şunları diyor: "Çok sayıda ve geniş bir hedefi olursa, Greenberg'in attığını vurmaması elbette düşünülemez". Diğer bilim adamları da bunu kolaylığı açısından "akvaryumdaki balıkları avlamaya" benzetiyorlar.

Amerind ailesinin dünya üzerindeki 5.000 dilden 500'ünü içine aldığını düşünürsek, verdiğimiz *t'ina/t'ana/t'una* örneği dünya dillerinin yaklaşık yüzde onu için geçerli olacaktır. Eğer bu örneği bulmak akvaryum içindeki balıkları avlamak kadar kolaysa, geri kalan Amerind dışı dillerde de aynı örneği bulmak ihtimali dokuz kat daha fazladır. Öyleyse Hint-Avrupacılar 4. Bölümde tartıştığımız Amerind ön ve son eklerini, ünlü değişmesini (ablaut) içeren ilgili örnekleri Amerind dışı dillerden bulsunlar bakalım. Bu Greenberg'in "speküasyonlarını" çürütmenin en kolay yolu olacaktır. Teoriyi eleştirenler Greenberg'in yaptığı işi küçümsemek için "aynı işi bir doktora öğrencisi de bir hafta sonunu harcayarak yapabilir" derler. Fakat bu güne kadar ne bir doktora öğrencisi ne de anlı şanlı profesörler aynı işi yapamadı. Yapamazlar, çünkü ilgili kelimeler Amerind dışı dillerde mevcut değil. Greenberg'in sonuçları deneysel temeli olmadıkları için değil, doğru oldukları için çürütülemez.

Tarihi dil biliminde mevcut karışıklığın sonucu olarak (yani iki dilin akraba olduğunun nasıl ispat edileceği konusundaki karışıklık), uzmanlar bile bilineni bilinmeyenden ayırt ekmekte zorlanıyorlar. Aslına bakarsanız tarihi dil bilimcilerin pek çoğu dil akrabalığının kanıtları konusunda sizin şimdi sahip olduğunuz ilk el bilgiden fazlasına sahip değildir. Çok az sayıda Hint-Avrupacı Bantu, Nil-Sahara, Avustroasyatik, Avustalya veya Amerind dilinden kanıtlara göz atmak zahmetine katlanmıştır. Sizin bu kitabı okurken ve soruları çözerken dil aileleriyle kurduğunuz yakınlık, pek çok uzmanının sahip olduğundan daha fazladır. Modern dil biliminin problemi aşağıdaki anlayışta yatar: Bir uzman kendi sahasıyla ilgili *herşeyi* bilmek zorundadır, diğer dil aileleriyle ilgili *hiçbir şeyi* bilmesi gerekmez. Bilgideki bu bölünmüşlük ve parçalanma, uzmanların diğer diller ve ailelerle ilgili en göze batan benzerlikleri bile (*t'ina/t'ana/t'una* benzerliğinde

olduğu gibi) yakalayamaması sonucunu doğurmuştur. Bunu genel miyopluk olarak adlandırmak yanlış olmaz.

Mars'tan bir uzman getirseydik ve ona dünya dillerinin sınıflanması konusundaki görüşünü sorsaydık acaba ne olurdu? Bu uzmanın önüne bütün verileri koyduk ve onun görüşünü istedik diyelim. Acaba ne derdi? Sanıyorum klasik görüşlere sahip olanları şok edecek şeyler söylerdi. Hemen ilk beş dakikada, Greenberg'in Amerind ailesinin onun Afrika ailelerinde bulduğundan bile daha çok kanıtla desteklenmiş olduğunu görürdü. Afrika ailelerinin ansiklopedilere geçtiğini, kabul edildiğini ama Amerind ailesinin daha çok kanıt olmasına rağmen kabul edilmediğini ve hatta Amerikancılar tarafından alaya alındığını duyunca sanıyorum çok şaşırırdı. Tabii en sonunda da bütün dünya dillerinin aynı kökenden geldiğini söyleyince günümüz uzmanları donup kalacaktı. Böyle uzak mesafeli sonuçlara arada kalan bütün dillerin proto biçimlerini kurmadan acaba nasıl ulaşabilecekti? Tabii ki Sir William Jones, Proto-Celtic dilini, Proto-Germeneciyi v.b. kurmadan nasıl Hint-Avrupa ailesine ulaşmışsa, o da aynı şekilde ulaşacaktı. Sir Williams bu dillerin kendi aralarında benzerlik sergilediğini ve bu benzerliklerin onları diğer dillerden ayırdığını görmüştü. Aynı şekilde Mars'tan gelen sınıflamacımız da, Avrupa ve Asya'daki diller ve dil aileleri arasındaki benzerlikleri Sir Williams gibi görecekti, onları böylece sınıflayacaktı. İşte zamandaki ve coğrafyadaki derinlik ve genişlik dışında, yapılan bu iki iş arasında hiç bir farlılık yoktur.

Global Görünüş

Bu bölümü bitirirken Mars'tan gelen sınıflamacının çizeceği olası genel görünümün bir resmini vermek istiyorum. Bütün dünya dillerinin tek aile içinde toplanabileceği sonucu, dışarıdan da fark edilecek bir sonuç olarak, yeni sınıflamacı-

mızın ulaşacağı ilk sonuç olacaktır. Eski aileleri ortaya koymadan arada kalan safhaların ayrıntılarıyla ortaya konması şartı, doğru olmayan ve anlaşılması güç olan bir şarttır. Böyle bir şart ne zoolojide ne de botanik biliminde vardır, öyleyse genetik akrabalığı araştıran dil biliminde de olmamalıdır. Tek dil ailesinin varlığı kabul edildikten sonra, asıl problem alt sınıfların belirlenmesinde yatar. Yine de eldeki veriler ışığında genel problemin birçok yönünün aydınlatılması mümkündür.

Dünya üzerinde en çok dil çeşitliliğinin görüldüğü Afrika kıtasındaki dillerin sınıflanma tartışmasının Greenberg'in 1963'te yaptığı mükemmel tasniften sonra kesilmesi ve üzerinde tam anlaşma sağlanmış olması çok ilginçtir. Greenberg'in burada yaptığı sınıflamanın da başlangıçta İngiliz Bantu bilimciler tarafından büyük eleştirilerle karşılandığını unutmamak gerekir (bugün Amerikancıları yaptığı gibi ağır eleştirilerle). İngiliz tarihçisi Colin Flight (1988: 265-266) Greenberg'in Afrika dilleri sınıflamasına İngilizlerin verdiği tepkiyi aşağıdaki satırlarda şöyle anlatıyor:

İngiliz çevrelerinde Westermann'ın (Batı Afrika dilleri üzerinde çalışan Alman dilci) sınıflama girişimleri "aşırı iyimser" bulunmaktaydı. Onun "Batı Sudan" dilleri arasında olası bir akrabalıktan bahsetmesi bile İngiliz dilciler tarafından şüpheyle karşılanmış, Greenberg'in Westermann'ın iddialarını bir adım öteye götürüp genişletmesi, sorumsuz spekülasyonlar olarak algılanmıştı... Afrika dillerini sınıflamak Greenberg'in zannettiği kadar kolay olmamalıydı, onlara göre bu iş belki de hiçbir zaman başarılmayacak kadar çok zordu. Dil verilerine karşı sürdürülen bu kötümser yaklaşım Afrika'nın vahşi tarihinin algılanış biçimiyle ilgiliydi, yine onlara göre bu vahşi tarih ancak Avrupalıların müdahalesiyle sona erdirilebilmişti. Afrika tarihi bir kaostu dolaşısıyla bu tarihin sonucu olan Afrika dilleri de doğal olarak kaos olacaktı. Bir düzen aranması beyhudeydi.

Fakat Greenberg kaosu kaldırmış, düzeni bulmuştu. 1940'larda başlayan ve on yıldan uzun süren bir çalışmanın sonucunda Greenberg, bütün yerel Afrika dilleri için dört aile teklif ediyordu: Khoisan, Nijer-Kordofanyan, Nil-Sahara ve Afro-Asyatik. Greenberg'in bu sınıflamasıyla işi ne kadar basitleştirdiğini anlatmak için, 1950 yılında 1.000'den fazla Afrika dili olduğunu söyleyelim. Greenberg'in sınıflaması Afrika dil biliminde bir devrim yapmakla kalmadı, aynı zamanda daha sonra Afrika'da çıkarılacak arkeolojik kayıtlar ve insan geni örnekleri için önemli ve ciddi açıklamalar da sundu. Bunların bazılarını 8. Bölümde ayrıntılı olarak inceleyeceğiz.

Dil bilimi dünyasının yenilerde kavramaya başladığı Greenberg'in Afrika dilleri sınıflamasıyla ilgili bir başka gerçek de, Hint-Avrupacıların dille ilgili ortaya attıkları 6.000 yıl sınırının yıkılması, daha da geriye gidilmesidir. İnceleyen herkesin hemen takdir edeceği gibi, Nil-Sahara dili, Hint-Avrupa dilinden daha heterojendir ve bu yüzden daha eskidir. Fakat bu çıplak gerçek bile o zamanki eski sınıflamadan memnun olan çoğu tarihi dil bilimci tarafından görmezden gelinmiştir. Nil-Sahara teorisini kurmak Greenberg'in on yılını aldı, ama Amerind teorisini sadece bir yılda kurmayı başardı. Yine garip olan şudur ki, kurması on yıl alan bir teori, kurması aylar alan bir teoriden daha kolaylıkla kabul ediliyor, diğeri Amerikancı uzmanlar tarafından reddediliyor.

Bugün Khoisan dillerinin çoğu Afrika'nın güneyinde yer alıyor, bu yöreler Kalahari Çölü gibi kargaşanın, karışıklığın hüküm sürdüğü yerlerdir. Ancak Khoisan ailesinin bir zamanlar daha geniş bir coğrafyaya yayılmış olduğu ve yakın dönemlerde gerçekleşen Batı Afrikadan Bantu göçü ve yayılmasıyla şimdiki nispeten küçük coğrafyaya hapsedildiği biliniyor. Doğu Afrika'nın diğerlerinden soyutlanmış

iki dili, Sandawe ve Hadza dilleri, Khoisan dilleri gibi şaklamalı ünsüzleri kullanır ve Greenberg tarafından bu aileye bağlanmışlardır, ama yine de bu iki dil aile içinde en farklı olanlarıdır. Birbirlerine coğrafya açısından yakın olsalar da pek fazla benzerlik göstermezler.

Khoisan söz hazinesindeki kelimelerin çoğu şaklamalı ünsüzle başladığından bu aileyi, aynı ünsüzleri kullanmayan diğer ailelere bağlamak zordur. Şaklamalı ünsüzlerin kaynağı bilinmediği için, bu seslerin diğer dillerdeki hangi seslerle karşılaştırılacağı konusu açık değildir (şaklamalı ünsüzlerin insan dilinin ilk seslerinden olduğu ileri sürülmektedir, fakat bu seslerin sonradan fonetik değişimlerle ortaya çıktığını söyleyenler de yok değildir). Bu temel handikapa rağmen biz Khoisan dilini diğer ailelere bağlayan birtakım kökleri tespit ettik. Öyle görünüyor ki şaklamalı ünsüzler problemi çözüldüğünde, aileler arası ortak kökteşlerin sayısı hızla artacaktır.

Nijer-Kordofanyan ailesi Afrika'nın alt Sahara bölgesinin büyük kısmını kaplar, fakat bu ailenin konuşucularının bölgeye Bantu yayılmasıyla yakın zamanlarda geldikleri unutulmamalıdır. Aile bütün olarak birbiriyle eşit olmayan iki kola ayrılır. Kordofanyan kolu güney Sudan'da konuşulan küçük koldur, diğer koldan, Nijer-Kongo kolundan bir hayli farklılık gösterir. On yıldan uzun bir zamandır güney Sudan'ı kasıp kavuran iç savaş, Kordofanyan halkının kaderini de karartmıştır. Nijer-Kongo kolunun küçük dalları, Senegal'in doğusundan Zaire'nin kuzeyine uzanan Batı Afrika bölgesinde yer alır. Ailenin orijinal vatanı da bu topraklarda aranmalıdır. Yakın zamanlarda doğu Nijerya'dan yapılan Bantu göçleri de bu tezi desteklemektedir.

Nil-Sahara ailesi çok karışık bir ailedir ve kolları Afrika'nın doğusuyla merkezine yayılmıştır. Amerikalı dil bilimci Edgar Gregersen (1972) Nil-Sahara ve Nijer-Kordofanyan ailelerinin, Kongo-Sahara adını verdiği bir üst ailede

birleştirilmesini teklif eder. Konuşanları Negroid olan iki Afrika ailesini birleştirecek olan bu teklif, dil bilimi dünyasında pek kabul görmemiş olsa da, 8. Bölümde göreceğimiz gibi, Afrika genlerinin dağılımı böyle bir birleşmeyi desteklemektedir.

Afro-Asyatik ailesi yarım düzine koldan meydana gelir, bunlardan ikisini Semitik ve Çad kolunu 2 ve 3 numaralı tablolarda keşfetmiştiniz. Diğer kollardan Berber kolu, eskiden Kuzey Afrika boyunca yaygın olarak konuşuluyorken, şimdi Arapların bölgeye yerleşmesiyle daha dar bir alana sıkışmıştır. Eski Mısır kolu artık ölü bir koldur, Kuşitik ve Omotik kolları Afrika'nın kuzey doğusunda yer alır. Aile Hint-Avrupa ailesinden bir hayli eskiye çıkar ve üzerinde de neredeyse tam bir anlaşma vardır. Mevcut tartışmanın ana noktası Çad kolunun dahil edilip edilmeyeceğidir, edilmeyeceğini ileri sürenlerin dayandığı malzeme de daha çok dil dışı malzemedir. Çad konuşurları Negroid ırkına mensuptur, fakat ailenin geri kalan halkları Kafkas ırkına daha yakındır. Bu yüzden siyah ırka mensup konuşurlarla ağırlıklı olarak beyaz ırka mensup konuşurları bir ailede birleştirmek konusunda bilim adamları tereddüt etmektedirler. Fakat her durumda Çad kolunun Afro-Asyatik ailesinin diğer üeleriyle bağlantısını gösteren çok sayıda kanıt mevcuttur.

Greenberg'in tanımladığı Avrasyatik ailesi, (Gürcistan'daki Kartvelyan ailesinin durumu henüz açık değildir) Avrasya'da konuşlanır. Kartvelyan ailesi Nostratikçilerin iddia ettiği gibi ya bir Avrasyatik dildir ya da Greenberg'in ileri sürdüğü gibi Afro-Asyatik ailesiyle özel bir yakınlık içindedir. Görüldüğü kadarıyla Afro-Asyatik dili de ve muhtemelen Dravidyan dili de Avrasyatik dilinden uzaktır. Hem Greenberg hem Nostratikçiler bu üç aile arasındaki ilişkiyi kabul ederler ancak ilişkinin derecesi üzerinde tam olarak anlaşılmış değildir.

Avrasya'daki diğer eski dil ailesi Dene-Kafkasyadır, bu aile coğrafik olarak birbirinden uzak, heterojen dilleri ve alt dil ailelerini içerir: Bask, Kafkasya, Buruşaski, Yenisey, Çin-Tibet ve Kuzey Amerika'daki Na-Dene ailesi. Öyle görünüyor ki bu aile Avrasyatik ailesinden daha eskidir, bu iddiamızın kanıtlarını 8. Bölümde sunacağız. Bengston'un teklif ettiğine göre Bask, Kafkasya ve Buruşaski, Dene-Kafkasya diye adlandırılan bir alt grupta birleşir. Bengston bu iddiası için kanıtlar da ileri sürmüştür. Ayrıca şimdi ölü bir dil olan Sümer dilini de Dene-Kafkasya içinde düşünür, fakat bu ilişki bizce pek açık değildir.

Güney-doğu Asya'nın Avustrik ailesi dört alt aileden oluşur: Avustroasyatik, Miao-Yao, Daik ve Avustronezya. Son ikisi birbirine diğerlerinden daha yakındır Avustroasyatik'in de iki kolu vardır: Munda ve Mon-Khmer. Daha küçük olan Munda kolu kuzey Hindistan'da konuşulur, Mon-Khmer kolu ise hem daha çok sayıda konuşana sahiptir hem de Güneydoğu Asya'nın geniş arazisine diğer ailelere mensup dillerle iç içe geçmiş bir biçimde yayılmıştır. Vietnam ve Khmer (diğer adıyla Kamboçya) dilleri bu kolun en bilinen dilleridir ve sadece bu ikisi ulusal dil statüsünü kazanmıştır. Mia-Yao ailesinin sadece iki kolu mevcuttur: Mia ve Yao. Bu kolların her biri farklı ağızlarıyla bağımsız diller olarak düşünülür. Bu iki dilin ağızları Güney Çin'den Kuzey Tayland'a kadar bütün Güney doğu Asya'ya yayılmışlardır. Bölgede bir kasabadan komşu kasabaya geçildiğinde farklı aileye mensup bir başka dil konuşuluyor olabilir, bu hiç yadırganacak bir durum değildir.

Daik ailesinin en bilinen iki dili Tay ve Lao dilleridir. Güney Çin, kuzey Vietnam, Laos ve Tayland'da konuşulan bu iki dil, ulusal dil statüsüne de sahiptir. Avustronezyan dilleri Tayvan'da, Pasifik Okyanusu'nun çeşitli adalarında ve hatta Hint Okyanusu'nun Afrika kıtasına yakın olan Mada-

gaskar bölgesinde konuşulur. Günümüz Tayvan'ındaki Çin ağırlığı 1626 yılında ana karadan yapılan göçlere dayanır. Ana karadan 6 bin yıl önce yapılan göçte ise, Daik ailesiyle akraba halklar adaya gelmiş ve adadaki Avustronezyan varlığının temelini atmışlardır. Bu ilk ve küçük adım daha sonra ardından başka göçler getirecek ve insanlık tarhinin en uzun ve karmaşık göçlerine kapı açmış olacaktır. Söz konusu göçleri ayrıntılı olarak 8. Bölümde ele alacağız. Yaklaşık 1.000 civarında Avustronezya dili olmasına karşılık, hangi dilin aileye girdiği ya da girmediği konusu gayet açıktır ve ailenin yaşı Hint-Avrupa ailesininkiyle kıyaslanabilir. Ancak aile üyesi dillerin iç yapısı ve gelişmesi yeterince çalışılmış ve açıklığa kavuşturulmuş değildir.

Avustrik ailesinin yakın akrabalarının hangi dil ailesi veya aileleri olduğu konusu üzerinde bir anlaşma yoktur. Doğruyu söylemek gerekirse, Avustrik ailesi 20. asrın başlarında teklif edilmiş olmasına rağmen, gerekli bilimsel ilgiyi bu güne kadar görebilmiş değildir. Benim görüşüme göre, Avustrik ve Dene-Kafkasya ailelerinin muhtemel akrabalığı araştırmaya değecek bir konudur.

Okyanusya'da üç ailemiz var: Avustronezya (Avustrik'in alt ailesi), Hind-Pasifik (ağırlıklı olarak Yeni Gine'de) ve Avustralya. Biraz önce gördüğümüz gibi Avustronezya ailesi 6 bin yıl önce Güneydoğu Asya'dan başlamış bir göçü yansıtır. Üç aileden en yaygın olanıdır, ancak Hind-Pasifik ve Avustralya aileleri kadar eski değildir. Arkeolojik bulgular Yeni Gine ve Avustralya bölgelerindeki insan yerleşiminin 40.000 yıl önceye çıktığını gösteriyor, hatta biraz çabayla bu tarihten 10 15 bin yıl öncesine de gitmek mümkündür.

Yeni Gine adası barındırdığı dil çeşitliliği sebebiyle büyük bir üne sahiptir, ancak 1930'lara kadar adanın iç kesimleri Batılılara kapalıydı. Son birkaç on yılda Yeni Gine dillerinin tam bir haritası çıkarılabilmektedir. Adadaki toplam

dil sayısı 700'den fazladır, bunlara ilaveten kıyılarda dağılmış biçimde Avustronezya dilleri de yaşar. 1971 yılında Greenberg Yeni Gine'nin Avustronezya ailesi dışında kalan dillerinin Hind-Pasifik diye adlandırdığı daha eski bir ailenin üyesi olduğunu gösteren kanıtları sundu. Yeni Gine'deki dillerin haritasının çıkarılmasını yöneten Avustralyalı dil bilimci Stephen Wurm bu diller için, Greenberg'ten farklı olarak, Trans-Yeni Gine adıyla daha az dili içeren başka bir aile teklif etmiştir. Wurm'un ailesi Greenberg'in ailesindeki dillerin yaklaşık yüzde yetmişini içine alır.

Hind-Pasifik ailesini dünyanın diğer ailelerine bağlayan kanıtlar şimdilik seyrek ve dağınıktır, ancak bu kanıtlardan ailenin Khoisan ailesiyle bağlantısını gösterenler öne çıkmaktadır. Problemin en büyük sebebi bu ailelerle ilgili özellikle tarih bağlantılı çalışmaların ve verilerin yetersizliğidir. Diğer bir sebep de bölgedeki dil çeşitliliğinin kendisidir. Bu eksik ve yetersizliklere rağmen Hint-Avrupa ailesini diğer ailelere bağlayan izler açıkça görülüyor, yapılması gereken bu izlerin daha ayrıntılı olarak araştırılmasıdır.

Yaklaşık 40.000 yıl öncesine giden yaşına rağmen Avustralya ailesi üzerinde bilim dünyasında bir mutabakat söz konusudur, şimdilerde bütün Avustralya dillerinin tek Avustralya ailesine çıktığı genel olarak kabul gören bir husustur. Aile içinde kuzey bölgelerde büyük bir çeşitlilik göze çarpsa da, Avustralya kıtasının çoğunu kaplayan Pama-Nyungan alt grubu, homojen bir yapı sergiler. Avustralya ailesi için az sayıda kökteş teklif edilmiştir, bunların içinden *pula* "iki" ve *pal-* (zamirlerde ikilik gösterir), 5. Bölümde gördüğümüz gibi, Avustralya dışı dillerde de yaşayan kökteşlerdir.

Amerika kıtasına gelince, Mars'lı sınıflamacımız sanıyorum hemen Greenberg'in 1987'de verdiği üç aileyi teklif ederdi: Eskimo-Aleut, Na-Dene ve Amerind. Sınıflama üzerinde sürüp giden tartışmaları da hayretle karşıladı.

Tartışmayı kavrayabilmek için tarihi dil biliminden ziyade dil biliminin tarihini bilmek gerektiğini anlardı. Bu bilgi olmadan günümüzdeki tartışmalara yabancı kalacağını bilirdi.

Hala dil üzerine bina edilmiş, insan ırkının gelişimini gösteren bir şemadan mahrumuz. Dünya dil ailelerinin birbiriyle ilgili olduğunu görmek hiç de zor bir iş değildir ve Nil-Sahara, Avrasyatik, Amerind gibi eski dil aileleri kolaylıkla tanınabilir. Fakat bu ailelerin ana dil ağacından nasıl ayrılıp geliştikleri hâlâ ayrıntılarıyla ortaya konabilmiş değildir. Belki bir gün dil verileri bu bilinmezleri aydınlatacaktır, şimdilik başka sahalardan gelen verilere güvenmek zorundayız. Şimdi insan genetiğiyle ilgilenen bilim adamlarının yaptığı işe ve elde ettikleri bulgulara bir göz atalım.

7- GENLER: Biyoloji ve Dil

İlk altı bölümde ulaştığımız sonuçlar doğruysa, yani bütün dünya dilleri bir kaynaktan geliyorsa, bu gerçeği nasıl açıklayabiliriz? Son iki bölümde, bu dil bilimi sonuçlarını ve sorularını, insan evrimini de ilgilendiren geniş bir çerçevede ele almaya çalışacağım.

Dil ve ırk (daha doğrusu etnik köken) arasındaki ilişkinin karışık ve uzun bir tarihi vardır. 19. asır bilim adamlarının görüşlerinin bugünkülerin görüşleriyle çatıştığını rahatlıkla söyleyebiliriz. 19. asırda birçok Avrupalı bilim adamı, Hint-Avrupa ailesinin insan dilinin en gelişmiş biçimini temsil ettiğine, diğer dillerin dil gelişiminin ilk safhalarını gösterdiğine inanıyorlardı. Öyle ki şaklamalı ünsüzlere sahip Güney Afrika Khoisan dillerinin insan diliyle şempanzelerin dili arasında bir merhalede bulunduğu bile ileri sürülüyordu.

20. asırda tamamen farklı bir anlayış gelişti. Dünya dilleri üzerinde yapılan kapsamlı çalışmalar dünyanın hiçbir yerinde ilkel insan dili olmadığını ortaya koydu. Bugün artık mevcut bütün insan dilleri, dilciler tarafından aynı gelişmiş-

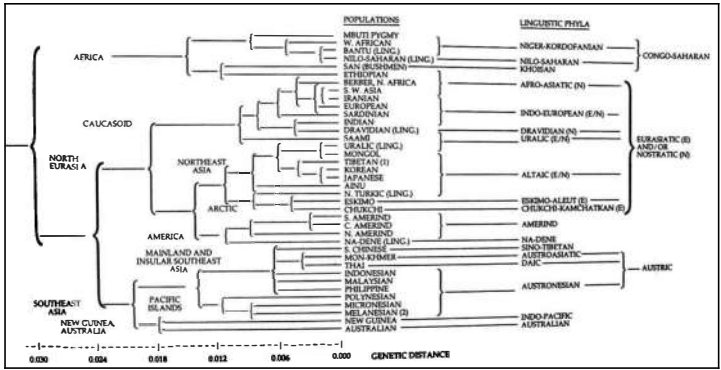
lik ve karmaşıklık derecesine sahip olarak düşünülüyor. Aslına bakarsanız dillerde karmaşıklık derecesini ölçen tanımlanmış bir yol da mevcut değildir. Aynı dönemlerde biyologlar da dünyada ilkel insan olmadığının farkına varıyorlardı. Bütün insanlar benzer biliş ve dil kabiliyeti sergilerler, diller arasındaki farklılıklar beyin yapısındaki farklılığın göstergesi değildir. İnsan yavrusu nerede doğup yetişirse, oranın dilinin öğrenmekte hiç zorlanmaz.

Teknoloji yönünden ilerlemiş toplumumuzda, daha az teknolojiye sahip yerlerde yaşayan insanların (mesela Papua Yeni Gine) dillerinin de geri olduğunu düşünülür. Fakat biyoloji ve dil bilimi bunun böyle olmadığı konusunda birleşiyor. Bugün nasıl pek çok kültür, dil ve ırk farklılığına rağmen tek tür isek, yüz binlerce yıl önce de bu böyleydi, yani biz hep tek türdük. Stephen Jay Gould bu fikri aşağıdaki satırlarda şöyle ifade ediyor: *Zamanın bir noktasında modern Homo sapien diğer eski gruplardan ayrılmış ve kendi türümüzü kurmuştur. Başlangıçta bizdendiler şimdi de bizdenler ve kendi kendimizi havaya uçurup türümüze son verinceye kadar da bizden kalacaklar. Homo sapien bir varlıktır, bir eğilim değildir. 100.000 (ya da 250.000) yıl önce Afrikada ilk ortaya çıktığımızda mental organizasyon bakımından bugünkünden pek farklı değildik... Alışılmış yaklaşımı tersine çevireceğim... Buzul Çağı'ndaki atalarımızın yapabildiği şeyler bizi hâlâ şaşırtıyor. Ancak medeniyetin bütün yüzlerinin, modern şehir hayatının, bilimin, sanat ve tarımdaki gelişmelerin o yarattığın beyninde önceden potansiyel bir şekilde var olduğunu düşünmek daha heyecan verici değil mi?*

Büyük Ölçekli İlişkiler

Etnik köken ile dil arasında elle tutulur bir bağ yoktur. Farklı diller ve farklı etnik gruplar insan evriminde farklı safhaları temsil etmezler, ancak son yıllarda farklı ülkelere insan genetiği üzerine çalışan bilim adamları dil bilimi ve biyolojik sınıflama arasında bir ilişki olduğunu keşfettiler.

Bu ilişki Afrika, Sardinya, Avrupa ve Amerika da dahil olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde geçerlidir. Genetik materyal üzerinde Luca Cavalli-Sforza ve arkadaşları tarafından dünya çapında yapılan bir çalışma, gen sıklıkları temelinde dünya halklarını belirlemiş ve çıkan sonuçlar Greenberg'in dil çalışmalarının sonuçlarıyla bire bir örtüşmüştü. Luca Cavalli-Sforza ve arkadaşlarının yaptığı çalışmanın kısa özeti 1988'de, tamamı ise 1994'te yayımlanmıştır. Bu çalışmada ortaya konulan genetik grupların ve dil ailelerinin karşılaştırması 10 numaralı şekilde verilmektedir.

10. Şekil: Biyolojik sınıflamanın ve dil sınıflamasının karşılaştırılması (Cavalli-Sforza ve diğerleri 1988'den alınma).

Sonuçlar ne Hint-Avrupacıları ne de Amerikancıları tatmin etti. Diller ve genler arasında bir ilişkinin belirmesinin verdiği rahatsızlık yanında, klasik tarihi dil bilimcilerin bugüne kadar pek önem vermedikleri ve görmezden geldikleri Avrasyatik/Nostratik, Amerind, Avustriktve Hind-Pasifik gibi ailelerin ön plana çıkması da onları rahatsız etmişti. Cavalli-Sforza'nın Yerli Amerikalıların genleriyle ilgili bulguları Greenberg'in diller üzerine kurduğu önceki bulgularla örtüşmüş, bu da Smitsonian Enstitüsü'nü bir hayli şaşırtmış ve rahatsız etmişti. Şaşırtmıştı, çünkü daha önce Amerikan Yerli

Dilleri Müdürü Ives Goddard, Greenberg'in çalışmasını "dil tarihi hakkında güvenilir sonuçlar vermemekle" suçluyordu. Rahatsız etmişti, çünkü Greenberg'in sonuçları başka sahadan bağımsız bir araştırmacının sonuçlarıyla teyit ediliyordu.

Bu rahatsız edici sonuçlara Smitsonian Enstitüsü tek vücut olarak karşı durdu. Yazdıkları uzun bir makalede Goddard ve altı üye biyolog, Cavalli-Sforza'nın sonuçlarını uygun olmayan veri tabanına dayanması, yanlış metotları kullanması ve yanlış yorumlarda bulunması yönüyle eleştiriyorlardı (Bateman ve diğerleri 1990: 2). Makale ön yargılarla doluydu ve "dillerin isanların konuşma yeteneği kazanmasından sonra ortaya çıktıkları" iddia ediliyordu. Fakat makalenin asıl eksikliği eleştirilerin dayandırıldığı temelin yanlış olmasından kaynaklanıyordu.

Bu makaleye Cavalli-Sforza ve arkadaşları bir cevap yazdı. Cevapta, kullanılan verilerin sahada çalışan bütün bilim adamlarınca bilinen üç standart eser ve yaklaşık 3.000 makale üzerine bina edildiğini söylüyorlardı. Bu şimdiye kadar genetik izler, kan grupları, proteinler ve enzimler üzerine oluşturulmuş en geniş veri tabanıydı. Yanlış metot kullanma iddiasına gelince, Cavalli-Sforza 30 yıldır insan genetiği sahasında çalışan bilim adamlarının en iyilerinden biriydi ve dolayısıyla metotların nasıl kullanılacağını çok iyi biliyordu. Smitsonian grubu Cavalli-Sforza'nın metotları yanlış kullandığını, veriye aşına olmadığını söylerken aslında kendi tecrübesizliğini ifşa etmiş oluyordu. Daha sonra yazdıkları bir cevapta Smitsonian grubu bunu itiraf da edecekti. Tartışma bir kez daha Greenberg karşıtlarının yenilgisiyle sonuçlanıyordu.

Geçtiğimiz yüzyılı Hint-Avrupa ailesinin tanınan hiçbir akrabası olmadığını iddia ederek geçiren Hint-Avrupacılar için de genetik sonuçlar hoşnutsuzluk doğurmuştu. Avrasyatik ailesinin (hatta Nostratik ailesinin) varlığını destekleyen genetik kanıtlar Hint-Avrupacılar tarafından kabul edilmedi ve karşılaştırmalı dil biliminin ulaşım sınırlarının ötesin-

de iddialar olarak değerlendirildi. Paul Hopper, kızgın bir Hint-Avrupacı, “dilci üçkağıtçılar” olarak nitelendirdiği Greenberg ve Nostratikçileri, Cavalli-Sforza gibi “sorumluluğun bilincinde insan biyologlarını” aldatıp kullanmakla suçladı (Hopper 1989:818). Hopper yazısında şöyle devam ediyordu: *Mitokondrial DNA’ların ve gen dağılımı çalışmalarının Nijer-Kordofanyan, Afro-Asyatik, Nil-Sahara, Avustro-Asyatik gibi aslında birbirinden farklı ailelerin genetik sınıflamasını ayarlamak üzere kullanıldığını görüyoruz. Eğer bunlar geniş çaplı tahminler değil de dillerin genetik sınıflaması üzerine kurulmuş gerçeklerse, bu durumda uzak dil akrabalıklarının ve diğer ilişkilerin doğası belirsizlik içermektedir* (Hopper 1989: 818).

Bu nutuğu bir kenara koyalım, bugün hem Afro-Asyatik, hem Avustroasyatik evrensel kabul görmüş dil aileleridir. Hint-Avrupa, Algonquian ve Bantu aileleri dışında her şeyi şüpheyile karşılayan Hopper gibi Hint-Avrupacıları bir kenara bırakırsak, yukarıdaki ailelerin varlığını herkes kabul etmektedir. Greenberg ve Nostratikçilerin Cavalli-Sforza’yı etkilemiş oldukları iddiasının da bir temeli yoktur. Greenberg ve Cavalli-Sforza kendi sonuçlarına bağımsız olarak ulaştılar, farklı metotlar ve farklı veriler kullandılar.

Şimdi 10 numaralı Şekil’deki genetik sonuçların ne anlama geldiğine bir bakalım. Genler bir kişinin hangi dili konuşacak olduğunu belirleyebilir mi? Hayır bunu belirleyemezler. İnsan yavrusunun kendini çevreleyen kültürün dilini konuşacağı zaten uzun zamandan beri biliniyor. Ataları Çinli olan bir çocuk Fransa’da doğup büyümüşse Fransızca konuşur, aynı çocuk Pekin’de dünyaya gelip orada yetiştirilseydi tabii ki Çince konuşacaktı. Çocuğun konuşmayı öğrenmesini programlayan genler elbette vardır, ancak çocuğun öğreneceği dil tamamen yetiştigi çevreye bağlıdır.

Eğer kişinin genleriyle hangi dili konuştuğu arasında bir bağ yoksa, dil aileleriyle insan toplulukları arasında mevcut yüksek dereceli ilişkiyi nasıl açıklayacağız? Bunu cevabı

şudur: Dil aileleri ve biyolojik olarak farklı insan toplulukları belli tarihi olayların sonucudur. Örneğin Avustralya'da 40.000 yıl önce insanlar tarafından ilk yerleşim gerçekleştirildiğinde, bu insanlar belli bir dili ve belli bir gen havuzunu kıtaya beraberlerinde getirmiş oldular. Bu ilk yerleşimden beri Proto-Avustralya yüzlerce farklı dile ve bu dilleri az da olsa farklı biçimlerde konuşan insanların oluşturduğu gen havuzlarına yurt oldu. İşte bu yüzden Avustralya'daki bütün diller, Avustralya kıtası dışındaki bir dile değil, birbirlerine benzerler. Aynı şekilde Avustralya'daki bütün aborijinler de (Avustralya yerlileri), genetik olarak dünyanın başka bir yerindeki halka değil birbirlerine yakındırlar. İşte Avustralya dilleriyle genleri arasındaki ilişkiyi kuran tarihi olay, burada, Avustralya'ya yapılan ilk yerleşme olmaktadır.

Aynı şekilde Amerika kıtasındaki diller ve genler arasındaki ilişki, Greenberg ve arkadaşları tarafından yorumlanmış, bağlantı Asya'dan yapılan üç farklı göç dalgasına getirilip irtibatlandırılmıştır. İlk göç Proto-Amerind dili konuşan halkları taşımış ve bundan bütün modern Amerind dilleri türemiştir. Amerind dili en çok dil çeşitliliği sergileyen ailedir, aynı biçimde Amerind toplulukları da genetik olarak en büyük çeşitliliği sergiler. Daha sonraki göçler Na-Dene ve Eskimo-Aleut kavimlerini kıtaya taşımıştır. Bu iki yeni dil Amerind'e göre hem dil hem genler açısından daha homojen bir yapı sergiler.

Dil ve genlerin her zaman kesişmediği de olur. Örneğin Siyah Amerikalıların genleri Afrika kökenlidir, fakat İngilizce konuşurlar (bunun nedeni açıktır). Bu bir halkın dil değiştirmesinin tek örneği değildir, pek çok örnek vardır, köle ticareti bunlardan sadece biridir. Dil değiştirmeleri acaba genlerle dil arasında yukarıda anlatmaya çalıştığımız ilişkiyi tanınmayacak şekle sokabilir mi? Cavalli-Sforza ve arkadaşlarının dediğine göre böyle bir sonuç çıkarılamaz (1990: 18): *Esas soru dil ve genetik evriminin arasında neden böyle bir uyum olması gerektiğidir. İki evrim de prensipte aynı tarihi, yani*

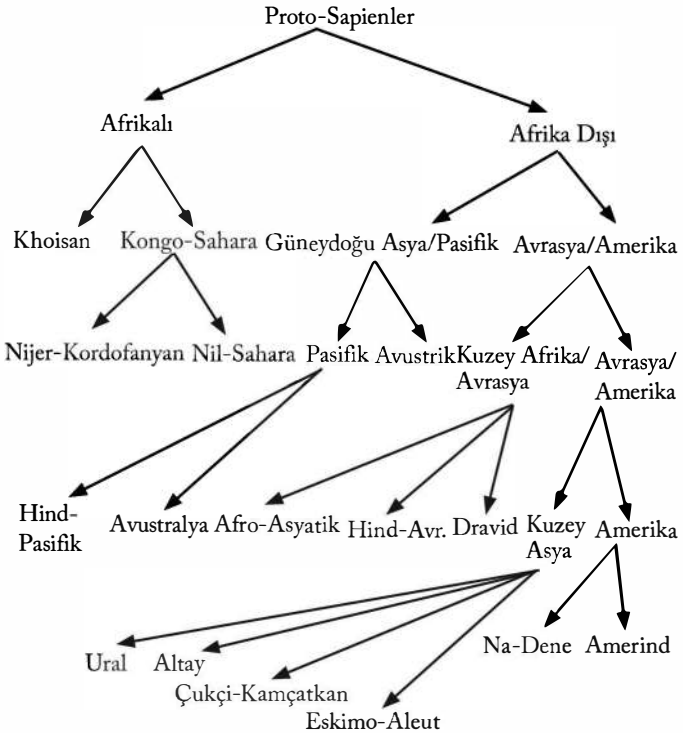
parçalanarak gelişme sürecini takip eder. Birbirinden ayrılan iki topluluk hem genlerde hem dilde başkalaşım sürecini başlatmış olur. Tarih içindeki bu süreç aynı anda ve aynı ivmeyle olmak zorunda değildir, ancak her ikisinin de başkalaşması kaçınılmazdır. İşte bu yüzden, nispeten yakın zamanlarda gerçekleşen gen akışı ve dil değiştirmesini saymazsak, nitelik açısından ikisi de uyum içinde değişir. Değişme gen ve dil resmini biraz karmaşıktırsa da, tamamen görünmesine engel değildir.

5. Bölümde karşılaştırmalı dil biliminin yaklaşık bir düzine dil ailesini büyük aileler biçiminde sınıfladığını, bunların birbirleriyle bağlantısını kurup eski bir dile çıkardığını görmüştük (bkz. 8. Harita). Bu bir düzine ailenin aralarındaki bağlantılar ince ayrıntılarıyla bilinmiyor, fakat alt gruplamalar genetik verilerin sunduğu bilgilerle yapılabilir. Amerind'in, Avustrik'in, Avrasyatik'in alt gruplanması nasıl yapılıyorsa, diğer eski ailelerin alt dallanması da aynı şekilde yapılabilir. Dil verilerinin yetersiz kaldığı yerlerde genetik veriler kullanılabilir. Dil etiketlerini kullanarak da insan topluluklarının genetik yapısı Cavalli-Sforza'nın yaptığı gibi ifade edilebilir (bkz. 11. Şekil).

Birçok yönden basitleştirilmiş bu aile ağacı birtakım açıklamaları gerekli kılıyor. İlk önce belirtmeliyiz ki, Afrika Pigmelerinin kullandığı dil, ne Nil-Sahara ne de Nijer-Kordofanyan ailesine girer. Pigmelerin eskiden kendi öz dillerini konuştukları ama zamanla bunu diğer iki dile uydurdıkları sanılmaktadır.

10. Şekil'de "Etiyopyalı" adı altında verilen topluluğu 11. Şekil'de çıkardım. Bunlar genetik olarak alt Sahara Afrikalılarına ait olmalarına rağmen, Afro-Asyatik dil kullanan bir topluluktur. Cavalli-Sforza bu çelişkiyi, yakın zamanlarda gerçekleşmiş bir Afrikalı çoğunlukla Kafkasyalı azınlığın karışımına bağlar. Khoisan ailesi de bir Afrikalı çoğunlukla Kafkasyalı azınlığın karışımını barındırır, ancak bu karışımın tarihi daha eskiye çıkar.

Bir diğer ihtilaf, Avrasyatik ve Nostratik dillerinin genetik ağaçta bağımsız olarak yer almamasında yatar. Amerikan dilleri de (hem Na-Dene hem de Amerind), genetik olarak Avrasyatik'in Asya koluna, Avrupa kolundan daha yakın dururlar. Nostratik ailesinin Avrasyatik'le bağlantısını sağlayan iki koluna da bir yakınlıkları yoktur. Hint-Avrupa dili konuşanlar, Afro-Asyatik ve Dravidyan ailesi konuşanlarıyla sürekli irtibat içinde bulunduklarından, bu aile halkları arasında bir gen akışından şüphelenmek doğaldır. Dil bilimi açısından Hint-Avrupa dili Kuzey Asya branşındaki dillere daha çok benzer (yani Ural, Altay, Çukçi-Kamçatka ve Eskimo-Aleut dillerine).

11. Şekil: İnsan topluluklarının genetik yapısı
(Cavalli-Sforza ve diğerleri. 1988'den alınma)

Dil bilimi verileri ile genetik ağaç arasındaki en göze çarpan ihtilaf, Dene-Kafkasya ailesinin şemada yer almasıdır. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Birincisi Kafkasya, Yenisey ve Buruşaski aileleri için elde genetik veri olmamasıdır, bu yüzden ilgili aileler ağaçta gösterilmemiştir.

Şüphesiz Bask dili diğer Hint-Avrupa dillerinden çok farklıdır, Cavalli-Sforza Bask halkı genlerinin de az çok farklı olduğunu ortaya koymuştur. Bu farklılıklar arasında Rh negatif genlerinin diğer Avrupa halklarındakine kıyasla çokluğu sayılabilir. Ama genelde Bask genlerinin diğer Avrupalı genlerle benzer olduğunu söyleyebiliriz.

Ağaçta yer alan üç Dene-Kafkasya grubunun her biri farklı genetik yapılar sergiler. Tibet kolu Kuzeydoğu Asya'yla, güney Çin kolu Avustrik'le, Na-Dene de Amerind'le yakınlık sergiler. Şemada gösterilmemiş olsa da, kuzey Çin kolunun Kuzeydoğu Asya'yla yakın olduğunu belirtelim. Na-Dene ailesinin dil bütünlüğüne rağmen, genetik olarak bir birlik arzetmemesinin nedeni gelecek bölümde ele alınacaktır. Şimdilik bu grubun çevresindeki gruplarla genetik olarak karışmış olduğunu söylemekle yetinelim.

Buraya kadar yaptığımız tartışma kan grubu ve proteinler gibi klasik genetik işaretler üzerine kurulmuştur. Şimdilerde Allan Wilson'un başını çektiği bir genetik araştırma grubu, mitokondriyal DNA temeli üzerinde insanın gelişim tarihini araştırıyor. Mitokondriyal DNA dışıdan kalıtım yoluyla gelir ve bu yüzden nükleer genlere göre takibi daha kolaydır. Grubun bulguları Cavalli-Sforza'nınkilerle uyuşmakta ve insan topluluğundaki ayrışmanın alt Sahara Afrikasındaki toplulukların diğerlerinden ayrılmasıyla başladığını göstermektedir. Bu bulgu probleme en doğru ve en iyi çözümü sunmuyor olabilir, ancak hâlâ geçerlidir ve yanlışlığı kanıtlanamamıştır. Cavalli-Sforza da başka metotları kullanarak aynı sonuçlara ulaştığı için, bu basit sınıflamanın doğru

olması gerekir. Ancak sınıflama ve sonuçları destekleyen dil bilimi verilerinin hâlâ mevcut olmadığını söylemeliyiz.

Amerikan Yerlilerinin mitokondriyal DNA'ları çok sayıda biyolog tarafından, özellikle de Douglas Walles ve grubu tarafından çalışılmıştır. Wallace Amerind dili konuşan Amerikan Yerlilerinin, Asya halklarında bulunan Avrupa ve Afrika halklarında görülmeyen dört maternal mitokondriyal DNA'dan birini taşıdıklarını bulmuştur. Dahası Na-Dene sadece bir genetik hat taşır, bu da Na-Dene ve Amerindlerin Amerika kıtasına farklı Asya topluluklarından farklı göçlerle kopup geldiğini ortaya koyar. Diğer moleküler biyologlar Wallace'ın veri üzerindeki yorumlarını tartışmalı bulsalar da, dört genetik hattın tek grupta değil farklı zamanlarda farklı göçlerle gelmiş olacağını kabul ederler. Mitokondriyal DNA çalışmasının güçlü ama yeni bir yöntem olduğunu, dolayısıyla kesin sonuçlara ulaşmak için tek başına yeterli olmayabileceğini belirtmek zorundayız. Yine de Wallace'ın bulgularının Greenberg'inkilerle uyum göstermesi önemlidir, çünkü aynı sonuçlar nükleer genetik ve diş bulguları tarafından da onaylanmıştı.

Lokal Ölçekli İlişkiler

Cavalli-Sforza'nın küresel sonuçları büyük bir ilgiyle karşılandı ve popüler basında kendisine yer buldu. Cavalli-Sforza'nın çalışması büyük bölgeler dışında, sınırlı coğrafyalarda da genler ve dil arasında bir ilişki olduğunu ortaya koyuyordu (Cavalli-Sforza'nın ve diğerleri 1994). Dünyanın değişik yerlerindeki farklı genetik laboratuvarlarda yapılan araştırmalar da aynı biçimde diller ve genler arasındaki ilişkiyi işaret etmekteydi. İlişki bölgelerle sınırlı değildi, bir dilin farklı ağızları arasında bile geçerliydi (örn. Yanomama dili).

Amerika Birleşik Devletleri'nde Robert Sokal'ın laboratuvarı, Avrupa'da dillerin ve genlerin dağılımını ele alan seri

makaleler yayımlamaya başladı. Bir makalelerinde “womb-ling” adını verdikleri tekniği kullandılar, bu teknikle gen sıklığının çabucak değiştiği biyolojik sınırları mercek altına aldılar. Bulguları şöyleydi: *33 bölgede hızlı değişim gösteren biyolojik sınırlar tespit ettik... Bunlardan 31 tanesi dil ailelerini, dilleri ve ağızları temsil ediyor. Geriye kalan iki sınır, halihazırdaki konuşmayı etkilemeyen eski etnik farklılıkların modern kalıntıları- nı temsil etmekte. Tekrarlamak gerekirse, genetik çeşitlenme ve dil çeşitlenmesi sıkı sıkıya ilişkilidir (Sokal 1991: 132-133).*

Bu sınırların kökenleriyle ilgili ise Sokal ve arkadaşları şunları yazıyor: Coğrafi farklılığa bağlı olarak bir dil özelliğinin sergilenmesi, bu özelliğin Avrupadaki hızlı genetik değişim sınırları boyunca başının sonunun belli olmaması, Avrupa dil ailelerinin sınıflanmasında tarihin yanında coğrafyanın da rol oynadığını gösterir. Gözlemlenen bazı genetik farklılıkların tarihteki göç dalgalarıyla ilgisi açıktır, bu göç dalgaları farklı genleri temsil eden, farklı dilleri konuşan toplulukları bir araya getirmiştir (Sokal ve diğerleri 1990: 170)

Sokal ve çalışma arkadaşları Neal Oden, Guido Barbujani Güney Amerika’nın tek Amerind kabilesi olan Yanomama Yerlilerine “womb-ling” tekniğini uyguladılar. Bugün Brezilya–Venezuela sınırı boyunca yerleşmiş yirmi küsur köyde yaşayan Yanomama kabilesinin hem toprak hem nüfus açısından büyüyüp yayılması, geçtiğimiz son yüz yılda gerçekleşmiştir. Bu köylerde dört farklı ağız konuşulur (Yanomami, Yanomamö, Sanuma ve Niam), fakat bu dört ağzın her biri adeta bağımsız diller kadar birbirinden farklıdır. Sokal ve arkadaşları “diller arasında ve dil içindeki farklılıkların hızlı genetik değişimle örtüştüğünü” düşünüyorlar. Bu bulgular, “diğer bilimlerden dil ve genetikle ilgili gelen sonuçları destekler mahiyettedir.” (Barbujani, Oden ve Sokal 1989: 386)

İsviçre’de Andre Langaney’in genetik laboratuvarı da, Afrika halklarının dilleri ve genleri arasında bir ilişki kur-

mayı başarmıştır: *Bantu ve Batı Afrikalılar arasında açık bir ayırım görülüyor. Tam ifade etmek gerekirse, iç içe geçmiş fakat farklı kümeler halinde bulunuyorlar. Doğu Afrikalılar konusunda, genetik veriler dil biliminin yapmış olduğu temel etnik grupları doğrular mahiyettedir. Genetik sonuçlar Afrika içinde yer alan ve Pigmeler ile Khoisan olarak bilinen etnik farklılığa sahip gruplar konusunda da uyum gösterir. Doğu Afrikalılar, Batı Afrikalılar, Pigmeler, Bantu ve Khoisan arasında belirgin farklılıklar söz konusudur. Bu farklılıklar coğrafik sınırlardan çok dil sınırlarıyla örtüşür. Afroasyatik aileye mensup Doğu Afrika Cushite'leri ve Ethiosemit'e'leri iyi tanımlanmış ve homojen bir etnik yapı sergilerler. Şüpheyi bırakmadan genetik veriler, Khoisan'ı diğer Afrika halklarından ayrı bir yere koyar. Genetik tutarsızlık gibi görülen durumların çoğu tarih ve dil verileriyle açıklanabilir. Çoğu zaman da genetik yönden farklılıklar dil farklılıklarıyla uyuşur (Excoffier ve diğerleri 1987: 166-167, 181-182, 185).*

İnsan genetiği ve karşılaştırmalı dil bilimini birleştiren bu ve benzeri çalışmalar, modern insanın dünyaya yayılışını anlamakta bize önemli yardımlarda bulunuyor. Bu iki bilim dalının yanında arkeoloji de, üçüncü bilim dalı olarak, karmaşık insan tarihini aydınlatmakta önemli veriler sunuyor. Arkeoloji, kitapta son bölümün konusu olacaktır. Biyolojik evrimi ve dil evrimini *The Origin of Species* (1859) adlı önemli kitabında işleyen Darwin'in söyledilerine aşağıdaki satırlara bir göz atarak bölümü bitirelim: İnsanın soy kütüğünü bilseydik, insan ırkının genetik tasnifini, dünya dillerinin sınıflanmasında kullanabilirdik. Bu şekilde bütün yok olmuş diller, arada kalmış ve değişmekte olan ağızlar kesin ve tam olarak belirlenebilirdi.

8- BELİREN SENTEZ: Modern İnsanın Kökeni

Bugün dünyanın en ulaşılmaz köşesinde, en bilinmez yerinde bulunabilen bir canlı türü var ve bu canlı türü hamamböceği değil. Bilimsel terminolojide bu tür *Homo sapiens sapiens*, popüler kitaplarda modern insan, günlük konuşmada ve halk arasında ise basitçe insan olarak adlandırılmaktadır. Fakat bu türün bugün her yönüyle açık ve bilinen durumu, geçmişiyle tam bir çelişki arz eder: 100.000 yıl geriye gidersek (bu biyolojik zamanda kısa bir an gibidir), türü sadece Afrika'da görüyoruz, bir 100.000 yıl daha geriye gittiğimizde ise türü hiçbir yerde göremiyoruz. Bu türün ana vatanı ve buradan bütün dünyaya nasıl yayıldığı şimdiki bölümün konusu olacaktır.

Önceki sorularımız hep dil olgusunun insanın eski tarihini aydınlatmakta nasıl kullanılabileceğiyle ilgiliydi. Genetik biliminin sonuçlarının (bağımsız teknikler ve veriyle elde edilmiş sonuçların) dil biliminin sonuçlarıyla uyuştuğunu da görmüştük. İnsanın eski tarihini ana araştırma

konusu olarak seçen bir üçüncü bilim dalı arkeolojidir. 20. asrın büyük bir bölümünde bu üç bilim dalı kendi yollarında bağımsız olarak yürüyüp kendi hedeflerini, tekniklerini ve sonuçlarını geliştirdi. Fakat üçünün de asıl amacı insanın eski tarihini aydınlatmaktır. Bazı bilim adamları son dönemlerde bu üç farklı disiplini bir araya getirip, modern insanın kökeninin ve yayılışının daha açık bir resmini çizmek için çaba harcıyorlar. İngiliz arkeolog Colin Renfrew bu birleştirme çabalarını “beliren sentez” terimiyle tanımlamaktadır. Elbette bu geniş ve karışık hikâyenin bütün ayrıntıları henüz bilinmiyor, ancak son on yıldır ortaya konan çabaların, bütün asır boyunca yapılan uğraşlardan daha ileri düzeyde olduğunu belirtmemiz gerekir. Takip eden satırlarda böyle yeni ve önemli gelişmelerin birkaçını değerlendireceğiz. Bütün dünyada insan genetiğini, dil ailelerini ve arkeolojik bulguları tartışan Beliren Sentez’in daha kapsamlı bir özeti için okuyucu, Cavalli-Sforza ve diğerleri (1994)’nin eserine başvurabilir.

Ana Vatan Afrika mı?

Modern insanın ne zaman ve nerede ortaya çıktığına dair son yıllarda iki teori geliştirildi. Birçok genetikçinin ve eski dönem antropoloğunun desteklediği teoriye göre, modern insan yaklaşık 100.000 yıl önce Afrika’da ortaya çıkıp, Avrupa’daki Neanderthal Adamın, Asya’daki Solo Adamın yerini aldı. Bu görüşe göre Avrasya’nın eski sakinleri ile yeni göçmenleri arasında çok az bir karışma olmuştur. İnsanın kökeniyle ilgili ikinci teoriye göre (Çok Bölgeli Evrim Teorisi), *yakın* zamanda Afrika’dan bir göç olmamış, modern insan yaklaşık bir milyon yıldır Avrasya’da yaşayan *Homo erectus*’tan türemiştir. Bazı eski dönem antropologları tarafından desteklenen bu teoriye göre, modern insan farklı bölgelerde farklı zamanlarda bağımsız olarak ortaya çıkmıştır.

Yakın zamanlarda Afrika kökenlilik modeli ağır basmaya başlamıştır. Cavalli-Sforza ve arkadaşlarının genetik çalışmaları alt Sahara Afrikasıyla dünyanın geri kalan her yeri arasındaki temel ayrışmayı ortaya koydu. Bu ayrışma 100.000 yıl öncesine kadar uzanmaktadır. Mitokondriyal DNA çalışmaları da aynı temel ayrışmayı işaret ediyor, ancak veriler başka yorumlara da açık kapı bırakıyor. Modern insanın ilk vatanının Afrika olduğu yönünde bir eğilim sergileyen genetik ağaç şemasının işaret ettiklerinin ötesinde, alt Sahara Afrikalıları, dünyadaki diğer bütün topluluklardan büyük oranda genetik (hem nükleer hem mitokondriyal) farklılık sergilerler. En uzun süre insan tarafından meskun edilen bölge olarak Afrikanın daha büyük farklılıkları barındırması normaldir. Dahası modern insanın en eski fosilleri, diğer yerlerden önce Afrika'da belirmeye başlıyor. İşte bütün bunlar Afrika'nın ilk yerleşim yeri olduğunu işaret ediyor.

Şimdilik dil biliminin bu konulardaki sorulara cevap bulmaya gücü yetmiyor. Daha önce de söylediğimiz gibi, bugüne kadar hiç kimse dilin doğuş yerini işaret edecek şekilde bütün insan dillerinin genel bir sınıflamasını ortaya koyamadı. Dil biliminin yapabildiği bunun için zaman derinliğinde bir tarih teklif etmekten öteye gidemedi. Bununla beraber dil biliminin sunduğu kanıtlar, insan dilinin menşei için daha yakın bir tarihi işaret ediyor, çünkü dilin doğuş tarihi daha eskiye çıksaydı, bugün diller arasında yaşayan benzerliklerin hiçbiri görülemezdi. Bu gerçekten hareketle dil verilerinin Afrika teorisini desteklediğini söyleyebiliriz. Dahası genetik veriler de Afrika'daki dil çeşitliliğini dil bilimi verileriyle örtüşerek doğruluyor. 8 numaralı haritaya bir kez daha bakarsanız, nisbeten küçük bir bölgede dört farklı dil ailesinin yaşadığını göreceksiniz. Afrika'nın hemen kuzeyinde, yani Avrupa'da ise, sadece Avrasyatik ailesi yaşar ve sınırları Avrasya'dan Amerika kıtasına, Grönland'a kadar uzanır.

Amerika kıtasında Amerind ailesi, Kuzey ve Güney Amerika'nın büyük bölümüne yayılır. Büyük coğrafyalara yayılmış olmalarına rağmen Avrasyatik ve Amerind arasında zamir çekiminde bir ortak model bile görülür. Afrika'daysa, zamir çekim modelleri çok daha çeşitlidir. Kısaca dil bilimi verileri, kanıtlarla destekleyemese de, modern insanın ana yurdunun Afrika olduğunu söyleyen teoriyle bir uyum sergiler.

Hali hazırda dil bilimi insan evrimiyle ilgili soruların hepsine cevaplar sunamasa da, dil ailelerinin dağılımıyla ilgili söyledikleri işe yarar gözükmektedir. Bölümün geri kalan kısmında Beliren Sentez çerçevesi içinde dil, genetik ve arkeoloji kanıtlarından hareketle büyük ve küçük çeşitli epizotları tartışacağım. Bunlar bize en azından belli dil aileleri için tatmin edici dağılım hipotezleri sunuyor. Tartışmaya Dene-Kafkas ailesiyle başlayalım (bkz. 6. Harita)

Dene-Kafkas Kalıntıları

8. Tablo'da dilciler tarafından geçtiğimiz on yılda belirlenen ve Bask, Kafkas, Buruşaski, Çin-Tibet, Yenisey, Na-Dene dillerini içine alan Dene-Kafkasya ailesini keşfetmiştik. Bu ailenin üyeleri, birbirlerinden uzak coğrafyalarda ve aralarına Avrasyatik ailesinden başka diller girmiş olduğu halde bulunurlar. Kafkas, Yenisey ve Buruşaski koluna ait genetik bilgilerin eksikliği yüzünden 10. Şekil'de verilen dünya halklarının genetik ağaç şemasında da bir bütün olarak yer bulamazlar. Haklarında bilgi bulunan dört Dene-Kafkas halkının (Bask, Tibet, güney Çin ve Na-Dene) her birinin farklı bir genetik kümeyle ilişkisi olduğunu görürüz. Peki bu muhalif gerçekler nasıl açıklanabilir?

Bana göre, Dene-Kafkas ailesi üyelerinin birbiriyle coğrafya açısından bağlantısız olması ve etraflarının Avrasyatik üyeleri tarafından çevrilmiş bulunması, iki farklı göç dalgasını işaret eder. Dene-Kafkas halklarının ilk göçü ve yerleşmesi

ardından gelen Avrasyatik yayılmayla zayıflamış, üyeler arasındaki irtibat zayıflamış ve üyeler birbirinden kopuk kümeler halinde kalmıştır. Kuzey İspanya'nın Pirene dağlarında yaşayan Basklar, Kafkas dağlarında yaşayan Kafkas halkları, kuzey Pakistan'da Hindikuş dağlarında yaşayan Buruşaskiler kopuk yaşayan kalıntı Dene-Kafkas halklarına örnek verilebilir. Yenisey, Çin-Tibet, Na-Dene gibi diğer Dene-Kafkas ailelerinin hayatta kalabilme nedenleri fazla bilinmiyor.

Dil bilimi açısından bakarsak, çok sayıda ve tartışmasız kökteşlerle desteklenmiş Avrasyatik ailesi Dene-Kafkas ailesinden daha belirgin bir ailedir. Bu da Dene-Kafkas göçünün Avrasyatik yayılmasından önce olduğuna işaret eder.

Acaba neden Dene-Kafkas genleri 10. Şekil'de birlik sergileyen tek küme olarak belirmiyor? Burada Baskların bize cevap oluşturacağına inanıyorum. Cavalli-Sforza'nın diğer Avrupa genlerine çok benzediği için, Bask genlerini, bunlarla beraber tek grupta kümelendirdiğini hatırlayın. Fakat ayrıntılı çalışmalar Bask genlerinde Rh negatif sıklığını ortaya çıkarmıştır. Baskların dilleri Avrupa dillerinden çok farklıdır, fakat buna rağmen Basklar ve Avrupa'ya son 10.000 yıl içinde göç eden halklar arasında bir gen akışı olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bu son göçle, Avrupalıların dilleri Bask dışındaki bütün yerli dillerin yerini almıştır.

Kafkas, Buruşaski ve Yenisey genleri üzerinde yapılacak çalışmaların ne sonuçlar çıkaracağı bilinmiyor, ancak çevrede yer alan komşu halklarla ciddi bir karışımın olmadığı açıktır. Tibetlilerin bir zamanlar Çin'in kuzeyinde yaşayan göçebe halklar olduğu, zamanla bir Çin-Tibet dilini benimsediklerine inanılıyor. Eğer gerçek buysa, genleri hâlâ bir kuzeyli kökeni yansıtacak ve genetik açıdan Kuzeydoğu Asya gen grubuna gireceklerdir. Na-Dene ve Amerind bağlantısının sebebi, son 6-7 bin yılda gerçekleşmiş olan iki grup arasındaki karışmalar olmalıdır.

Dene-Kafkasya kolları arasında görülen genetik farklılıkların en önemli sebebi, bu halkların civarlarında yaşayan komşu halklarla karışıp kaynaşmasıdır. Burada Basklar güzel bir örnek oluşturur, genetik yönden komşularına benzeseler de, gerçek akrabaları dünyanın başka yerlerinde aranmalıdır. Aralarında uzun dönemli gen akışı olan halkların genleri değişikliğe uğrasa da, dillerinin daha muhafazakar olduğu ve gerçek kökleri sakladığı görülür. Bask dili komşularının dilinden çok farklıdır, ama genleri farklı değildir. Halklar karışırken diller neden karışmıyor? Sanıyorum burada cevap açıktır: Diller cinsel ilişkiye girmez.

Amerika Kıtasının Halkları

Beliren Sentez, 1492 öncesi Amerika kıtasında yaşayan Yeni Dünya halklarının kökeni anlamak konusunda çok başarı sağladı. 7. Tablo'da da gördüğünüz gibi Yerli Amerikan dilleri üç temel aileye bölünür: Eskimo-Aleut, Na-Dene ve Amerind (Greenberg'in 1987'de yaptığı sınıflama). Aynı sınıflama bağımsız olarak Cavalli-Sforza ve arkadaşları tarafından gen çalışmalarından gelen verilerle (1988), Christy Turner tarafından dış temelli verilerle (1989) onaylandı. Üç bağımsız kaynaktan gelen veriler bir çözümde uzlaşıyorsa, çözümün doğru olduğundan şüphe edilmemelidir.

Yeni Dünya'da yapılan arkeolojik kazılardan ele geçirilen bulgular, Amerind halkının Asya'dan göç dalgasıyla Amerika'ya geldiğini gösteriyor. Milattan önce 11.500 tarihinden sonra Kuzey Amerika'da, bin yıl sonra da Güney Amerika'da insan yerleşimine dair çok miktarda arkeolojik buluntu mevcuttur. Bu tarihten önce Amerika kıtasında insan yerleşimine dair bir bilgiye, kıtanın ilk yerleşim yerleri de dahil (M.Ö. 16.000 Pennsylvania, Meadowcroft Rock Shelter, M.Ö. 13.000 Şili, Monte Verde, ve 40.000 yıl geriye giden Brezilya, Pedra Furada), henüz ulaşılmış değildir, fa-

kat bu bulguların yanlış analiz edilmesinden de kaynaklanmış olabilir. Pennsylvania ve Şili kazı alanlarında çalışmalar yapan değerli arkeologların bulguları ve ulaştıkları sonuçlar, elbette yanlış diye nitelendirilemez, ancak bunların diğer alanların bulgularıyla çelişki içinde oldukları da bir gerçektir. Brezilya kazı sahasının raporu henüz yayımlanmadı, fakat bu raporun Amerika kıtasındaki halkların kökeni üzerine yeni bir senaryo geliştirebileceği pek şüphelidir.

Yeni Dünya'da ileride yapılacak arkeolojik çalışmalar şimdiki anlayışımızı belki değiştirecektir, fakat şimdilik modern insanın Amerika kıtasına M.Ö. 11.500 civarında geldiğini ve bin yıldan kısa bir zamanda kuzeye, güneye, batıya yayıldığını kabul etmek zorundayız.

Bir halkın bin yıl içerisinde nüfusunu yeterince arttırıp iki kıtaya dağılması, orana vurulduğunda yılda 8 millik bir genişlemeyi gösterir ki, bu başlı başına inanılmaz bir başarıdır. Bu başarı arkeolojik kayıtlarla kanıtlanmış bir başarıdır, biyolojik modeller de önceden iskan edilmemiş bir bölgeye böyle hızlı bir yayılmanın mümkün olacağını gösterir. Daha önce hiçbir insanın yaşamadığı bölgeye giren ilk Amerikalılar, yaşama kaynakları ve av açısından hiç sıkıntı çekmediler. Geçtiğimiz bin yılda Amerind halkı kıtanın her tarafına yayıldı, bu da bizi onların büyük memeli hayvanları tamamen yok oluncaya kadar avladıkları sonucuna götürecektir (burada tabii iklim değişmesi, otlakların tükenmesi gibi sebepler de göz ardı edilmemelidir).

Bu hızlı yayılma dil bilimi tarafından da kanıtlarla destekleniyor mu? Sanıyorum dil bilimi de bu yayılmayı destekleyen kanıtlara sahip. Hatırlarsanız Amerind ailesinin varlığını destekleyen kanıtlardan bir bölümünün akrabalık terimleri olduğunu söylemiştik. Yine hatırlarsanız, bu akrabalık terimleri içindeki ünlü değişmesi kişinin cinsiyetini ifade etmekteydi. Modern Amerind dillerinden alınan kanıtlar

temelinde Proto-Amerind dilinde, morfolojik açıdan bağlantılı, üç terimi yeniden kurmuştuk: **t'ina* “erkek evlat, erkek kardeş”, **t'ana* “çocuk, kardeş”, **t'una* “kız evlat, kız kardeş”. Bu karmaşık sistem, tahmin edileceği gibi, parçalara ayrılıp basitleştirilmeliydi, dolayısıyla hiçbir yaşayan Amerind dili bu sistemin tamamını, yani kökün üç biçimini birden korumamıştır. Bazıları sadece iki biçimi korurken, çoğunluğu tek biçimle yetinmiş, bazıları ise hiçbirini yaşatmamıştır. Bu örneğin önemi her üç biçimin de modern kuzey ve güney Amerikan dillerinde yaşamasından ileri gelir. Kuzey Amerika'dan güneye doğru hızlı bir yayılma arkeolojik bulgular tarafından destekleniyor. İşte bu yayılma kıtanın iki bölümündeki özel modelin korunmasında hayati bir rol oynamıştır.

Güney Amerika'daki üç değişik biçimin Kuzey Amerika'dan farklı göçlerle getirildiği elbette iddia edilebilir. Fakat Güney Amerikan dillerinden Tiquie'de bu modelin iki derecesi *ten* “erkek evlat”, ve *ton* “kız evlat” biçimlerinde yaşar ve bu gerçek, sistemin Güney Amerika'ya doğrudan Proto Amerind dilinden miras kaldığını göstermeye yeter (tabii bu iki biçimin farklı göç dalgalarıyla ayrı ayrı geldiği ve Tiquie dilinde birleştirildiği de iddia edilebilir). Ayrıca Güney Amerika'nın Kuzeyden gelen tek bir göç dalgasıyla meskun hale geldiğini gösteren kanıtlar da vardır. Burada şöyle bir akıl yürütebiliriz, dar Panama Kanalı ilk göçte yerleşimciler tarafından tutulacak ve arkadan gelen diğer göçlere izin verilmeyecekti, dolayısıyla bu bize göçün tek dalga halinde gerçekleştiğini gösteriyor. Bütün Güney Amerikan Amerind dillerinin ailede tek kol oluşturduğunun işaretleri de vardır (Ruhlen 1991b).

Amerind halkları hem genetik açıdan hem dil açısından kuzey Asya'da yaşayan topluluklarla benzerlik sergiler. 10. Şekil'de verilen genetik ağaç şemasında Amerind, Kuzey Asya'nın Avrasyatik dili konuşan topluluklarının yanında

yer alır, bu genetik kümelenmenin Afrika'nın kuzeyinden Avrasya'ya oradan Yeni Dünya'ya genişlediği görülür. Bu büyük kümelenme dil bilimi verilerinin desteğine sahiptir ve üç büyük aileyi içine alır: Afro-Asyatik, Avrasyatik ve Amerind (sebeplerini yukarıda belirttiğimiz gibi, Dene-Kafkasya'nın bu kümeyle olan ilgisi açık değildir). *aq'wa* "su" biçimini sadece bu ailelerde bulmamız gerçekten ilgi çekicidir: Proto-Afro-Asyatik **aq'wa* "su", Proto-Hint-Avrupa **akwā* "su", Proto-Amerind **aq'wa* "su". Kökü koruyan diğer aileler biraz değişikliklerle (*q'w*) ünsüzünü *k* şeklinde basitleştirmişlerdir, örneğin Proto-Avustralya **kuku* "su".

Diğer Yerli Amerikan dilleri olan Na-Dene ve Eskimo-Aleut, Asya'dan Kuzey Amerika'ya daha geç dönemde yapılmış iki göç dalgasını temsil eder. Yeni Dünyadaki ana vatanı Alaska sahillerine kadar izlenebilen Na-Dene, Dene-Kafkas ailesinin en doğudaki sınırlarını çizer. Kuzey Amerika'dan Grönland'a kadar yayılan Eskimo-Aleut ailesinin ana vatanı, muhtemelen Aleut ve Eskimo dillerinin kesişim yeri olan Alaska'nın güneybatı bölgesiydi. Bu aile Avrasyatik ailesinin en doğuda yer alan koludur. Artık temiz bir arkeolojik maziden bahsetmek imkânsız olduğundan, ikinci ve üçüncü göç dalgalarının tarihini belirlemek nispeten zordur. Yine de Na-Dene ailesinin Amerika'ya M.Ö. 10.000 – 5.000 tarihleri arasında, Eskimo-Aleut'un ise bu tarihten sonra girdiğini söyleyebiliriz.

Bantu Yayılması

Beliren Sentez'in üçüncü safhasına geçelim, burada tarımdaki ilerlemelerin göçlerde oynadıkları önemli rol incelenir. 10.000 yıl öncesine kadar dünyanın her yöresindeki insan topluluklarının sadece avcılık ve toplayıcılıkla geçindiklerini aklımızdan çıkarmayalım. Çiftçilik ve hayvan besleme henüz bilinmiyordu. Bu zamana rastlayan büyük

buzulların erimesi, sıcaklıkların artmasıyla dünyanın değişik yörelerinde tarıma elverişli alanlar oluşmuş ve farklı bölgelerde birbirlerinden bağımsız olarak tarım başlamıştı. Tarımın başladığı ilk yerler arasında güneybatı Asya (Bereketli Hilal), Çin, Yeni Gine'nin yüksek yerleri, güney Meksika ve Güney Amerika'nın batısı sayılabilir. Aletli tarımda gelişmenin başlaması Neolitik Devrim adıyla bilinir. Gelişme farklı yörelerde farklı hızlarda gerçekleşmiştir, diğer yerlere göre en hızlı gelişim Asya ve Çin'de olmuştur. Tarımı gerçekleştiren bu toplulukların dağılıp yayılmaları başka bölgelerde de tarıma geçilmesinin yolunu açmıştır. Ayrıntılarıyla ele alacağımız üç safha şunlardır: Afrika'nın güneyine yönelik Bantu yayılması (yaklaşık 2.300 yıl önce), Avustronezya yayılması (8.000 yıl önce Çin'in güneyinden çıkıp Endonezya'nın güneyine ve Pasifik adalarının doğusuna), Hint-Avrupa dillerinin izinin Anadolu'dan çıkan bir tarım yayılmasına kadar geri götürülmesi (yaklaşık 8.000 yıl önce). Bantu ve Avustronezya yayılmaları üzerinde genel mutabakat vardır, ancak Renfrew'in Hint-Avrupa dilleriyle ilgili teklifi bir hayli tartışmalıdır.

Dile, arkeolojiye ve genetiğe dayalı verilerin aynı problem çerçevesinde nasıl bir araya getirilebileceğinin güzel bir örneği Bantu göçleridir. Bu üç farklı alandan toplanan veriler ışığında, bugün Bantu göçlerinin doğası daha iyi anlaşılabilmiştir. Sadece birkaç yıl öncesine kadar bu konu, Amerind kadar olmasa bile, şiddetli tartışmaların yaşandığı bir konuydu.

18. asrın sonlarına doğru bazı bilim adamları Afrika'nın güneyde yer alan üçte birlik bölümünde, diller arasında çok sıkı bir benzerlik olduğunu keşfettiler. Aralarında 2.000 milden fazla bir mesafe bulunan diller, birbirlerine aynı dilin ağızları kadar yakındı (3. Tablo'da bunuları görmüştünüz). 1858 yılında Alman bilim adamı Wilhelm Bleek bu geniş bölgede homojen yapı sergileyen aileye Bantu ailesi adını

verdi. Bantu dillerinin en dikkat çekici özelliklerinden birisi, isimlerde görülen sınıflamalardı, aynen Latince, Almanca ve Rusçada olduğu gibi isimler eril, dişil, nötr sınıflarına ayrılmaktaydı. Fakat Bantu dillerindeki sınıflamaların sayısı on ikiye kadar ulaşıyor, bu sınıflardan bazıları iyi tanımlanmış semantik kriterlere dayanıyor (örn. insan, canlı, çift nesneler, akışkanlar, bitkiler) bazıları ise tamamen gelişigüzel sınıflar olarak belirliyordu. Ait olduğu sınıfa bağlı olarak Bantu dillerinde isim, teklik ve çokluk farklar gözetilerek bir ön ek alır. Örneğin Bantu dilinde *-ntu* “adam” kökü, insan sınıfına girer, bu yüzden sınıfın çokluk ön eki *ba-*’ yı alır (teklik için *mu-*): *bantu* “adamlar”, *muntu* “adam”. İşte Bleek, dil ailesinin adını Bantu olarak buradan hareketle vermişti.

Bantu dilleri birbirine çok benzediğinden bilim adamları Bantu halklarının dağılımının nisbeten yakın bir tarihte olduğuna hükmettiler. Sayıları birkaç yüze ulaşan modern Bantu dilleri, geçmişte konuşulan Proto-Bantu dilinden geliyor olmalıydı. Fakat bu Proto-Bantu dilinin ne zaman ve nerede konuşulduğu, nasıl çabucak Afrika’nın güneyine yayıldığı sorularının cevapları için yüz yılın sonuna kadar beklememiz gerekecekti.

1950’lerde ana vatanın neresi olduğuna ve buradan nasıl yayıldıklarına dair bilimsel tartışmalar şiddetlenmişti. Bir tarafta Afrika dillerinin sınıflamasını on yıl gibi bir sürede tamamlayıp önceki sınıflamalardan çok öteye taşımış genç bilim adamı Joseph Greenberg vardı. Diğer tarafta ise dönemin en ileri gelen Bantu bilimcisi, Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu Müdürü Malcolm Guthrie yer alıyordu. İki tarafın da Bantu halklarının kökeni ve yayılışı konusunda kendi senaryoları vardı ve bu senaryolar birbirlerinden tamamen farklıydı. Greenberg Bantuların ana vatanını Nijerya-Kamerun sınırı, tam olarak Nijerya’nın doğusundaki Benue vadisi olarak gösteriyordu.

Guthrie ise ana vatanı bin mil güney doğuya çekiyor, Zaire (Belçika Kongo'su) olarak gösteriyordu.

Greenberg sonuçlarını aşağıdaki akıl yürütmelere dayandırmıştı: Bantu dillerini bütün olarak düşündüğümüzde, diller arasındaki en büyük çeşitliliğin sahanın kuzey batısında belirdiğini görürüz. 3 numaralı Tablo'da bunun işaretlerini görmek mümkündü, burada listelenen dört Bantu dilinden biri olan Duala (B) kuzey batı bölgesinin en ucunda yer alıyordu ve diğer üç Bantu dilinden (Mbundu [G], Swahii [J], Zulu [D]) çok farklıydı. Diğer üç Bantu dili ise birbirlerine çok benziyordu. Sadece Bantu dillerinin bir tablosunu size vermiş olsaydım, kuzey batı bölgesinde yer alan dillerin diğerlerinden ciddi biçimde farklılıklar sergilediğini görürdünüz. Dil farklılıklarının daha derin ve yoğun olduğu bölge daha eskiden yerleşilen bölgedir, dil biliminde bu Yaş-Saha hipoteziyle ortaya konulur. Söz konusu hipotez dil ailelerinin ana vatanını belirlemede kullanılan tekniklerden biridir.

Greenberg'in tezinde ikinci adım, Bantu ailesinin yakın akrabalarını bulmak üzerine kurulmuştur. Bir dil geniş bir alana dağılmış, fakat yakın akrabaları daha küçük bir bölgeye sıkışmışsa, bunun olağan tarihi açıklaması şöyledir: Geniş bölgeye dağılmış dil başlangıçta yakın akrabalarıyla daha sınırlı bir alanda konuşulmuş, sonra da şimdiki geniş bölgesine göç edip yayılmıştır. Buna "en az hareket kuralı" adı verilir. Kuralın nasıl işlediğini görmek isterseniz, Vietnam dillerine göz atmanız yeterlidir. Bu diller Çin'den Vietnam'ın güney kıyılarına kadar uzanan Güneydoğu Asya'nın sahil bölgelerinde konuşulur. Dilin kıyı bölgelerinde bir yönden diğer yöne doğru yayıldığı düşünülür, fakat yayılma hangi yönden başlamıştır? Vietnam dili az bilinen ve Vietnam'ın kuzey bölgelerinde yaklaşık 700.000 kişi tarafından konuşulan Muong diline en yakın olan dildir. İşte bu gerçek Vietnam dilinin kuzey bölgelerinden başlayarak

güneye doğru bir yayılma sergilediğini gösterir. Kuzeydeki Vietnam ağızlarının güneydekilerden daha karmaşık olması da bu tezi doğrular.

Bantu dilinin yakın akrabalarının kimler olduğu bir sır değildi, Greenberg bunların Batı Afrika'nın Nijerya bölgesinde yer alan ve "Yarı Bantu" dilleri diye de bilinen bir grup dil olduğunun uzun zamandan beri farkındaydı. Yarı Bantu dilleri, Batı Sudan dilleri diye bilinen daha geniş bir ailenin alt grubu olarak düşünülmekteydi. Bantu, Yarı Bantu ve Batı Sudan dilleri pek çok ortak kelimeye sahiptir, hatta Bantu isim sınıflama sisteminin Batı Sudan ailesi dillerine de yayılmış olduğu görülür. Greenberg başka dillerin de söz konusu işaret sistemini kullandığını görmüş ve bu geniş Batı Sudan ailesini Nijer-Kongo olarak yeniden adlandırmıştı. Ayrıca nasıl Hollanda dilini, Almancayı ve İsveç dilini "Yarı İngilizce" diye adlandırmıyorsa, Bantu ailesinin yakın akrabalarını da "Yarı Bantu" diye adlandırmamamız gerektiğini söylemiş ve bu terimin yerine Benue-Cross terimini önermiştir. Benue-Cross, büyük Bantu ailesinin Nijer-Kongo koluna mensup olan alt grubu temsil eder. Greenberg "Eğer Bantu, Benue-Cross dilleri yakınında konuşulan bir dil olsaydı, aralarındaki açık benzerliklerden dolayı tartışmasız bir Benue-Cross dili sayılırdı" der. Görülüyor ki yaygınlık ve çok konuşana sahip olma gibi dil dışı faktörler, Bantu ile Batı Sudan arasındaki ilişkinin doğası hakkında yanlış anlaşılmanın yolunu açmıştır. Sınıflama bilimi açısından Bantu, Batı Sudan'ın (veya Greenberg'in terimiyle Nijer-Kongo) alt grubuna mensup bir dildir. Kısacası Greenberg'in alt dalları Batı Afrika'da konuşulan Nijer-Kongo ailesi için inandırıcı kanıtlar sunmuştur. Bu alt dallardan birine mensup olan bir üye (Bantu), yakın zamanlarda esas yurdundan Afrika'nın güneyine doğru yayılmış ve Bantu ailesinin doğuşu bu şekilde gerçekleşmiştir.

Guthrie konuya çok farklı yaklaşmıştır. En başta söylemek gerekirse, Greenberg'in metotlarına ve sonuçlarına karşı olan menfi tutumunu hiçbir zaman gizlemek ihtiyacı duymamıştır: "Açıkça söylemek gerekirse Afrika'nın tarihinin araştırılması spekülatif teorilerden daha fazlasını gerektirir. Bu yüzden dil biliminden gelecek ve kullanılacak veriler sağlam bir temele oturmuş olmalıdır" (Guthrie 19672). Guthrie yeni bir yaklaşım da teklif ediyordu: Teorinin doğru temellere oturtulması esas olduğundan, yaklaşık on beş yıl önce kendim farklı bir karşılaştırma metodu geliştirdim. Araştırmanın hedefi geçmişle ilgili doğru sonuçlar üretmektir, bu yüzden de doğrulanabilir gözlemler üzerine bina edilmelidir (Guthrie 1962).

Guthrie'nin yeni metodunun ayrıntılarına girmeden, onun Bantu dilinin kökeniyle ilgili sonuçlarına geçelim. Proto-Bantu Zaire'nin güney doğusunda konuşlanmıştı, buradan bütün yönlerle doğru bir yayılma içine girdi ve bugünkü Bantu dağılımı bu şekilde gerçekleşmiş oldu. Guthrie ana vatan olarak Zaire'yi ileri sürüyor, çünkü burada Bantu köklerinin en iyi biçimde korunduğunu düşünüyor. Bantu izleri burada en belirgin konumdadır, buradan uzaklaştıkça izler zayıflar. Bantu topraklarının kuzey batısında izler bozulmuş biçimde karşımıza çıkar, daha ileride, Batı Afrika'da ise Bantu izlerini andıran izler nadiren görülebilir.

Guthrie Batı Afrika boyunca yer alan dillerde dağınık olarak görülen Bantu izleriyle ilgilenmedi, başkaları tarafından işaret edilmediği sürece bunları görmezden gelmeyi tercih etti. Guthrie'nin yaklaşımıyla ilgili pek çok problem vardır, bunların en başında Batı Afrika dillerindeki Bantu benzeri özellikler ve kuzey batı bölgelerindeki görülen Bantu özelliklerinden sapmalar gelir. Bunların ikisi de açıklanmaya ihtiyaç duyar. Fakat Guthrie'nin kendi ekolünden gelen Roland Oliver gibi tarihçilere göre asıl mesele, Bantu dillerinin şimdiki dağılımı değil, bu dağılımın arkasında

yatan tarihi gelişmelerin *açıklanmasıdır*. Küçük bir topluluk için Afrika'nın üçte birlik güney kesimine yayılmanın avantajları ve dezavantajları neler olabilirdi? Bantu yayılmasından önce Nijerya'da geliştirilen demiri işleme ustalığı, Proto-Bantu kavmine, avcılık ve toplayıcılık yapan, tarımla uğraşan kavimlere karşı bariz bir üstünlük vermişti. Oliver ise Bantu yayılmasının patlama yapmasını tarımda ulaşılan ilerlemelere (veya tarımla demircilik birlikte) bağlıyordu. Bu çelişkili verileri açıklayabilmek için Guthrie teorisini yeniden kurmak zorunda kaldı.

Zaire merkezli Proto-Bantu yayılmasından önce, Bantuların atalarının doğuda, Chad gölü civarında yaşadığı bir Pre-Bantu dönemi olması gerektiğini düşündü. Buradan bir grup Zaire'ye gidip Proto-Bantuyu oluşturacak, diğer bir grup da batıya göç edecekti. Batı Afrika dilleri işte bu grupla temasa geçtiler ve birtakım Bantu özelliklerini kendi dillerine aldılar. Guthrie bu alıntılara "Bantuizm" adını verecekti. Fakat Batı Afrika dillerindeki "Bantuizm" dışında Pre-Bantu grubunun varlığını onaylayan başka bir kanıt veya iz yoktur. Bozulmuş kuzey batı Bantu biçimlerine gelince, Guthrie burada Greenberg'i azarlayacak, onu "araziye ve bitki örtüsünü küçümsemekle" suçlayacaktı. Bu dillerdeki bozulmuş biçimlerin veya bu biçimleri iyi koruyamamanın sebebi olarak "ormanlık alanda yaşamının getirdiği çürümeyi" gösterecekti. Halbuki iklimin dil üzerinde etkisinin olmadığı burada gözden kaçırılmış, küçümsemiş veya unutulmuş oluyordu.

Zaire'deki Proto-Bantuların metal işlemeciliğini nasıl öğrendikleri konusunda Oliver tarafından sıkıştırılınca, Guthrie demir kullanan şeflerin akınlarında bulunan bir grup Nijeryalının metal işleme bilgisini, Proto-Bantulara getirmiş olabileceği ihtimalini ortaya attı. Bu konuda Bantu tarihinin tartışmalı noktalarını seri makalelerinde ele alan İngiliz tarihçi Colin Flight şunları yazacaktı: *Oliver'in Guthrie'nin*

teklifine gösterdiği tepki yankı bulmadı. Böyle tekliflere karşı temelden olumsuz bir bakışı yoktu, ancak teklifin de elle tutulur bir yanı olmalıydı. Guthrie, Bantunun ana vatanının Zaire olduğu konusunda haklıydı, ama hayali Nijeryalılar kaale alınacak şeyler değildi. İzole edilmiş küçük grupların göçü elbette mümkündü, ama Bantu yayılması bu kadar küçük olayların kaynaklığıyla açıklanacak kadar basit bir hadise olamazdı (Flight 1988: 823).

Oliver bir müddet daha Guthrie'nin görüşleriyle Greenberg'inkileri uzlaştırmaya çalıştı. Alt Sahara Afrikasından gelen arkeolojik bulguların daha iyi yorumlanması ve Greenberg'in dil bilimi yaklaşımlarının kabul görmeye başlamasıyla sonunda bir uzlaşma gerçekleşti. Daha doğrusu Greenberg'in tartışmanın bütün cephelerinde haklı olduğu ortaya çıktı. Flight'e göre Guthrie'nin tarih çalışması “....berbattı. Eldeki veriler ancak bu kadar kötü kullanılabilirdi. Herkesin bildiği gibi (en azından 1962'den sonra herkes öğrenmiştir ki) Guthrie'nin Bantu tarihi kurgusu yanlıştır ve bu yanlışlık ayrıntılarda değil temeldedir” (Flight 1980: 108).

Şimdilerde kabul gören görüşe göre Bantunun ana yurdu, Nijerya-Kamerun sınırındır, (Greenberg'in 40 sene önceki tespiti), Bantu yayılmasıysa M.Ö. 300 yıllarında başlamıştır. Bu bölgenin Ekvator yağmur ormanlarının hemen kuzeyinde kalması, Bantu yayılmasının güneye doğru olduğunu iddia edenlerin uzun süre açıklamakta zorlandıkları bir nokta olmuştur. Proto-Bantular tarıma elverişli olmayan bu yoğun ormanlık alanı aşip nasıl Afrika'nın güneyine geçmişti? Bir olası açıklama, Batı Afrika sahilleri boyunca doğrudan güneye inerek göçün gerçekleştirildiğidir. Veya yağmur ormanlarının kuzey uçlarından önce doğuya yürümüş, ormanın bittiği yere, Doğu Afrika'nın Büyük Göller bölgesine ulaşmış, buradan da tekrar güneye dönmüş olabilirler. Arkeolojik bulgular her iki rotanın da mümkün olduğunu gösteriyor.

Bu iki farklı rota Bantu dillerinin Batı ve Doğu gruplarının oluşmasına yol açtı. Fakat sonra iki kol arasındaki farklar Doğu grubu üyelerinin batıya hareketiyle zayıfladı, nihayetinde Doğu grubu Batı grubuyla birleşti. M.S. ilk bin yılın başlarında Doğu grubu kıyı boyunca güneye ve doğuya doğru genişlemeye başladı. Aynı tarihlerde Batı grubu da batıya doğru genişliyordu, M.S. 5. asra gelindiğinde bu grup Zaire’de bir merkez oluşturdu. M.S. 11. asırda bu merkezden Batı Bantu dilleri Doğu Afrika’ya taşındı ve konuşulmakta olan Doğu Bantu ağızlarının yerini aldı.

Bantu göçünü tetikleyen sebep olarak şimdiki görüş tarımdaki gelişmeleri kabul ediyor. Demir işlemeciliği bazı Bantu grupları tarafından öğrenilmiş ve geliştirilmiştir. Bunun bazı bölgelerde önemli bir rol oynadığı açıktır, fakat demirin Proto-Bantularda esas unsur olmadığı biliniyor. Batı Afrika’daki yer elması tarımının, Doğu Afrika’daki hububat tarımının iki bin yıl önce Bantu yayılmasını başlatan ana unsurlar olduğu artık biliniyor. Bantu yayılmasını ayrıntılı olarak çalışan İngiliz arkeolog David Phillipson’un ifadesiyle “Ekvatorun altında kalan Afrika bölgesinden çıkan Demir Çağı’nın arkeolojik buluntularıyla Bantu dillerinin ve konuşurlarının yayılmasını ortaya koyan dil kanıtlarının uyum içinde olduğunu görebiliriz” (Phillipson 1977: 114).

Önceki bölümde ifade ettiğimiz gibi, insan genetiği çalışan bilim adamları da Bantu kavramının geçerli ve doğru bir kavram olduğunu kendi alanlarında ispat etmişlerdir. Cavalli-Sforza’ya göre (1991: 109), “Bantu (başlangıçta bir dil kategorisi) artık hem genetik temelde hem dil temeline bütünleşmiş bir halk topluluğu olarak açıkça tanımlanabilir”.

Avustronezya Yayılması

Bantu yayılması tarımdaki gelişmelerin tetiklediği ilk geniş ölçekli yayılma değildi, bundan önce de böyle yayıl-

malar gerçekleşmişti. Çok daha önce Çin'in güneyinden başlayan bir yayılma, Pasifik Okyanusu'nun hemen her adasını insanların yerleşimine açmış, göçmenleri alıp batıya, Afrika'nın doğu kıyılarına kadar götürmüştü.

Çin'de tarımın başladığı dönemlerde Pasifik adalarının çoğu, henüz insan tarafından iskan edilmiş değildi. Avustalya ve Yeni Gine'de (burayı Güneydoğu Asya'ya bağlayan adalarla beraber) ise insanların varlığı 50.000 yıl öncesine gider. Yeni Gine'nin doğusunda kalan bazı adalar da meskun bölgelerdi, fakat Solomon Adaları'nın ötesinde kalan bütün Pasifik adaları henüz insanla tanışmamıştı.

Güneydoğu Asya'dan elde edilen arkeolojik kayıtlar, dünyanın bu bölgesinde Neolitik devrimin Çin'de 8.000 yıl önce başladığını işaret ederler. Sarı Nehir havzasında tahıl, güneyde Yangzi havzasında pirinç üretiminin kanıtları da yaklaşık aynı tarihlere geri gider. M.Ö. 5.000 yıllarına varmadan ekip biçme, bu tarım merkezinden güney yönünde Vietnam ve Tayland'a, doğu yönünde Çin kıyılarına doğru yayılmıştı. Bu dönemden kalan köylerde yapılan kazılarda çanak çömlek, taş ve kemikten yapılmış aletler, kayık ve kürekler, pirinç, köpek, domuz, tavuk ve sığır gibi evcilleştirilmiş hayvan kemikleri çıkarılmıştır.

Bu tarım gruplarından biri veya birden fazlası, yaklaşık 6.000 yıl önce Formosa Boğazı'nı (şimdi Tayvan Boğazı) geçerek Tayvan'a yerleşti. Gemi yapmayı da öğrenen bu tarımcılar, önce Filipinlerin doğusuna, sonra Okyanusya'nın batı taraflarına yayıldılar. Arkeolojik kayıtların işaret ettiğine göre, Filipinlerin doğusuna M.Ö. 5.000 yılından önce ulaşılmıştı, ve sadece 500 yıl sonra bu göçebeler, güneyde Java ve Timor'a, batıda Malezya'ya, doğuda Yeni Gine'nin güney kısımlarına kadar ulaşacaktı. M.Ö. 3.200 yılına varmadan, yayılma en batıda Madagaskar'a kadar, doğuda Samoa, Mariana Adaları ve Guam'a kadar uzanacaktı. Bir sonraki bin yıllık

süreçte yayılma Mikronezya'nın bütününe kapladı. Bu geniş alanlı insan yayılmasının son adımı, Polinezya adalarının iskanı oldu: M.S. 400 yılından önce Havai Adaları ve Easter Adaları (Polinazy adalarının en kuzeyde ve en doğuda yer alanları), M.S. 800 civarında da Yeni Zelanda (Polinezya'nın en güneydeki adası) insan tarafından işgal edilecekti.

Bu hesaplar tamamen arkeolojik kayıtlar üzerine kurulmuştur ve insanlık tarihindeki geniş yayılmaların göreceli bir kronolojisi hüviyetindedir. Bu insanların okyanusları aşacak büyük gemiler inşa etmeleri ve bunları okyanuslarda yüzdürecek yetenekleri geliştirmeleri hiç zikredilmedi. Pirinç ve hububatla başlayan tarımın daha sonra gidilen yerlerdeki iklimle uyuşacak başka bitki çeşitlerine dönüşmesi de gözden kaçırıldı. Orijinal kültür başka yönlerde de değişti, örneğin çanak çömlek üretiminde bölgesel çeşitlenmeler ortaya çıktı. Genlerde ve dilde de şüphesiz bölgesel gelişmeler oldu, dil izolasyona bağlı olarak, genler kavimlerin kaynaşmasıyla değişti.

Bu kültürü Pasifik boyunca taşıyan ve geriye kalıntılarını bırakan halk kimdi? Hangi dili konuşuyorlardı? Burada, Bantu örneğinde olduğu gibi, kalıntılar bize halkın dili hakkında hiçbir şeyi açıklamıyor. Fakat her iki durumda da halkın kim olduğu bilinebiliyor: Güneydoğu Asya kültürünü Pasifik boyunca taşıyan bu halk, bugün Avustralyaya dillerini konuşan halkın atalarıdır. Yayılma da Avustralyaya yayılması olarak bilinmektedir.

Sadece dil kanıtları üzerine kurulan Avustralyaya dil ailesi alt gruplanmasının arkeolojik kanıtlarla bire bir örtüşmesi gerçekten ilgi çekicidir. Amerikalı dil bilimci Robert Blust'a göre ailedeki bölünme çizgisi, Tayvan ve diğer diller arasında yer alır (Adanın Avustralyalılar tarafından iskanının üzerinden beş bin yıl geçtikten sonra Tayvan'ın Çin tarafından işgali ancak 1626 yılında başlayacaktı). Yerli Tayvan dilleri ailenin üç temel kolunu oluştururken geri kalan

dillerin hepsi dördüncü kolu teşkil ederler. Bu büyük aile içindeki diğer dallanmalar (Blust tarafından dil verileri üzerine kurulmuş dallanmalar), yine arkeolojik kayıtlarla uyum içerisindedir. Geniş bir alana yayılmış olan, fakat homojen bir yapı sergileyen Polinezya ailesi de aile ağacının son dalını oluşturur.

Eğer Tayvan'a ana karadan gelmiş insanlar Avustro-nezya ailesini oluşturuyorsa, bunların Güneydoğu Asya'daki yakın akrabalarının kimler olduğu sorusu sorulabilir. Amerikalı dil bilimci Paul Benedict bu soruyu yarım asır önce cevapladı. Benedict Avustronezyalıların Çin'in güneyinde Tai-Kadai adlı pek tanınmamış bir dil grubuna ait dilleri konuşan insanlarla akraba olduğunugösterdi. Bu grubun en bilinen dilleri Tay ve Laos dilleridir (farklı isimlerine rağmen aslında bunlar aynı dilin ağızlarıdır). Teoriye göre, Tai-Kadai halkından bir grup Formosa Boğazı'nı geçmeye muvaffak olmuş ve boş olan adalara yerleşmişlerdir. İşte bunlar Proto-Avustronezyalılarıdır.

Dünyanın bu kısmındaki insan genetiğiyle ilgili bilinenler, arkeoloji ve dil verileri üzerine kurulmuş Avustro-nezya yayılması fotoğrafıyla tam bir uyum içindedir. Genetik ağaçta altı Avustronezya topluluğu, üç Güneydoğu Asya topluluğuyla yakın kümelenir (bunlardan biri Tay halkıdır). Avustronezya gruplarından üçü (Endonezya, Malezya, Filipinler), Güneydoğu Asya gruplarına, kendi grubundaki diğer topluluklara (Melanezya, Mikronezya ve Polinezya) olduğundan bile daha yakındır. Şüphe yok ki, Avustronezya yayılması sırasında bölgenin yerli halklarıyla vuku bulan karışma, kısmen de olsa bu karışıklığın sorumlusu olarak düşünülmelidir.

Karışıklıkları bir tarafa bırakırsak, arkeolojik kayıtlar, dil kanıtları ve insan geni dağılımları bize yine eski tarihlerdeki büyük insan göçlerinin tam bir resmini vermektedir.

Hint-Avrupa Yayılması

Hint-Avrupa ailesi diğer ailelerle kıyaslandığında hem daha çok konuşana sahip hem de daha geniş alana yayılmış bir ailedir. Geniş coğrafyaya dağılımın arkasında iki önemli göç dalgası yatar. Bunlardan daha yakın zamanda gerçekleşeni, beş asır önce Colombus'un İngiliz, İspanyol Portekiz, Fransız ve Hollandalıları dünyanın bir köşesinden alıp diğer köşesine taşıyan keşfiyle ilgilidir. Bizi daha çok ilgilendiren eski olanı ise, 1492 yılından önce Hint-Avrupa dillerini İzlanda'dan Hindistan'a kadar geniş bir alana taşıyan yayılma- dan sorumlu olanıdır (bkz. 1. Harita).

Hint-Avrupa ailesi iki asır önce keşfedilmiş ve diğer ailelere göre üzerinde en çok araştırma yapılmış aile olduğundan, bu ailenin ana vatanı ve halkın göçleri konusunda her şeyin açıkça bilindiğini zannedebilirsiniz. Fakat durum hiç de böyle değildir. Bugün bile ailenin dağılımı, ana vatanı, göçlerin zamanı, göç yolları, içine aldığı diğer kültürler konusunda dil, arkeoloji ve genetik uzmanları arasında tam bir anlaşma mevcut değildir. Daha da ilginçini söyleyelim, bu konuların kimlerin uzmanlık alanına girdiği bile tartışma konusudur. Amerikalı arkeolog Marija Gimbutas, "Hint-Avrupalıların zaman ve yer temelinde kökenlerinin araştırılmasının arkeologların işi olduğunu" düşünüyor (Dolgopolsky 1988:7'de verilmiştir). Dolgopolsky ise bu görevin dil bilimcilere ait olduğunu düşünmekte, arkeologların dil verilerini kullanmadan vereceği kararların ciddi hataları beraberinde getireceğini iddia etmektedir (Dolgopolsky 1988: 7).

Hint-Avrupanın kökenleriyle ilgili araştırmamıza ne-lerin bilindiğinden, nelerin üzerinde anlaşıldığından hareket ederek başlayalım. Bilinenlerden hareketle bilinmeyen karanlık noktalar üzerinde kafa yoralım. Avrupa ve Yakın Doğu'nun arkeolojik kayıtları, tarımın bu bölgelerde 10.000 yıl önce başladığını ve buradan Anadolu'ya, Mezopotamya'ya

yayıldığını gösteriyor. M.Ö. 7.000 yıllarında Anadolu'da buğday ve arpa tarımının yapıldığını biliyoruz. Hububat tarımının buradan Yunanistan'a (6.000–5.000 arasında), sonra Balkanlara ve oradan da orta ve kuzey Avrupa'ya geçtiğini kayıtlardan takip edebiliyoruz. Yunanistan'dan Almanya ve Polonya'ya ulaşmasıysa, bin yıllık bir süre içinde gerçekleşmiştir. Daha sonraki ayrı bir dalga, tarımı İtalyaya, oradan Fransa, İspanya ve İngiltere Adaları'na ulaştırdı. M.Ö. 3.000 yılına varmadan İngiltere'ye, 2.000 yılına varmadan da Portekiz'in Atlantik kıyılarına tarım ulaşmış bulunuyordu.

Tarımın Yakın Doğu'dan Avrupa'ya yayılması niçin ve nasıl olmuştur? Bu soruları arkeolojik kayıtların sessiz bulguları cevaplayamıyor ama iki ihtimal ileri sürüyor. Birinci ihtimal avcılık ve toplayıcılıkla geçinen grupların daha üstün gördükleri tarımı kademe kademe komşularından almış olmalarıdır. Eğer durum bu olsaydı, göçler için bir mazeret kalmayacaktı, halklar olduğu yerde kalacak tarım gruptan gruba geçecekti. İkinci ihtimal tarımla uğraşan toplulukların dışarıdan Avrupa'ya yaptıkları göçlerdir. Bu göçmenler Bantu ve Avustronezya örneklerinde olduğu gibi, yeni vatanlarına ulaştıkça ya yerli halkı içlerinde erittiler ya da yerli halkın içinde eridiler. Elbette bu iki senaryoyla bağlantılı olarak başka teoriler de ileri sürülebilir, örneğin yerli avcı toplayıcıların bir kısmının tarımı yeni gelenlerden öğrenmesi, diğerlerinin öğrenmemesi gibi.

Bu iki senaryodan acaba hangisi daha doğrudur? 1970'lerde Amerikalı arkeolog Albert Ammerman ve genetikçi Luca Cavalli-Sforza iki senaryoyu test edecek bir metot geliştirdiler. Metot şöyle çalışıyordu: Eğer çiftçilerin kendileri Anadolu'dan Avrupa'ya yayıldıysa, genleri de yayılmış olmalıydı. Bu çiftçiler Anadolu genlerini taşıdıklarından buradaki yerli halkın gen sıklıklarını etkileyeceklerdi. Genlerdeki karışmanın, melezlik olarak Avrupanın güneyinden kuzeyine gidildikçe farklı dere-

celerde karşımıza çıkması gerekir. Diyelim ki Avrupa'nın yerli halkları, Anadolu'dan gelen çiftçiler, buraya ulaşmadan önce yüksek derecede Rh negatif gen taşıyorlardı (göçmenlerin genide, diyelim ki düşük derecede Rh negatifti). Bu durumda çiftçilerin yayılması gerçekleştikçe genlerindeki sıklık da artacak ve bunun göstergeleri güneyden kuzeye çıkıldıkça artarak devam edecekti.

Fakat Avrupa'ya çiftçilerin kendileri değil, sadece tarımdaki bilgileri ulaşmış ve buradaki yerli halkı etkilemiş idiyse, orijinal yerli genetik yapı etkilenmeden kalmış olmalıydı. Tabii ki bu durumda Avrupa'nın gen yapısında kademeli bir melezliğe rastlanmayacaktı. Ammerman ve Cavalli-Sforza Avrupa'nın genetik verileri üzerinde inceleme yaptılar, buldukları şey, Anadolu'dan başlayıp Avrupa'nın kuzeybatısına doğru uzayan bir melezlikti (Bu sonuçlar 1978 yılında çıkan Science dergisinin kapağında da yer aldı). Bu bulgular bize Anadolu'daki çiftçilerin Avustronezya ve Bantu örneğinde olduğu gibi, bir göç gerçekleştirdiğini gösteriyor. Demek ki yayılan sadece tarım bilgisi olmamış, insanların kendileri de yayılmıştır.

Peki bu Anadolu çiftçileri tam olarak kimlerdi? Genlerini ve tarım bilgilerini Avrupa'ya taşıyan bu insanlar Proto-Hint-Avrupalılar olmalıydılar. Bunların dilleri, yani Hint-Avrupa dilleri birkaç küçük istisna dışında kıtanın her tarafına yayılmıştır. Fakat bu fikirlerin 1987 yılında Colin Renfrew'in teklifine kadar henüz tam olarak dillendirilmemiş olması çok şaşırtıcıdır. Colin Renfrew'in teorisinin iyi karşılanmadığını, hatta birçok dilci, arkeolog ve genetik bilimci tarafından eleştirildiğini duyunca sanıyorum daha da çok şaşıracaksınız.

Anadoludan gelen çiftçiler Hint-Avrupalı değilse, gerçekte bunlar kimdiler? Anadolu'dan değilse, Hint-Avrupalılar nereden geldiler? Bu asrın başında Hint-Avrupalıların kökeniyle ilgili tamamen yeni bir teori geliştirilmişti ve bu

teori hem dilciler hem de arkeologlar tarafından büyük kabul görmüştü. 1926'da Gordon Childe tarafından ilk defa teklif edilen (ve yakın zamanlarda Marija Gimbutas tarafından desteklenen) teoriye göre, Hint-Avrupalıların ana yurdu Karadeniz'in hemen kuzeyinde yer alan bugünkü Ukrayna topraklarıydı. M.Ö. 3.000 civarlarında, Bronz Çağı'ndan hemen önce bu topraklarda yaşayan insanlar, at üzerinde Avrupa'ya doğru göçe zorlanmışlardı. Bu insanlar yöneticilerini Rusya'da "kurgan" adı verilen geniş ve yüksek yerlere gömüyorlardı, işte bu terimden hareketle arkeologlar, Proto-Hint-Avrupa dilini konuşan insanları bozkırlardan Avrupa'nın kalbine getiren Kurgan akınlarından bahsederek. Söz konusu akınlar modern Hint-Avrupa dillerinin doğmasına sebep olmuştur. Renfrew'in radikal teorisi ortaya atıldığı vakit geçerli olan görüş işte bu görüştü.

Sizin de gördüğünüz gibi Renfrew'in teklifi bilinen gerçeklerle uyuyor. Bu görüş Hint-Avrupa'nın ana vatanını, Ukrayna'nın tam karşısına Anadolu'ya yerleştirmiş, tarihini de M.Ö. 6.500-4.000 yılları arasına koymuştu. Avrupa'nın oluşumunu da bozkırlardan çıkıp gelen savaşçılarla değil, adım adım gerçekleşen barışçı tarım yayılmasıyla ilişkilendiriyordu.

Renfrew'in teklifinin arkasında yatan sebepleri değerlendirdik. Peki geleneksel görüşün dayandığı temeller nelerdir? Ana vatanı, yayılma tarihini ve yayılma sebeplerini geleneksel görüş nasıl açıklıyor? Ana vatan seçimi bozkırlardan gelen Kurgan akınlarına, tarih bu akınların ve Hint-Avrupa dillerinin tarihine, yayılma sebepleri de bozkır savaşçılarının zengin çiftçiler üzerine yaptıkları yağma akınlarına dayandırılıyor.

Bu iki teklifi gerçekten birbirinden ayırıp değerlendirmenin bir yolu var mıdır? Modern Avrupa halklarından alınan genetik kanıtların, arkeolojik kayıtlar üzerine kurulmuş iki yorumdan hangisinin doğru olduğunu tespit etmekte na-

sıl kullanılabileceğini önceden görmüştük. Şimdiki durumda da dil kanıtlarını aynı işlevle acaba kullanamaz mıyız?

Amerikalı biyolog Jared Diamond'a göre, "Renfrew'in teorisi dilin sunduğu kanıtları küçümsemekte ve görmezden gelmektedir" (Diamond 1992: 267). Gerçekten de Renfrew'in kitabının Hint-Avrupalıların ana yurdu konusunda ipucu verecek dil kanıtlarını gözden kaçırdığı doğrudur. Renfrew'in kitabıyla aynı dönemde Aron Dolgopolsky'nin bir kitabı yayımlanmıştı. Bu kitapta Dolgopolsky, Hint-Avrupalıların ana yurduyla ilgili dil kanıtlarını mükemmel bir şekilde sunuyor ve ana yurt olarak Renfrew'in işaret ettiği yeri işaret ediyordu: Anadolu. İlginçtir ki, ne Renfrew ne de Dolgopolsky birbirlerinin çalışmalarından haberdardı.

Şimdi Dolgopolsky'nin Anadolu'nun ana yurt olmasıyla ilgili sunduğu kanıtlara bir göz atabiliriz. Dolgopolsky ilk olarak Hint-Avrupa ailesinin iç yapısının Anadolu'yu ana yurt olarak işaret ettiğini belirtir. Tartışmasını şöyle biçimlendirmiştir: 1933 yılında Amerikalı dil bilimci Edgar Sturtevant Hint-Avrupa ailesinin iki kolu olduğunu gösterdi, bunlar Anadolu kolu ve Anadolu dışında kalan kol olarak adlandırılır. Sturtevant ailenin Anadolu kolunu Hind-Hitit ailesi olarak adlandırmayı teklif etmiş, Hint-Avrupa adını Anadolu dışında kalan kol için kullanmıştır. Anadolu kolunu diğer koldan ayıran neydi? Anadolu kolunda canlı ve cansız olarak sadece iki cinsiyet vardı, Anadolu dışında kalan kolda ise eril, dişil ve nötr olarak üç cinsiyet gelişmişti (Anadolu dışı dillerin birkaçında iki cinsiyetli sistem yaşadığı için, iki cinsiyetli sistem üç cinsiyetli sisteme sonradan dönüşmüş olmalıdır, bunun tersi zordur). Bu Anadolu dışındaki Hint-Avrupa dillerinin geliştirdiği pek çok yenilikten sadece bir tanesidir. Yenilikler bütün olarak ele alındıklarında, ailedeki ilk dallanmanın Anadolu branşıyla geri kalanlar arasında olduğunu işaret ediyorlar. Renfrew'in

teorisinde bu ilk dallanmanın, Anadolu'daki çiftçilerin 8.000 yıl önce Yunanistan'a yayıldığına ortaya çıktığı düşünülür.

Anadolu kolunun ailedeki ilk dallanma olduğu ve bunun da Sturtevant'ın Hind-Hitit tezini doğruladığı açıktır. Fakat kanıtlara rağmen geleneksel Hint-Avrupacılar, diğer dillerle Hint-Avrupa'nın akrabalık ihtimalini nasıl şiddetle reddettilerse, Hind-Hitit tezini de aynı şiddetle reddettiler. Bazı Hint-Avrupacılar ise Anadolu kolunun ilk dallanma olduğunu kabul ettiler, ancak Hind-Hitit tezini her halükârda reddettiler. Bu tip Hint-Avrupacılardan biri Calvert Watkins'di ve Uluslararası Dil Bilimi Ansiklopedisinin "Hint-Avrupa Dilleri" maddesinde şunları yazıyordu: "Birtakım şekil ver ses özellikleri Anadolu kolunu diğer kollarından ayırır, ve bunun ilk ayrılan kol olduğunu gösterir". Demek ki bu noktada Sturtevant haklıdır ve Hind-Hitit tezi kabul edilmelidir. Ama durun acele etmeyin. Watkins şöyle devam ediyor: "Anadolu branşı her ne kadar Proto-Hint-Avrupa dilinden geliyor ve diğer Avrupa dillerine kardeş olsa da, farazi bir Hind-Hitit teorisinin temeli yoktur". Bu nasıl bilim Allah aşkına! Bir görüş kabul ediliyor, ama temeli olmadığı söyleniyor.

Anadolu branşını yukarıdaki itirazlar ışığında dışarıda bırakırsak, en büyük farklılaşma ailenin hangi kısmında belirir? Dolgopolsky bunun Balkanlarda bulunacağını söyler (Avrupa'nın Anadolu'ya en yakın olan kısmı). Balkanlarda yer alan Hint-Avrupa dilleri, ailenin diğer üyelerinden en farklı olanlarıdır. Hint-Avrupa ailesinin tanınıp kabul edilmiş bir düzine kolunun yaklaşık yarısı Balkanlarda yer alır. Fakat bu kolların çoğu uzun zaman önce, Slav ve Romans dillerinin (ayrıca Macarcanın) istilasıyla ölü diller arasına katılmışlardır (örneğin Firig, Trakya ve İllirik). Sadece Yunanca ve Arnavutça bağımsız branşlar olarak varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Renfrew'in teorisinde Hint-Avrupa

ailesinin Anadolu'dan çıktıktan sonraki ilk durak yeri Balkanlardır, bu da Dolgopolsky'nin teklifleriyle örtüşmektedir.

Anadolu'nun ana vatan olduğunu destekleyen en önemli kanıtlar, alıntı kelimelerde aranmalıdır. Diller arasında gerçekleşen alıntılar, iki dilin ne zaman ve nerede ilişkiye geçtiğini gözler önüne seren kanıtlardır. Hint-Avrupalıların ana vatanı Ukrayna olsa idi, farklı komşular sahnede olacak ve bunlardan farklı kelimeler ödünç alınacaktı. Dolgopolsky Proto-Hint-Avrupa dilindeki alıntıların hangi ailelerden olduğunu sordu. Bu aileyle irtibat halinde olması olası bütün aileler gözden geçirildi, sadece Proto-Sami ve Proto-Kartvelian dillerinin Proto-Hint-Avrupaya kelime verdiği tespit edildi. Her iki aile de ana vatanın Anadolu olması halinde Proto-Hint-Avrupaya komşu aileler olacaktı. Dikkat çekici bir diğer nokta da, Proto-Uralca ile Proto-Hint Avrupa dili arasında karşılıklı bir kelime alışverişinin (her iki yönde) hiç gerçekleşmemiş olmasıdır. Proto-Hint-Avrupalılar, geleneksel modelin ileri sürdüğü gibi, Karadeniz'in ve Hazar Denizi'nin kuzeyindeki bozkırlarda yaşamış olsalardı, Ural halklarının komşuları olacaklar ve muhtemelen bu dilden kelime alacaklardı. Bu iki grup arasında hiçbir kelime alışverişinin yaşanmamış olması, yan yana yaşamadıklarının kanıtıdır (Fin-Ogur branşı ile Hind-İran branşı arasında çok sonraları bir temas ve bunun neticesinde kelime alışverişi olmuştur, fakat bu konumuzla ilgili değildir).

Proto-Hint-Avrupa dilinin Proto-Sami dilinden aldığı kelimeler arasında **tauro-* “boğa” (Proto-Samice **ṭawr-* “boğa, öküz”), **ghaido-* “çocuk, keçi” (Proto-Samice **dadj-* “çocuk, keçi”), **woino-* “şarap” (Proto-Samice **wajñ-* “şarap, üzüm, asma”), **Haster-* “yıldız” (Proto-Samice **ṣaṭtar(-at)-* “akşam/sabah yıldızı, Çobanyıldızı”), **septm-* “yedi” (Proto-Samice **ṣabṣ-at-u-m* “yedi”). Hint-Avrupalıların ana va-

tanı Ukrayna olsaydı, Proto-Sami dilini konuşanlarla temas halinde olamazlardı. Ödünç almalar muhtemelen Anadolu branşında gerçekleşti, toplu olarak Hint-Avrupa ailesinin bütününe girmediler.

Bana öyle geliyor ki, Dolgopolsky'nin sunduğu kanıtlar Renfrew'in arkeoloji temelli modeline tıpa tıp uyuyor. Bu ikisi hemen her noktada uyuyorlar. Geleneksel modelle karşılaştırıldığında, Renfrew-Dolgopolsky-Cavalli-Sforza modeli, daha çok kanıt tarafından desteklenen bir model olarak beliriyor. Hint-Avrupa dillerinin yayılış sebebi (tarım), ana vatani (Anadolu) açık olarak ifade ediliyor ve yayılımın geneli arkeolojik kayıtlarla takip edilebiliyor. Çiftçilerin genleri de bizi aynı ana vatana götürüyor. Çiftçilerin yayıldığı bölgede bugün konuşulan diller tek dil ailesine mensuptur (Hint-Avrupa) ve izleri Anadolu'ya kadar takip edilebilmektedir. Bantu ve Avustronezya durumlarında olduğu gibi, genlerde, dillerde ve tarımın tetikleyici olduğu bir yayılımın arkeolojik kayıtları arasında tam bir uyuma vardır.

Hazar bozkırlarından batıya doğru at sırtında akan savaşçıların dillerinin Hint-Avrupa dillerinin atası olduğunu iddia eden geleneksel görüşle bu görüşü bir kez daha kıyaslayalım. Geleneksel modeli destekleyen Diamond ve diğerlerine göre demir işlemeciliğinin gelişmesi, atın ehlileştirilmesi bölge insanının batıyı fethetmesinde rol oynayan başlıca etkenlerdir. Kurgan halklarının bu çeşit saldırılarının olduğunu kabul ediyorum, tarihten bildiğimiz kadarıyla Hunların, Türklerin ve Moğolların da böyle saldırıları sonraki devirlerde vuku bulmuştu. Hiçbir zaman Macaristan'ın batısına geçmemiş ve hiçbir gen izi bırakmamış eski Kurgan saldırılarının, bütün Avrupayı kaplayan dillerin yerini alacak şekilde, bu savaşçı halkı Avrupa'ya getirdiğini iddia etmek nasıl desteklenebilir

bilmiyorum. Bu kadar yoğun ve geniş bir dil değişmesinin izahı gerçekten çok zordur. Tarım toplumunun toplayıcılık avcılıkla uğraşanların yerine geçip yayılmasını anlamak ise kolaydır (çünkü tarım, insanları avcılık toplayıcılığın beslediğinden 50 kat daha iyi besleyebilir). Kurgan savaşçıları tarımla uğraşan toplumu ele geçirmişse bile, sayı bakımından yine de azınlıkta kalmış olmalıydılar. Ayrıca savaşçıların teknolojisi çok yavaş geliştiğinden bu ilk akıncılar Avrupaya geldiklerinde eyerin üstünde değil, atın çıplak sırtında gelmiş olmalıydılar. Bu ilk akıncıların Avrupadaki çiftçilere saldırıp onları yenmesini anlamak mümkündür (Türk ve Moğol akıncılarının yaptığı gibi), ama dillerinin Avrupa'yı ele geçirmesini anlamak mümkün değildir. Hint-Avrupa yayılmasının bu gibi küçük ve çapsız olaylarla açıklanabileceğine inanmıyorum.

Hint-Avrupa dilleri M.Ö. dört bininci yılda Hazar bozkırlarından gelmişse, bu olaydan üç bin yıl önce başladığı bilinen tarım yayılmasında Anadolu'dan gelen çiftçilerin getirdiği dil neydi? Diamond, Bask dili ve Etrüskçe gibi az konuşulan birkaç dilin Anadolu'dan gelen çiftçi dillerinin kalıntısı olabileceğini söyler. Eğer durum bu ise, çiftçilerin dilleri Kurgan işgali sırasındaki Hint-Avrupa dillerinden farklı hale gelecekti. Çünkü iki üç bin yıllık bir zaman farkı, Bantu örneğinde de olduğu gibi, dil farklılaşmasının sebebi olacaktı. Bu erken dönemden günümüze gelen ve bilinen tek dil olan Bask dili, gerçekleşen farklılaşmanın modern Bantu dillerinde gerçekleşen farklılaşmadan daha geniş ve derin olduğunu kanıtıyor. İki Bantu dilinden karşılaştırmak için yeter derecede veriye sahip olsak, bunların ikisinin de Bantu dili olduğu açık bir şekilde ortaya konabilir. Ama Bask ve Etrüsk örneklerinde (ya da yok olmuş diğer Avrupa dillerinde) durum böyle değildir.

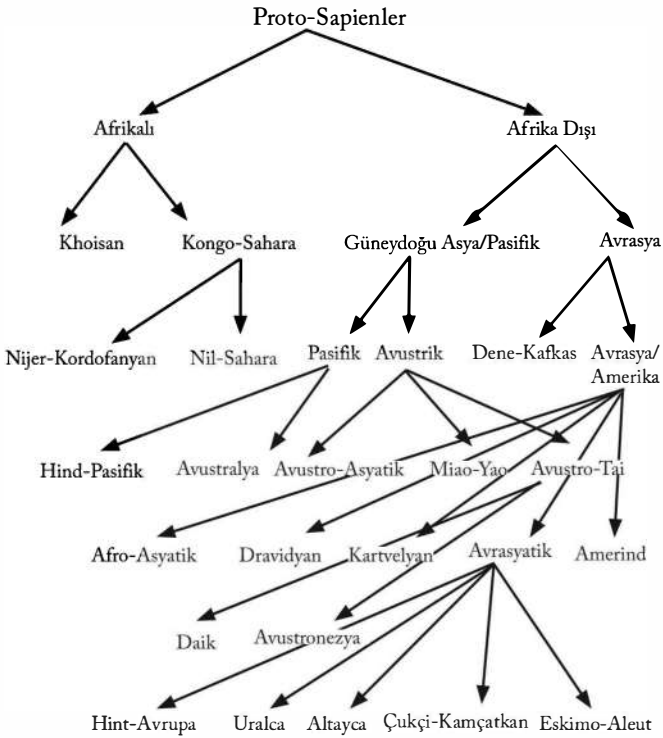
Görüldüğü kadarıyla geleneksel model Avrupa halklarının eski tarihine yeni bir tabaka ilave ediyor. Hint-Avrupa'nın, Kurgan istilasındaki Avrupa dillerinin sorumlusu Anadolu'lu çiftçiler idiyse, bu çiftçiler Avrupa'ya geçmeden önce, Avrupa'da tamamen farklı dillerin olması gerekirdi. Renfrew'in modelinde ise, tam tersine olarak, Bask gibi taş devri dilleri, çiftçi Hint-Avrupalıların Anadolu'dan gelişlerinde, yeni bir dil yerleştirmesine gerek duyulmayacak şekilde, burada, yani asıl yerlerinde durmaktaydılar.

Son olarak sorulması gereken şudur: At üzerindeki savaşçılar akınları sırasında Proto-Sami ve Proto-Kartvelyan dillerinden nasıl ödünç kelime alabildiler? Bu bana göre geleneksel modelin en büyük açmazıdır.

Son bir değerlendirme yaparsak, Proto-Hint-Avrupalılar için verilen (ve hâlâ birçok bilim adamı tarafından savunulan) M.Ö 4.000 tarihi yanlış bir tarihtir ve tartışmanın temeline etki etmektedir. Renfrew kitabında bu tarih ve ona yakın zamanlar için olasılık hesapları yürütmüştür. Arkeologlar söz konusu tarihi hiç tartışmaya gerek duymadan aldılar ve Kurgan hipotezini desteklemek için kullandılar. Sonra da dilciler Kurgan istilasını hipotezini arkeologlardan alıp kendi Hint-Avrupa dilleri tarihini belirlemekte kullandılar. Kanıtları göz ardı eder ve sorgulamaktan kaçınırsak işte her şey böyle düzgün görünür. Benim yaptığım gibi kanıtları sorgulamaya kalkarsak, bir rock şarkısının sözlerindeki gibi, "geleneksel modelin yanlış yerlerde yanlış insanları aradığını" görebiliriz.

Modern İnsanın Kökeni ve Yayılışı

Kitapta şimdiye kadar ele aldığımız farklı kanıtlar ışığında, insan evriminin genel bir özetini vermek istiyorum. Hiçbir bilim net bir resim ortaya koyamadığı için, farklı sahalardan derlenen kanıtları birleştirip bu resmi çizmeye çalışacağım. Genel sonuçları 12. Şekil'de özet olarak ortaya koydum.

12. Şekil İnsan topluluklarının soy ağacı

Hem biyolojik hem de arkeolojik kanıtlar modern insanın ana vatanı olarak Afrika'yı işaret ediyor. M.Ö. 100.000 civarında, bir grup modern insan, Afrikadan çıkıp önce Yakın Doğu'ya, sonra da Güneydoğu Asya ve Okyanusya'ya göç edip, M.Ö. 40.000 yılında (belki de bu tarihten 10.000 yıl önce) Avustralya'ya ulaştılar. Bu dönemde Avrasya Solo Adam ve Neanderthal adı verilen "eski" insanlar tarafından meskun haldeydi. Eski insanlarla modern insan arasındaki ilişki tartışmalıdır, bu ikisi arasında genetik bir ilişki olmuşsa bile, bu ilişki çok küçük düzeyde kalmıştır. Eski insanların ne çeşit diller konuştuğu hakkında da hiçbir bilgiye sahip değiliz.

İnsanın aile ağacındaki en eski iki kırılmadan sonra (birincisi alt-Sahara Afrikalıların topluluktan ayrılması, ikincisi Güneydoğu Asya ve yakın Pasifik'e [Yeni Gine ve Avustralya'ya] olan göçler), geri kalan ana topluluk çeşitli alt gruplara ayrıldı. Bu alt gruplar farklı zamanlarda ve farklı yönlerde Avrasya'ya yayıldılar.

Geniş Avrasya topluluğu içindeki alt gruplama bir problem teşkil eder, 12. Şekil'de verilen bağlantılar yeni bulgular elde edildiğinde değişmeye açıktır. İlk dallanma Yakın Doğu'dan doğuya ve batıya göç edip Avrupa'yı insan yerleşimine açan, Asya'da Çin-Tibet ailesinin ortaya çıkmasına neden olan Dene-Kafkasya yayılmasıyla olmuştur. Daha sonra yine Yakın Doğu'dan çıkan yeni bir Avrasyatik göç dalgası, zamanla bütün Dene-Kafkas dillerinin yerini almış ve bu eski zamandan sadece Bask dilinin burada yaşamasına izin vermiştir. Kafkasya ailesi Kafkas dağlarında, Buruşaski Pakistan'ın kuzeydeki dağlık bölgesinde korunmasını bildi. Asya'daki Çin-Tibet ailesinin atalarının da, Himalayalar'da dağlık bir yurdu vardı, fakat bunlar kısa bir zaman sonra Doğu Asya boyunca yayıldılar. Yenisey ve Na-Dene ailesinin şimdiki yerleri, orijinal Dene-Kafkas yayılmasını değil, daha sonraki hareketleri yansıtır.

Dene-Kafkas ailesi insan ailesi ağacında üçüncü ana kol olarak belirlendikten sonra geriye üç büyük ve eski aile kalıyor: Afro-Asyatik, Avrasyatik ve Amerind. Bunların yanında ana ailelerle ilişkisi tam çözülememiş ama iyi bilinen iki alt seviye ailesi de şunlardır: Kartvelyan ve Dravidyan. Hatırlarsanız İllich-Svitiç ve Dolgopolsky gibi Rus Nostratikçileri Afro-Asyatik, Dravidyan, Kartvelyan ailelerini, Avrasyatik ailesiyle birlikte, Nostratik'in içinde değerlendirmekteydiler. Greenberg ise bu üç aileyle Avrasyatik'in ilgisini daha uzak bir mesafede kurar, bu görüş Afro-Asyatik ve Dravidyan için şimdi Starostin tarafından da kabul edilmektedir.

Avrasya topluluğu içindeki bir grubun Afrikayla bağlantısı daha kolay takip edilebiliyor (Afro-Asyatik ailesi), Avrasya'da kalan diğer grup 12.000 yıl önce Bering Boğazı'ndan Amerikaya geçen ve modern Amerind halklarının atası olan gruptur. Avrasya'da kalan Avrasyatik halkı birçok farklı aileye bölündü (Hint-Avrupa, Ural, Altay, Çukçi-Kamçatkan, Eskimo-Aleut) ve Dene-Kafkas dillerinin yerini alarak Avrupa'nın büyük bir kısmına yerleşti, hatta Eskimo-Aleut diliyle Kuzey Amerika'ya bile sarktı.

İnsanın eski tarihi üzerindeki araştırmalar yeni sonuçlar ortaya çıkardıkça 12. Şekil değişebilir. Ama bu şekildeki ana hususların ek kanıtlar çıksa da, değişmeden kalacağını tahmin ediyorum. Öyle sanıyorum Amerind, Avrasyatik, Nil-Sahara ve Dene-Kafkasya şeklindeki dil ailesi sınıflamaları yerli yerinde kalacaktır. Bu kitapta siz de böyle dil ailelerinin Hint-Avrupa ailesinin keşfedilmesinde kullanılan teknikleri kullanarak nasıl keşfedileceğini bizzat gördünüz. Az sayıda tarihi dil bilimcinin kitapta sunmaya çalıştığım dil kanıtlarını nasıl küçümsediğine de şahit oldunuz. Bu dar çevrenin dışında, sunduğum kanıtlar özellikle genetik bilimciler, biyologlar, antropologlar ve arkeologlar arasında hüsnü kabul görmektedir. Burada Renfrew'in (1992b: 473) kanıtların değeriyle ilgili söylediklerini aktarmak, sanıyorum, uygun düşecektir:

Eğer araştırmacılar doğruysa (özellikle Dolgopolsky, Starostin gibi Rus ekolünden ve Greenberg, Ruhlen gibi Amerikanekolünden gelenler), geniş ölçekli çizgiler daha belirgin hale geliyor. Dilin tek kökenliliği temelinde insanın köken birliği yansıtılmış olabilir. Ama karşı görüşteki araştırmacılar haklıysa, yani insan dilleri çok yakın bir zamanda ve çok hızlı bir biçimde ortaya çıktıysa, bu yüzden de 5.000 yıl öncesine ait dile dayalı hiçbir iz sürülemez ise, bu geniş ve büyük aileler (Amerind, Avustrik, Nostratik veya Avrasyatik, Çin-Kafkas-

ya) tablo tamamen hayali bir tablo olarak kalacak ve insanın soy ağacı ile dil arasında güvenilir bir ilişki kurulamamış olacaktır. Bunu zaman söyleyecek. Fakat arkeolojiden, dil biliminden ve genetikten gelen yeni veriler Darwin ve Huxley'in ön vizyonunun hayalden dafa fazla şey ifade ettiğini söylüyor.

SON SÖZ: Yeniden Kurma, Ses Denklikleri ve Ana Yurtlar

Kitabın ortaya sermeye çalıştığı konulardan biri de, tarihi dil biliminin farklı safhalarında beliren ve farklı sonuçlarla ucu bucağı olmayan tartışmalara yol açan uygulamalardı. 20. yüzyıla damgasını vuran bu tartışmaların pek çoğu, yanlış anlaşılma ve bilgisizlikten kaynaklanmıştı. Karşılaştırma metodunun tartışmasız ilk safhasının sınıflama yani taksonomi olduğunu savundum. Sınıflama farklı seviyelerdeki bütün dil ailelerini en belirginden (örn. Bantu, Romans, German) en az belirgin olana (örn. Dene-Kafkasya, Hind-Pasifik, Amerind) kadar gruplar. Ders kitaplarında “karşılaştırma metodu” diye tanıtılan işlem aslında tarihi dil biliminin ikinci safhasıdır. Çünkü bu metotta dil ailesinin varlığı baştan kabul edilmiştir, daha sonra aile hakkında sorular sorulur. Proto dil, yani ata dil ne zaman var oldu? Proto dilin ana yurdu neresiydi? Proto dildeki kelimelerin modern dillere geçmesinde hangi aşamalar nasıl aşılmıştır?

Bunların hepsi detaylı araştırmayı hak eden önemli sorular, ama ancak tarihi dil bilimindeki ilk safha tamam-

landıktan sonra (yani dil ailesi tanımlandıktan sonra) ele alınabilirler. 20. yüzyıl Hint-Avrupacıları bu iki safhayı karıştırmışlar ve yeniden kurma, ses denklikleri gibi aileye özel problemleri “aileyi tanımlamada kullanma” yanlışlığına düşmüşlerdir.

Bu sınırlama ve kafa karışıklıklarının sebeplerini kitabımızda ele aldık. Ayrıca tarihi dil biliminin ikinci safhasındaki problemlerin de (dil ailesinin içindeki problemler) asla küçümsenmemesi gerektiğini hatırlatalım. Son Söz’de söz konusu problemlere bir göz atacağız.

Yeniden Kurma

Alman dil bilimci August Schleicher’in on dokuzuncu yüzyılın ortalarında Proto-Hint Avrupa dilinde bir fabl yazmaya çalışmasından beri, proto dillerin yeniden kurulması, tarihi dil biliminin önemli konularından biri olagelmıştır (bu fablın bir versiyonu için bkz. Diamond 1992:274). Bir proto dilin yeniden kurulması, dilin birçok farklı bölümünün yeniden kurulmasını içerir (örn. dilin kullandığı konson ve vokaller, söz hazinesinin belli kelimeleri, kullandığı ekler, çeşitli sentaktik unsurların sırası gibi).

İsterseniz bir proto dilin kurulmasında, dil bilimcinin karşılaştığı problemlerin birkaçına şöyle bir göz atalım. Basit bir örnekle başlayalım ve onu aşamalı biçimde karmaşık hale getirerek devam edelim. Diyelim ki temel söz hazinesi ve gramer benzerlikleri üzerinde bir dil ailesini tanımladık, bu aileye X ailesi adını verelim. Yine X ailesinin 10 dili, ABC-DEFGHI ve J dillerini içine aldığını varsayalım. 10 modern dil içindeki yansımalarına bakarak Proto-X dilinde “parmak” anlamına gelen kelimeyi yeniden kurmak istiyoruz diyelim. Bu 10 dilin hepsinde “parmak” anlamına gelen kelimenin *tik* olduğunu keşfettiğimizi düşünelim. Bu durumda Proto-X dilindeki kelimeyi *tik* olarak yeniden kurmakta tereddüt gös-

termez ve bu kelimenin bütün yaşayan dillere değişmeden geçtiğini düşünürüz. Elbette böyle durumlar çok nadirdir, Romans veya Bantu gibi birbirine çok yakın dillerde bile, modern dillerin proto dilden gelen kelimeyi koruduğu pek görülmez. Korunan kelimelerin de hem ses hem anlam bakımından değişmesi çok yaygındır. Gerçekte bulduğumuz ise, dil ailesinin bazı üye dillerindeki ses ve anlam bakımından birbirine benzeyen ama birbiriyle tamamen aynı olmayan biçimlerdir. Bu çok rastlanan durum iki farklı soruyu gündeme getirir. İlki şudur: Eğer bir kelime dil ailesinin bütün üyelerinde yaşamıyorsa, bu kelimenin Proto-X dilinde var olduğundan nasıl emin olacağız? Çünkü söz konusu kelime Proto-X dilinin sonradan ortaya çıkmış başka bir kolundan geliyor olabilir. İkinci soru da şudur: Eğer modern dillerdeki biçimler birbirlerinden farklıysa, ses ve anlam bakımından kuracağımız proto kelimeyi neye göre belirleyeceğiz?

İlk soruyu ele alalım: Belli dillerde yoksa, bir kelimenin Proto-X dilinde gerçekten var olduğundan nasıl emin olabiliriz? Bu gerçekten önemli ve hassas bir sorudur. Demokratik bir seçim yapıp her dile bir oy tahsis etsek ve çoğunluğa uysak, sonuç dramatik bir karmaşa olacaktır. Neden böyle olacağını biyolojiden bir örnekle açıklayalım. Günümüzdeki memeli türlerini incelersek, bunların içinden 4.000 türün yavruladığını, sadece altı türün yavrularını yumurtadan çıkardığını görürüz. Peki memelilerin ataları yavruluyor muydu yoksa yavrularını yumurtadan mı çıkarıyordu? Sayıya bakarsak yavruladığını düşüneceğiz, çünkü 4.000, altıdan çok büyük bir sayıdır. Ama sorunun doğru cevabı, bütün biyologların tasdikiyle, memelilerin atasının yavrularını yumurtadan çıkardığı şeklinde olacaktır. Biyologlar bunu memelilere en yakın olan hayvanlar grubuna bakarak, yani memelileri “dıştan gruplayarak” biliyorlar. Memelilerin en yakın akrabalarını incelediğimizde (sürüngenler), hep-

sinin yavrularını yumurtadan çıkardığını görürüz. Daha az yakındaki akrabalara baktığımızda da balıklar ve kuşlar gibi omurgalıların, aynı biçimde yavrularını yumurtadan çıkardığını görürüz. Özel bir durumun en yakın gruptaki (sürüngenler) genel mevcudiyeti (yumurtlama), modern memelilerin pek çoğu böyle olmasa da Proto-Memelilerin yumurtlayan hayvanlar olduğunu garantiler.

Benzer yaklaşımlar dil bilimindeki yeniden kurma işinde uygulanabilir. Örneğin farazi X ailesindeki A ve B dilleri, *tik* “parmak” kelimesini yaşatmış, C’den J’ye kadar diğer diller ise yaşatmamış olsun. Bu durumda bile, yani sadece iki dilde yaşamış olsa bile, **tik* “parmak” kelimesinin Proto-X dilinde var olduğunu gösterebiliriz. Diyelim ki X ailesinin Y ailesine çok yakın olduğunu ve Y ailesinde *tik* “parmak” kelimesinin (veya buna benzer bir kelimenin) var olduğunu biliyoruz. *tik* “parmak” kelimesi en yakın dış grupta, yani Y ailesinde görüldüğü ve X ailesinde de (iki dilde de olsa) mevcut olduğundan, bu kelimenin (ailenin bütün modern üyelerinde yaşamasa da) Proto-X dilinin söz hazinesinde var olduğuna hükmedebiliriz.

Guthrie bu basit prensipleri anlamadığı için Proto-Bantu ailesini yeniden kurarken hatalar yaptı. Proto-Bantu dilinde var olmamış biçimleri Proto dilde var olmuş gibi yeniden kurdu, bu dilde var olmuş biçimleri ise kurmaya muvaffak olamadı. Guthrie bütün Bantu bölgesini Kuzeybatı, Kuzeydoğu, Orta Batı, Orta Doğu, Güneybatı, Güneydoğu olarak altıya bölmüş ve bunlara sınıflamada eşit değer atfetmişti. Bu durumda örneğin Kuzeybatı bölgesi hariç diğer bölgelerde rastlanan bir biçimi yeniden kurmuş, ama sadece Kuzeybatı bölgesinde rastlanan diğer bölgelerde rastlanmayan bir biçimi yeniden kurmamıştı. Problem Kuzeybatı kolunun Bantu ailesinin iki ana kolundan birini temsil etmesinde yatıyordu, dolayısıyla Kuzeybatı kolu sınıflamada bütün diğer bölgele-

rin toplamı kadar bir ağırlığa sahip olmalıydı. Dahası Bantu ailesinin “dış grubu”, Greenberg’in Nijer-Kongo diye adlandırdığı Batı Afrika dilleriydi. Şimdi yukarıda değerlendirdiğimiz konular ışığında, Nijer-Kongo ve Kuzeybatı Bantu kolunda rastlanan bir kökün, başka yerde rastlanmasa bile, Proto-Bantu için yeniden kurulması gerekirdi. Ama Guthrie Proto-Bantuyu yeniden kurarken böyle kökleri değerlendirmeye almadı. Diğer taraftan hem Kuzeybatı Bantuda hem de Nijer-Kongoda rastlanmayan bir kökü, sırf diğer branşlarda yaşıyor diye proto dil için yeniden kurdu.

Elbette belli bir kökün proto dilde var olup olmadığını anlamak için kullanılan “dış grup metodu” en yakın grubun hangisi olduğunu bilmeyi gerektirir. Bunun manası şudur, metot Hint-Avrupacılar için kullanım dışıdır, çünkü onlar Hint-Avrupa dilinin bilinen hiçbir grupta akraba olmadığını iddia ediyorlar. Onlara göre iki farklı branşta yaşayan bir kök, Proto-Hint Avrupa dilinden gelir, ama biz bu yargının yanlış olduğunu, tarihi gerçeklerle uyuşmadığını, ne yazık ki, gördük.

Şimdi modern yansımaları aynı olmayan, sadece benzer olan köklerde orijinal biçimi nasıl belirleyeceğimiz sorusuna dönelim. Diyelim ki X dil ailesinde “parmak” için kullanılan kelime beş dilde *tsik*, bir dilde de *tik* olarak karşımıza çıkıyor. Proto-X dili için hangi biçimi yeniden kuracağız? Cevap *tik*'tir, çünkü *ti* > *tsi* (> işareti “bu biçime dönüştü” anlamına gelir) ses değişmesi, dünya dillerinde yaygın olarak rastlanan bir ses değişmesidir, *tsi* > *ti* ses değişimi ise ancak çok nadir olarak görülebilir. Dil bilimciler hangi ses değişiminin yaygın, hangisinin az rastlanan olduğunu bilirler. Örneğin *t*- sesi *i* ünlüsü tarafından takip ediliyorsa, çok çeşitli değişimler geçirip farklı biçimlerde görünebilir: *ti* > *tsi* > *si* > *hi* > *i*. *t* sesi önce zayıflayıp *ts*'ye, daha da zayıflayıp *s*'ye ve *h*'ye dönüşüyor, en sonunda da tamamen ortadan kal-

kıyor. Ters yönde bir ses değişimi bazı durumlarda çok nadiren görülebilse de, genelde böyle bir değişimin görülmesi imkânsıza yakındır. Dil değişimlerinin pek çok safhası dil bilimciler tarafından bilinir ve dilin erken dönemlerini yeniden kurmakta kullanılır. Bu kitaptaki problemleri çözerken size verdiğim ipuçları işte bu çeşit ses değişim aşamalarını içermekteydi. Diğer bazı genel ses geçiş safhaları arasında *ki* > *çi* > *şi* > *si* > *hi* > *i*; *p* > *f* > *h*; *k* > *x* > *h*; *k* > *ʔ* (*ʔ* sesi İngilizce bottle “şişe” kelimesinin Londra ağzındaki telaffuzunda [baʔl] olarak kullanılan sestir); *d* > *ð* > *z*; *t* > *θ* > *s*; *i* > *y*; *u* > *w*, *Vn* (*V* herhangi bir ünlü karşılığıdır) > *Ṽ* (*Ṽ* nazal olarak telaffuz edilen herhangi bir ünlü karşılığıdır) > *V*; *Vm* > *Ṽ* > *V*; *Vŋ* > *Ṽ* > *V*; *Vʔ* > *Ṽ* > *V*; *Vh* > *Ṽ* > *V*; *VpV* > *VbV*; *VtV* > *VdV*; *VkV* > *VgV*.

Yukarıdaki genel ses gelişme bilgilerini, Greenberg’in çok yönlü karşılaştırma metoduyla birleştiren biri için kök-tesleri tanımak hiç de zor olmayacaktır. Neden zor olmayacağını Proto-Amerind dilindeki **t’ina* > **t’ana* > *t’una* “erkek evlat, çocuk, kız çocuk” örneğine tekrar dönerek açıklayalım. Eğer sadece iki dili karşılaştırıyor olsaydık (Amerikancıların bıktırarak kadar çok yaptıkları gibi), bir dilin *t’ina* “erkek kardeş”, diğer dilin *sin* “erkek evlat” biçimlerini sergilemesine özel bir dikkat sarfezmezdik. Elbette bir tarihi dil bilimci hemen *t’ina*, *ts’ina*, *tsina*, *sina*, *sin* gelişimlerini ve buna paralel olarak anlamdaki değişimi, yani “erkek kardeş”ten “erkek evlat”a olan anlam değişmesini açıklayacak bir senaryoyu kolaylıkla kurabilirdi. Bütün bu ses ve anlam değişimleri olağan gelişmelerdir, ama *s-* sesinin önceki bir *t’-* sesinden gelişmek zorunda olmayacağı gerçeği değişmez, yani bu ses başlangıçta ve şimdi hep *s-* olarak bulunmuş olabilir. Birbirine binlerce kilometre uzak olan Molale (Oregon’da) *t’in* “ağabey”, Changuena (Panama’da) *sin* “erkek kardeş” ve Pehuenche (Şili’de) *tsena* “erkek kardeş” biçimleri, sade-

ce birbirine benzer olmakla kalmıyor, *t'ina*'dan *sin'e* geçişte yaşanan ve Kuzey-Güney Amerika'daki Amerind dilleri boyunca görülen *bütün ara safhaları* da temsil ediyor. İki kıtaya yayılmış bu çeşit biçimlerin bolluğu genetik açıklamayı göreve davet ediyor.

Proto-Amerind dilinin **t'ina* “erkek kardeş” kelimesinin başında bulunan ünsüzün ara safhalarda yer alacak bütün gelişim biçimlerini aşağıdaki dillerde görüyoruz (örneklerde *i* ve *e* arasındaki farkı bir kenara bırakıyoruz): *t'in* (Molale, Cayuse, Chitimacha, Yana), *t'i* (Güney Pomo, Güneydoğu Pomo, Güneybatı Pomo, Mazahua), *tin* (Nez, Perce, Atakapa, San Buenaventura Chumash, Cuicatec, Maku, Tiquie, Papury, Ubde-Nehern, Tatuyo, Cuica, Marawa, Atoroi, Yagua, Yameo), *ti~* (Puinave, Yehupde), *ti* (Pawnee, Wintu, Maidu, Plains Miwok, Motilon, Dobokubi, Muyska, Tucano, Kamaru, Ramarama, Palicur, Surinam Carib, Apucarana), *ts'in* (Yuki, Chorti, Pokomchi, Chontal, Güneydoğu Pomo), *tsin* (Yurok, Mohawk, Lacandon, Yuma, Güney Paiute, Pipil, Patagon, Pehuenche, Amaguaje, Siona, Yupua, Guato), *tsi~* (Assiniboine, Coreguaje), *tsi* (Blackfoot, Wiyot, Koasati, Natchez, Kuzey Paiute, Paez, Taulipang, Tacana), *sin* (Flathead, Santa Cruz Costanoan, Changuena), *şin* (Columbian, San Francisco Costanoan, Mutsun, Kawaiisu, Amuesha), *si* (Qawashqar), *şi* (Tunica). Ses değişikliklerine ek olarak anlamda da kaymalar, farklılaşmalar ortaya çıkar: “erkek evlat, erkek kardeş” anlamından “erkek çocuk, çocuk, genç adam, erkek” anlamına, buradan birtakım eklerle “yeğen, torun, damat, kayınço, amca” anlamlarına geçişler görülür. Kısacası on bin yıllık bir süreden sonra bile, *t'ina* “erkek kardeş” kelimesinde bulmayı umduğumuz biçimleri buluyoruz.

Dışgrup karşılaştırma tekniği, yeniden kurulacak terimin tam biçimini belirlemede de kullanılabilir. Örneğin X ailesindeki dillerin yarısı *kap* “kap, kapak” biçimine, diğer ya-

rısı da *k'ap* “kap, kapak” biçimine sahip olsun, bunlardan hangisi orijinal biçim olarak yeniden kurulmalıdır? *k* sesi ön damak *k'* sesine, bu *k'* sesi de normal *k* sesine dönebileceğinden, ses gelişim yönünü genel ses kurallarıyla tayin etmek zordur. Ama X ailesine yakın bir aile olan Y ailesinde aynı kökü *k'ap* olarak bulsaydık, Proto-X dilindeki kökü **k'ap* “kap, kapak” biçiminde yeniden kurabilir, kökün X ailesinin diğer dillerinde basitleşerek *kap* biçimine geçtiğine hükmedebilirdik.

Ses Denklikleri

Dil bilimindeki yeniden kurma, artık düzenli ses değişimleri üzerine yeniden kurulan ve ata dille modern dilleri birbirine bağlayan biçimlerden daha fazlasını ifade etmektedir. Yeri geldikçe çeşitli tablolardaki düzenli ses değişmesi örneklerini gözlemlemiştik. Örneğin 5. Tablo'da “kan” ve “su” anlamına gelen kelimeleri incelerken, H (Tamil) dilindeki *n* sesinin E (Brahui) dilindeki *d* sesine karşılık geldiğini görmüştük. Bu iki dilin mensup olduğu Dravidyan ailesi üzerine daha kapsamlı bir araştırma, Proto-Dravidyan dilinde kelime başındaki **n-* sesinin, *i* veya *e* ünlüsü tarafından takip edildiğinde, Brahui dilinde *d-* sesine dönüştüğünü bize söyleyecektir. Eğer bu konunun daha da üzerine düşülürse, aynı ses ortamında Proto-Dravidyan dilindeki *m-* sesinin Brahui dilinde *b-* sesine dönüştüğü keşfedilir. Bu ses denkliği genel olarak ifade edilmek istenirse, aşağıdaki yargıya ulaşılır: Proto-Dravidyan dilinde kelime başındaki nazal ünsüzler (*m-* veya *n-*), Brahui dilinde ön ünlüler tarafından takip edildiğinde (**i* veya **e*), patlamalı sedalı seslere (**b* veya **d*) dönüşür.

Burada önemli olan nokta düzenli ses değişmelerinin dildeki belli kelimeleri değil, bütün dili etkisi altına almasıdır. Çünkü ses değişmesi düzenlidir: Bir ses diğerine değiştiğinde bunun istisnası olmaz, tabii en azından teoride. Düzenli ses değişimleri çok sık olarak sınıflamayla karış-

tırılmaktadır, bu yüzden ses değişimleri meselesini uygun tarihi çerçeve içinde kendi yerine yerleştirmek, sanıyorum, yararlı olacaktır.

19. yüzyılın başında ilk Hint-Avrupacılar (mesela Rasmus Rask ve Jacob Grimm), düzenli ses değişimlerinin çeşitli Hint-Avrupa dillerini birbirine bağladığının farkındaydılar. Zaten bu ses denkliklerinin en meşhuru, ilk defa Rask tarafından önerilmiştir ve Grimm Kanunu olarak bilinir. Bu kanun belli Proto-Hint-Avrupa konsonlarının İngilizce, Hollandaca ve İsveççe gibi modern Germen dillerinde hangi konsonlara dönüştüğünü ifade eder. Kanunun içine biraz girip, Proto-Hint-Avrupa dilindeki **t* sesi hakkında neler söylediğine bir göz atalım (Bu kanun klasik dil kitaplarında uzun uzadıya işlenir). Grimm Kanunu'na göre bu konson bütün Germen dillerinin türediği Proto-Germencede *θ* olur. Sanskritçe *bhrā́tar* “erkek kardeş” ve Latince *frāter* “erkek kardeş” ata dildeki *t* sesini koruyor, ama Gotikçe (şimdi yaşamayan bir Germen dili) *brōθar* “erkek kardeş” biçimiyle karşımıza çıkıyor. Bu dillerdeki diğer kelimeler de paralel biçimde aynı denkliği sergilemektedir.

Grimm Kanunu pek çok şeyi açıkladı ama istisnalara sahip olmaktan da kurtulamadı. Örneğin, Sanskritçe *pitār-* “baba” ve Latince *pater* “baba” biçimlerine bakarak, Grimm Kanunu Gotikçede *faθar* biçimini bulacağımızı öngörür, ama gerçek Gotikçe kelime *fadar*'dır. Bu çeşit istisnaların Grimm'i pek üzmediğini aşağıdaki yazdıklarından anlıyoruz: “Ses değişmesi genel bir eğilimdir, bütün durumlarda gerçekleşmesi beklenemez”. 1870'lere kadar ses değişimleri konusunda genel inanış bu şekildeydi. Tam bu dönemde art arda gelen birkaç keşif, bilim adamlarını ses değişikliklerinin gerçekten de düzenli olduğu konusunda ikna etti. Alman Hint-Avrupacı August Leskien şöyle yazacaktı: “Ses kanunlarının istisnası yoktur”. Leskien'in Danimarkalı ça-

alışma arkadaşı Karl Verner, ses değişimleri konusundaki yeni bakış açısını aşağıdaki satırlarda şöyle ifade ediyordu: “Bir kanunun istisnalarının da bir kuralı olmalıdır, tek mesele bu kuralı keşfetmektir”. Gerçekten de Verner, Grimm Kanununun istisnalarını açıklayan kuralı keşfedecekti.

Verner Germenik kolunda çift gelişme sergileyen bulmacayı, diğer kollara çok dikkatli bir şekilde bakarak çözmeyi başardı. Proto-Hint-Avrupa dilinde vurgunun yerini inceledi, Yunanca ve Sanskritçe örneklerden, çift gelişmeden vurgunun sorumlu olduğunu keşfetti. Proto-Hint-Avrupa dilinde vurgu *t* sesinden önce geldiğinde, sonuç, Grimm Kanunu’yla uyum içinde olacaktı. Ama vurgu *t* sesinden önce gelmediyse, sonuç, Gotikçe *fadar* örneğinde olduğu gibi, *d* sesi olacaktı. Bu Verner Kanunu’nun sadece bir bölümüydü. Germen kolunda ne olduysa, vurgunun yerine bağlı olarak *t* hem *d*’ye hem de *θ*’ sesine dönüşmüştü. Bu değişiklikler olduktan sonra, Germencede vurgu kelimenin başına geçmiş ve önceki olayın gerçekleşmesinde etkili olan çevre ortadan kalkmıştır. İşte bu yüzden Germencede ne olup bittiğini ancak diğer kollardaki vurgunun yerine bakarak anlayabiliriz (Sanskritçe “baba” ve “erkek kardeş” kelimelerindeki vurguyu karşılaştırınız). İngilizcenin tarihinde sonradan ortaya çıkan gelişmeler, Proto-Hint-Avrupa dilindeki **t* sesinin *θ* ve *d* olarak Germen kolunda belirmesine neden olmuş, bu iki ses daha sonra İngiliz imlasında –th– biçiminde gösterilen *ð* sesinde birleşmişti (örn. İngilizce brother, father). Ama Eski İngilizcede bu iki ses birbirinden farklı algılanmaktaydı: krş. *broðor*, *fæder*.

Gerçekten de Verner ve Leskien’in iddia ettiği gibi ses değişimleri düzenli mi? Cevap muhtemelen hayır olacaktır, ama dünyadaki bütün dil bilimciler ses değişikliklerinin düzenli olduğunu kabul ederek işlemlerini yaparlar. Düzenlilik konusunda mevcut istisnaları hemen kabul etmek yerine, Verner’in çok akıllıca yaptığı gibi ileri düzeyde açıklamalar

aramak daha doğrudur. Daha 1870'lerde ses değişimlerinin bazıları *düzensiz* ses değişimleri olarak adlandırılmaktaydı, bunlar bütün kelimeleri değil sadece bazılarını etkileyen ses değişimleriydi. Düzensiz ses değişimleri arasında *metatez* (iki ünsüzün yer değiştirmesi, örn. Modern İngilizcedeki *wasp*, *waps'tan* gelir), *aykırılma* (benzer iki ünsüzün daha az benzer hale gelmesi, örn. Klasik Latince *peregrinus* "kutsal yeri ziyaret" Geç Dönem Latincesinde *pelegrinus*, Fransızca'da *pelerin* olmuştur), *benzeşme* (farklı iki ünsüzün benzer veya aynı olması, örn. Klasik Latince *quinque* "beş", beklenen biçim olan *pinque*'den ilk ünsüzün, arkasından gelen *q* ünsüzüne benzemesi sonucu ortaya çıkmıştır), *bulaşma* "contamination" (anlamca ilgili kelimelerin diğer bir kelimeyi etkilemesi, örn. sayı kelimelerinin birbirini etkilemesi yaygındır, Latince *quinque* "beş" kelimesinin başındaki ünsüzün hemen öncesindeki sayıdan, *quattor* "dört" kelimesinden etkilendiği düşünülür).

Amerikalı dil bilimci William S.-Y. Wang ve arkadaşlarının yakın zamanlarda yaptıkları çalışmalar, ses değişimlerinin ilgili bütün kelimeleri, birden ve aynı anda etkilemediğini, ama zamanla dilin söz hazinesini kademe kademe etkisi altına aldığını gösterdi. Bazı durumlarda ses değişimleri ilgili bütün unsurlar etkilenmeden sona erer, bazı durumlarda da aynı ses çevresinde birden fazla değişiklik kendi hükmünü geçirmek için yarıştığından sonuç beklenmediği gibi olmaz, istisnalar ortaya çıkar. Bir başka deyişle ses değişme sebepleri ve işlemleri çok karmaşıktır, bu yüzden sonuçlar beklenen düzenli sonuçlar olmaktan ziyade karma karışık durumlar arz ederler. Yine de bütün bu beklenmeyen karma karışık sonuçlara rağmen, hemen bütün modern dil bilimciler (Greenberg de dahil), çalışmalarını ses değişimlerinin düzenli olduğu varsayımından hareketle yaparlar. Düzensizlikler öyle veya böyle bir şekilde açıklanmak zorundadırlar.

Son olarak bunların dillerin genetik sınıflanmasıyla (kitabımızın konusu) ne ilgisi olduğunu açıklayalım. Doğruyu söylemek gerekirse pek fazla ilgisi yok. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi ses değişimleri, söz hazineleri temelinde bir dil ailesinin karşılaştırma metoduyla tanımlanması esnasında keşfedildi. Anlaşılması zor ses değişimleri değil, bariz benzerlikler bizi dil ailelerine götürür. Ermenice *erku* “iki” gibi kökteşlerdeki ses değişimleri çok sonra keşfedilmiştir. Modern tarihi dil bilimciler genetik akrabalığın “gerçek kanıtı” olarak hep düzenli ses değişimlerini öne sürmemiş olsalardı, yukarıdaki sorulara cevap aramakla vakit geçirmek zorunda kalmayacaktuk. Hint-Avrupa çalışmalarının 19. asırdaki öncülerinden hiçbiri Hint-Avrupa dilindeki düzenli ses değişimlerinin Hint-Avrupa ailesinin varlığını kanıtladığını düşünmemiştir. Bu görüş tamamen 20. asır Hint-Avrupacılarının ürünüdür.

Analoji

Ses değişimlerinin düzenli olduğunu peşinen kabul etsek bile, bu değişimlerin dilin genelinde bir düzenlilik sağlayacağını umamayız. Tam tersine düzenli ses değişimleri, diğer gramer unsurlarında genellikle bir düzensizliğe yol açarlar. *Analoji* diye adlandırılan başka bir işlem, işte bu düzenli ses değişimlerinin yol açtığı düzensizlikleri ortadan kaldırmak için çalışır. Düzenli bir gramer çekimi (örneğin Latince *cant-o* “Ben şarkı söylerim”, *cant-as* “Sen şarkı söylersin”, *cant-at* “O şarkı söyler”), düzenli ses değişimleri sebebiyle sekteye uğradığında analoji devreye girer. Analoginin nasıl çalıştığını görmek için, Proto-Amerind dilindeki orijinal akrabalık sisteminin(*t'ina/t'ana/t'una* “erkek evlet, çocuk, kız evlat”) yaşayan bir Amerind dilinde iki düzenli ses değişmesine uğradığını hayal edelim. İlki birinci ünsüzdeki gırtlaksılaşmanın kaybolması (*t' > t*), ikincisi kelime

başındaki *t-* sesinin *i* ünlüsünden önce zayıflayıp *ts-* olması olsun. Her iki değişme de dünya dillerinde sık rastlanan değişmelerdendir: Gırtlak sesleri normal seslere dönüştürülerek basitleştirilir, dar ince ünlü (*i*) önünde *t* sesi *ts* olur. Bu iki değişmenin sonunda orijinal sistem *tsina/tana/tuna* “erkek evlat, çocuk, kız evlat” biçimine dönüşecek ve eril biçim, hem eril ünlü *i* hem de farklı kelime başı ünsüzü tarafından işaretlenmiş olacaktır.

İnsan dili aynı anlamı aynı biçimle temsil etmeyi tercih eder (Proto-Amerind dilindeki **tVna* biçiminde herhangi bir ünlüyü temsil eden *-V-*’nin cinsiyeti işaretlemesi gibi). Tuttuğumuz modern Amerind dilinde ise bu kökün iki biçimini bulduğumuzu varsayalım: *tsVna* eril biçim, *tVna* hem dişil hem nötr biçim. Tabii bu durumda “bir anlam için bir şekil” kuralı ihlal edilmiş oluyor. İşte analogi anlam ve biçimi tek şekilde birleştirmek suretiyle bu düzensizliği önlemeye çalışır. Bu dili konuşanların üç biçimi anlamca ilişkili algıladığı ve dillerin her anlam için tek şekli tercih ettiği gerçeğini birleştirecek, durumu düzeltmenin bir yolunun *tsina* “erkek evlat” kelimesindeki *ts-* sesini *t-*’ye dönüştürmek olduğunu (analojik seviyeleme) görürüz. Analogiyi bir kökteki iki farklı biçimin mücadelesi olarak düşünebiliriz, iki biçim de çekimi baştan sona kendine göre düzenleyip diğerini dışarıda bırakmak ister. Hangi biçimin galip geleceği noktasında pek çok faktör rol oynar (bazen iki biçim de yaşayabilir, örn. İngilizce *was* ve *were*). Dahası analogi farklı dillerde farklı şekilde işleyebilir, bir dilde kökün bir biçimi üstün gelirken diğer dilde öteki biçim zafer kazanabilir. Bunun bir örneği İngilizce “choose” kelimesinin Almanca “küren” kelimesiyle (artık kullanılmayan bir kelime) karşılaştırılmasında görülebilir. İngilizcenin ve Almancanın eski dönemlerinde bu kökün iki biçimi, biri *r*’li diğeri *z*’li olarak, aynı anda yaşamaktaydı. İngilizcede *z*’li biçim (*choose*) diğerini tamamen

ortadan kaldırdı, Almandada ise analogi ters yönde çalıştı ve *r*'li biçim (*küren*) galip geldi.

Şimdi tekrar orijinal Amerind örneğimize dönelim, burada *tsina* “erkek evlat”, dişil *tuna* “kız evlat” ve nötr *tana* “çocuk” biçimlerine benzetilerek *tina* şekline dönüştürüldü. Burada iki oya sahip olan nötr ve dişil biçimler, tek oya sahip olan eril biçimi değişime zorladı. Farzedelim başka bir Amerind dilinde kelime başı *t-* sesi, *i* ve *u* ünlülerinin önünde, zayıflayarak *ts-* sesine dönüşmüş olsun. O zaman bu dilde *tsina/tana/tsuna* “erkek evlat, çocuk, kız evlat” biçimlerini bulacağız ve analogik seviyeleme *tana* “çocuk” biçiminin yerini *tsana* biçimine bırakmasıyla sonuçlanacaktır. Fakat analogik seviyelemenin yönü her zaman demokratik oylamayla belirlenmez, bunun örneklerini yukarıda görmüştük. Belli biçimlerin günlük konuşmadaki kullanım sıklıkları da burada rol oynayabilir. Bir biçim diğerinden daha çok kullanılıyorsa, çekimdeki yaygın biçim olmamasına rağmen diğerinin önüne geçip onun yerini alabilir. Analogik değişimin yönü konusunda başka faktörler de rol oynayabilir, bu faktörler konusunda ayrıntılı bilgileri tarihi dil bilimi ders kitaplarında bulabilirsiniz (Hock 1986, Anttila 1989).

Algonquian Ana Yurdunu Belirlemek

Tarihi dil bilimciler için gündemde olan konulardan biri de dil verilerini kullanarak bir dil ailesinin ana yurdunu belirlemektir. 8. Bölümde Bantu, Avustronezya ve Hint-Avrupa aileleriyle ilgili olarak bu konuya değinmiştik. Burada Kuzey Amerika'da yer alan Algonquian ailesinin Columbus'un kıtaya ulaşmasından önceki durumunu ve kökenini ele alacağız.

Algonquian dilleri Kuzey Amerika kıtasının doğu sahilleri boyunca kuzeyde Kanada, güneyde Kuzey Carolina'ya

kadar geniş bir alana yayıldığı için, Algonquian halkı, Avrupalıların yeni kıtaya ayak bastıklarında ilk karşılaştıkları yerli halk olmuştur. Kıtanın doğu sahillerinde yer alan bu dillerin genetik akrabalığı o kadar açıktır ki, bu akrabalık ilk Avrupalı kaşiflerden beri bilinmektedir. Ancak bu akrabalığı ilk önce hangi Avrupalının keşfettiği bilinmiyor. İlk Avrupalı yerleşimcilerin bilmediği şey ise bu ailenin batıya, Kanada-Montana sınırına kadar uzandığı bilgisiydi. En batıda konuşulan Algonquian dili Blackfoot idi. 9. Harita'da gösterilen bu müthiş yayılma, ancak çok sonraları her yönüyle bilinir hale gelecekti.

9. Harita Algonquian ailesi.

Algonquian bilimciler ailenin ana yurdunun neresi olduğu konusunda anlaşmış değildirler, Frank Siebert Büyük Göller bölgesinin doğusunda kalan alanları Algonquian

halkının ana yurdu olarak düşünüyor. Bu teoriye göre Algonquianlar merkezde sayılabilecek bir yerden bütün yönlerle doğru dağılmış oluyorlar, ama aşağıdaki nedenler yüzünden ben bu teklife pek sıcak bakmıyorum.

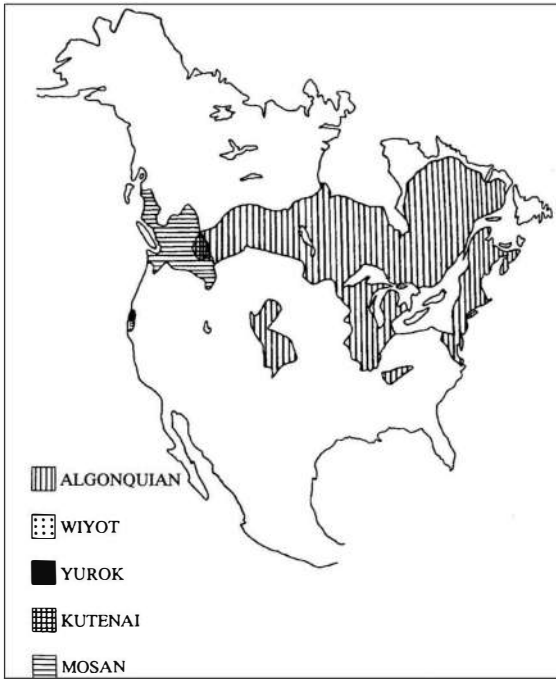
Algonquian ailesinin iç yapısını şöyle bir düşünelim. Ailenin alt gruplanması konusunda uzmanlar arasında anlaşma olmasa da ailede en farklı dilin en batıda yer alan Blackfoot olduğu açıktır. Doğu kıyısınca uzanan diller ise birbirlerine çok yakındırlar ve bu diller, Doğu Algonquian diye bilinen genetik alt grubu oluştururlar. Blackfoot ile Doğu Algonquian dilleri arasında kalan bölgede konuşulan ailenin diğer üye dilleri ise, farklılıkta değişik seviyeler sergilerler ve bunların tam belirlenememiş alt gruplar oluşturdukları düşünülür. 10. Harita bu üç alt grubun yerlerini göstermektedir.

10. Harita Algonquian ailesinin iç yapısı.

Sapir'in Yaş-Saha hipotezi ışığında (en çok farklılığın görüldüğü saha orijinal anayurdu işaret eder), Proto-Algonquian dilinin Büyük Göller'in doğusunda değil, Blackfoot'un şimdi ki bulunduğu yerde konuşulduğu sonucunu çıkarabiliriz. Ailede ilk ortaya çıkan parçalanma sonucunda Proto-Algonquianlar Blackfoot'ların yerinde kalırken, diğer grup doğuya doğru yayıldı. Doğuya yayılış daha da doğuya doğru genişledi ve Doğu Kıyılarına ulaşana kadar sürdü. Algonquian ailesinin içinden gelen kanıtların temelinde, ailenin kökenleriyle ilgili en mantıklı açıklama bence budur. Ayrıca bu dil dışı kanıtlar tarafından da kuvvetli bir biçimde desteklenmektedir.

1913'te Sapir tarafından keşfedildiği gibi, Algonquian ailesinin en yakın akrabalarının Kaliforniya sahillerinin kuzeyinde yer alan Wiyot ve Yurok dilleri olduğunu görmüştük(-bakınız 11. Harita). Bu görüş o zaman şiddetle eleştirilmişti, ama artık günümüzde genel kabul görmektedir. Bu iki dil yan yana yaşasa da hem birbirinden hem de Algonquian dillerinden bir hayli farklıdır. Birlikte Ritwan adı verilen bir alt grup mu teşkil ettikleri yoksa ayrı ayrı Algic ailesi (hem Ritwan'la hem Algonquian'la iç içe geçer) adı verilen başka bir kolu mu temsil ettikleri konusunda farklı görüşler vardır. Her iki durumda da Wiyot ve Yurok dillerinin Proto-Algonquian dilinin kendi içinde dallanmaya başlamasından önce gruptan ayrıldıkları (ya birlikte ya da ayrı ayrı) açıktır. Bu iki dilin Proto-Algonquian dilinden bugün Blackfoot dilinin konuşulduğu yerde ayrılmış olmaları ve sonradan 2.000 mil ötedeki Kaliforniya'nın kuzeyine göç etmiş olmaları pek muhtemeldir. Eğer gerçekten de Wiyot ve Yurok dilleri Algic kolunun bağımsız üyeleri ise (ben bundan şüpheliyim), Büyük Göller bölgesinde Proto-Algonquian dilinden bağımsız olarak ayrılıp, yine bağımsız olarak Kaliforniya'nın kuzey sahillerine göç etmeleri ve burada iç içe geçmiş arazilerde konuşulmuş olmaları, çok şaşırtıcı ve inanılmaz bir hikâyeye ortaya koyar.

11. Harita Algonquian ailesinin dış ilişkileri

Proto-Algonquian ve Proto-Algic ailesinin ana yurdu bugünkü Blackfoot dilinin bulunduğu topraklara kadar izlenebiliyorsa, bir sonraki sorumuz Algic ailesinin en yakın akrabalarının kim olduğu olacaktır. Sapir ve Greenberg'e göre Algic ailesinin iki yakın akrabası var. Bunlardan biri, Blackfoot diliyle batı yönünde komşu olan Kutenai dili, diğeri Salsh, Wakashan ve Chemakuan alt gruplarını içeren Mosan ailesidir (bkz. 11. Harita). Salish ailesi Kutenai bölgesinden Pasifik sahillerine kadar uzanan bölgede yer alır, hem Wakashan hem de Chemakuan Pasifik kıyılarında konuşulmaktadır. Greenberg daha eski olan bu gruba Almosan (=Algic + Kutenai + Mosan) adını verir ve ana yurdunu Proto-Algonquian ve Proto-Algic dillerinin de ana yurdu

olan Alberta'nın güneyi olarak düşünür. Kısacası Algonquian ailesinin hem iç kanıtları hem de dıştan gelen kanıtlar (yani yakın akrabalarından gelen kanıtlar), bu aile için batıda bir ana yurdu işaret etmektedirler. Ayrıca Alberta'nın güneyinde kalan bu bölgenin Proto-Amerindlerin Amerika'ya ilk girdikleri buzsuz bölge ile örtüştüğünü de not etmeliyiz.

Son Söz'de tarihi dil bilimcilerin karşılaştığı ilgi çekici problemlerden sadece birkaçına dokunduk. Bir dilin kayıtlarının olmadığı çok eski dönemlerdeki söz hazinesini yeniden kurma işini yaparken, dikkate alınması gereken hususlardan bazılarını gördük. Ses değişimlerinin düzenli olduğunu ve sadece belli kelimeleri değil, dilin bütün söz hazinesini etkilediğini öğrendik, ama aynı zamanda ses değişimlerinin istisnaları olabileceğini (çeşitli nedenlere dayanan) de gördük. Dahası düzenli ses değişimlerinin bir dilin gramerinde daha büyük düzensizliklere yol açabileceğini ve bunları düzeltmek için analojinin devreye gireceğini gördük. Dil verilerinin bir dil ailesinin ana yurdunu belirlemede nasıl kullanılabileceğini tartıştık. Bunların her biri iki asır boyunca bilim adamlarının ilgisini çekmiş ve onları üzerlerinde çalışmaya davet etmiş ilginç konulardır.

Bu konular ancak bir dil ailesini oluşturan diller tanımlandıktan sonra enine boyuna araştırılabilir, ama 20. asırda geçerli olan yaygın fakat yanlış görüşe göre, *yeniden kurma* (reconstruction) dil ailelerinin keşfinde ve onların geçerliliğini kanıtlamada önemli bir rol oynamaktadır. Bu kitapta dillerin sınıflanmasının, diğer işlere göre, tarihi dil biliminde en önce yapılması gereken iş olduğunu savundum. Dillerin genetik sınıflanmasının gerçek temeli anlaşıldığında, bugün var olan dillerin hepsinin tek kökenden geldiği inkar edilmeyecek biçimde ortaya çıkacaktır.

AÇIKLAMALI BİBLİYOGRAFYA

Metinde geçen bütün eserlerin ve ayrıca metinde geçmeyen bazı eserlerin künyesini kısa açıklamalarla burada veriyorum.

Abercrombie, David. 1967. *Elements of General Phonetics*. Edinburgh, Scotland [Fonetik bilimine genel bir giriş]

Anttila, Raimo. 1989. *Historical and Comparative Linguistics*. Amsterdam. [Tarihi dil bilimine genel bir giriş]

Barbujani, Guido, Neal L. Oden ve Robert R. Sokal. 1989. "Detecting Regions of Abrupt Change in Maps of Biological Variables," *Systematic Zoology* 38: 376-89. [Güney Amerika'daki bir Yerli kabilesinde dil ve gen ilişkisini araştırır]

Barbujani, Guido and Robert R. Sokal. 1990. "Zones of Sharp Generic Change in Europe Are Also Linguistic Boundaries," *Proceedings of the National Academy of Sciences* 87: 1816-19. [Avrupa'daki dil sınırlarının, birçok durumda, gen sıklığı sınırlarıyla örtüşmesinin kanıtlarını verir]

Bateman, Richard, Ives Goddard, Richard O'Grady, V. A. Funk, Rich Mooi, W. John Kress ve Peter Cannell. 1990. "Speaking of Forked Tongues: The Feasibility of Reconciling Human

- Phylogeny and the History of Language," *Current Anthropology* 31: 1-24. [Cavalli-Sforza ve diğerleri, 1988 ve Smithsonian Enstitüsü'nden bilim adamlarına ve bulgularına yöneltilmiş saldırılar]
- Bellwood, Peter. 1991. "The Austronesian Dispersal and the Origin of Languages," *Scientific American* (July): 88-93. [Avustronesya ailesinin Pasifik boyunca Güneydoğu Asya'dan yayıldığını ileri sürer, Beliren Sentez'e dünyanın bir başka bölgesinden destek veriyor]
- Bengtson, John D. 1991. «Notes on Sino-Caucasian,» Shevoros-hkin 1991'de. [Dene-Kafkas ailesi için kanıtlar]
- Bengtson, John D. and Merritt Ruhlen. 1994. "Global Etymologies," Ruhlen 1994a'da. [Günümüzdeki dillerin tek kökenden geldiğini gösteriyor]
- Berg, Paul ve Maxine Singer. 1992. *Dealing with Genes: The Language of Heredity*. Mill Valley, Calif. [Uzman olmayanlar için genetiğe giriş]
- Bomhard, Allan R. 1991. "Lexical Parallels Between Proto-Indo-European and Other Languages," L. Isebaert, *Studia Etymologica Indoeuropaea*, Leuven, s. 47-106. [Hint-Avrupa dilinin Avrasya ve Afrika dilleriyle olan bağlantısının kanıtlarını verir]
- Bynon, Theodora. 1977. *Historical Linguistics*. Cambridge, England. [Tarihi dil bilimine giriş]
- Cannon, Garland. 1990. *The Life and Mind of Oriental Jones*. Cambridge, England. [18. asır İngiliz dil bilimcisi Sir William Jones'un bibliyografyası]
- Cavalli-Sforza, L. L. 1991. "Genes, Peoples, and Languages," *Scientific American* (November): 104-110. [Genler, diller ve bunların insanın eski tarihindeki yeri konusunu ele alan önemli bir tartışma]
- Cavalli-Sforza, L. L., Alberto Piazza, Paolo Menozzi. 1994. *History and Geography of Human Genes*. Princeton, N.J. [İnsan geni dağılımı ve bunun tarihi yorumu konusunda genel bir başvuru kitabı]

- Cavalli-Sforza, L. L., Alberto Piazza, Paolo Menozzi ve Joanna Mountain. 1988. "Reconstruction of Human Evolution: Bringing Together Genetic, Archeological and Linguistic Data" *Proceedings of the National Academy of Sciences* 85: 6002-06 [İnsan topluluğu ve dil aileleriyle ilişkisi konusundaki orijinal makale]
- _____. 1990 "Comment," *Current Anthropology* 31: 16-18.
- Darwin Charles. 1859. *On the Origin of Species*. London. [Tarihi dil bilimiyle olan ilgisi yakın zamanlara kadar hep gözden kaçırılmıştır]
- _____. 1871. *The Descent of Man*. London. [Biyoloji ve dil evriminin arasındaki benzerlikleri ele alır]
- Delbrück, Bertold. 1880. *Einleitung in das Sprachstudium*. Leipzig. [19. asrın önde gelen Hint-Avrupacılarının görüşlerini içine alır]
- Diamond, Jared. 1992. *The Third Chimpanzee: The Evolution and Future of the Human Animal*. New York. [İnsanın kökeni konusunda bilgi veren ve eğlendiren bir kitap]
- Dolgopolsky, Aron. 1988. "The Indo-European Homeland and Lexical Contacts of Proto-Indo-European with Other Languages," *Mediterranean Language Review* 3: 7-31. [Hint-Avrupa ailesinin ana yurdunun Anadolu (şimdiki Türkiye) olduğu konusunda dil kanıtlarını ortaya koyar]
- Excoffier, Laurent, Beatrice Pellegrini, Alicia Sanchez-Mazas, Christian Simon ve Andre Langaney. 1987. "Genetics and History of Sub-Saharan Africa," *Yearbook of Physical Anthropology* 30: 151-94. [Afrika'da genler ve diller arasında bir ilişki olduğunu gösterir]
- Fleming, Harold. 1986-. *Mother Tongue*. Boston. [*Association for the Study of Language in Prehistory*, (Hint-Avrupacı ve Amerikalıların tutuculuğuna karşı kurulmuş bir dernek) derneğinin yayın organı]
- _____. 1987. "Toward a Definitive Classification of the World's Languages," *Diachronica* 4: 159-223. [Dünya dillerinin sınıflamasına genel bir bakış]

- Flight Colin. 1980. "Malcolm Guthrie and the Reconstruction of Bantu Prehistory," *History in Africa* 7: 81-118. [Guthrie'nin Bantu ailesinin eski tarihi konusundaki tezine tarihçi gözüyle bir bakış]
- _____. 1988. "The Bantu Expansion and the SOAS Network" *History in Africa* 15: 261-301. [Bantu tartışmasına SOAS içinden bir bakış]
- Gamkrelidze, T. V. ve V. V. Ivanov. 1990. "The Early History of Indo-European Languages," *Scientific American* (March): 110-16. [Hint-Avrupa dillerinin Anadolu'yla (şimdiki Türkiye) bağlantısını ele alır]
- Greenberg, Joseph H. 1987. *Language in the Americas*. Stanford, Calif. [Yerli Amerikan dillerinin sadece üç aile biçiminde müthiş sınıflanması]
- _____. 1990a. "The American Indian Language Controversy," *Review of Archaeology* 11: 5-14. [Yeni Dünya dilleri sınıflamasına yapılan eleştirilere cevap verir]
- _____. 1990b. "Indo-European Practice and American Indianist Theory in Language Classification," Allan Taylor editörlüğünde, *Language and Prehistory in the Americas*. Stanford, Calif. [Amerind ailesine yapılan eleştirilerin çürütülmesi]
- _____. *Indo-European and Its Closest Relatives: The Eurasiatic Language Family*. Stanford, Calif. [Hint-Avrupa ailesini kuzey Avrasya'nın diğer dil ailelerine bağlayan kanıtları sunar]
- Greenberg, Joseph H. ve Merritt Rublen. 1992. "Linguistic Origins of Native Americans," *Scientific American* (November): 94-99. [Amerika halklarının dil kanıtları ışığında belirlenmesi]
- Greenberg, Joseph H., Christy G. Turner II ve Stephen L. Zegura. 1986. "The Settlement of the Americas: A Comparison of Linguistic, Dental, and Genetic Evidence," *Current Anthropology* 27: 477-97. [Amerika'daki dillerin dış ve gen kanıtları temelinde sınıflanması]
- Gregersen, Edgar A. 1972. "Kongo-Saharan," *Journal of African Languages* 11: 69-89. [Nijer-Kordofanyan ve Nil-Sahara ailelerini tek aile içinde birleştirmeyi teklif eder]

- Guthrie, Malcolm. 1962. "Some Developments in the Prehistory of the Bantu Languages," *Journal of African History* 3: 273-82. [Guthrie'nin Bantu kökenleri konusundaki düşüncelerini içerir]
- Hock, Hans Henrich. 1986. *Principles of Historical Linguistics*. Berlin. [Tarihi dil bilimine girişte standart bir kitap]
- Hopper, Paul J. 1989. Review of *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*, Sarah Grey Thomason ve Terrence Kaufman, *American Anthropologist* 91: 817-18. [Klasik düşüncelerin bence yetersiz ve saçma bir savunması]
- Howells, William. 1993. *Getting Here: The Story of Human Evolution* Washington, D.C. [Önde gelen fizik antropologları tarafından modern insanın açık, kapsamlı bir tarihi]
- İlich-Svitych, Vladislav M. 1967. "Materialy k sravnitel'nomu slovarju nostraticheskix jazykov," *Etimologiya* (Moscow) 1965- 321-96 [Hint-Avrupa ailesinin Avrasya ve Kuzey Afrika'nın diğer aileleriyle bağlantısını gösteren kanıtlar, İngilizce çevirisi: Shevoroshkin, ed., 1989a]
- _____. 1971-84. *Opyt sravneniya nostraticheskix jazykov*, 3 cilt Moscow. [Hint-Avrupa ailesinin Avrasya ve Kuzey Afrika'nın diğer aileleriyle bağlantısını gösteren kanıtlar, Shevoroshkin 1990'da bulunan Nostratik etimolojilerin semantik indeksi ve İngilizce çevirisi.]
- Kaiser, Mark ve Vitaly Shevoroshkin. 1988. "Nostratic," *Annual Review of Anthropology* 17: 309-29. [Hint-Avrupa ailesinin akrabaları konusunda Rus bilim adamları tarafından yapılmış araştırmaların özeti]
- Kaufman, Terrence. 1990. "Language History in South America: What We Know and How to Know More," Doris L. Payne editörlüğünde, *Amazonian Linguistics*, Austin, s. 13-73. [Klasik görüşün savunması]
- Ladefoged, Peter. 1982. *A Course in Phonetics*. New York. [Fonetik konusunda standart bir giriş kitabı]
- Lamb, Sydney ve E. Douglas Mitchell, editörlüğünde, 1991. *Sprung from Some Common Source: Investigations into the Pre-*

history of Languages. Stanford, Calif. [1986 Mart'ında Rice Üniversitesi'nde düzenlenen Dillerin Genetik Sınıflanması Sempozyumu'ndan bildiriler]

Lewin, Roger. 1987. *Bones of Contention*. New York. [Modern insanın kökeni konusundaki arkeolojik kanıtlara mükemmel bir giriş]

Mallory, J. P. 1989. *In Search of the Indo-Europeans*. London. [Hint-Avrupalıların ana yurdunun Ukrayna olduğunu savunur]

Mayr Ernst. 1988. *Toward a New Philosophy of Biology*. Cambridge Mass. [Ünlü bir biyoloğun evrim hakkındaki görüşleri]

Meillet, Antoine. 1951 [1924]. «Introduction a la classification des langues Antoine Meillet *Linguistique historique et linguistique generale*, cilt 2'de yer alır. Paris, 53-69. [Dil sınıflaması konusunda bir Hint-Avrupacının görüşleri]

Menozzi, Paolo, Alberto Piazza ve L. L. Cavalli-Sforza. 1978. "Synthetic Maps of Human Gene Frequencies in Europeans," *Science* 201: 786-92. [Tarımın Avrupa'ya bizzat Yakın Doğu'daki çiftçiler tarafından getirildiğinin genetik kanıtları]

Phillipson, David W. 1977. "The Spread of the Bantu Language," *Scientific American* (April): 106-14. [Bantu yayılmasına arkeolojik açıdan bakış]

Renfrew, Colin. 1987. *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo-European Origins*. London. [Hint-Avrupa ailesinin Anadolu'dan 8.000 yıl önceki çiftçi göçüyle başladığını teklif eder]

_____. 1989. "The Origins of Indo-European Languages," *Scientific American* (October): 106-14. [Renfrew 1987'nin genel bir değerlendirmesi]

_____. 1991. "Before Babel: Speculations on the Origins of Linguistic Diversity" *Cambridge Archaeological Journal* 1: 3-23. [Arkeoloji ve tarihi dil bilimi arasındaki ilişki hakkında dayanaksız spekülasyonlar]

_____. 1992a. "World Languages and Human Dispersals: A Minimalist View," J. A. Hall ve I. C. Garvey, editörlüğünde, *Transition to Modernity: Essays on Power, Wealth, and Belief*,

Cambridge, Eng., s. 11-68. [Arkeoloji, dil bilimi ve genetik bilimi arasında Beliren Sentez teorisinin teklifi]

_____. 1992b. "Archaeology, Genetics, and Linguistic Diversity," *Man* 27: 445-78. [Beliren Sentez konusunda tartışmalar]

_____. 1994. "World Linguistic Diversity," *Scientific American* (January): 116-23. [Modern insanın kökeni ve yayılışı hakkında]

Ruhlen, Merritt. 1988. "The Origin of Language: Retrospective and Prospective," Ruhlen 1994a'da, [Rusça versiyonu *Voprosy Jazykoznanija* (1991)'de Hint-Avrupa ailesinin dil sınıflamasının artık mümkün olmadığı çünkü burada zaman limitinin aşıldığı şeklindeki saçma görüşün değerlendirilmesi]

_____. 1990a. "Phylogenetic Relations of Native American Languages," *Prehistoric Mongoloid Dispersals* 7: 75-96. Tokyo. [Columbus öncesinde Asya'dan Amerika'ya yapılan üç farklı göçle ilgili dil kanıtları]

_____. 1990b. "Amerind MALIQ'A 'Swallow, Throat' and Its Origin in the Old World," Ruhlen 1994a'da. [Kuzey Afrika'dan Avrasya'ya oradan Kuzey ve Güney Amerika'ya uzanan bir kelimenin öyküsü]

_____. 1991a. *A Guide to the World's Languages*, Vol. 1: Classification. Stanford, Calif. [Dünya dillerinin tarihi bir bakış açısıyla tam bir sınıflanması]

_____. 1991b. "The Amerind Phylum and the Prehistory of the New World," Lamb ve Mitchell editörlüğünde, 1991, s. 328-50. [Amerind yayılmasına dil verilerinin ışığında ilk yaklaşımlar]

_____. 1992. "An Overview of Genetic Classification," John A. Hawkins ve Murray Gell-Mann editörlüğünde, *The Evolution of Human Languages*, Redwood City, Calif., s. 159-89. [İnsan dillerinin sınıflanması konusunda bilinenlerin bir özeti]

_____. 1994a. *On the Origin of Languages: Studies in Linguistic Taxonomy*. Stanford, Calif. [Dünyadaki dillerin zamana bağlı olarak sınıflanması konusunda çeşitli makaleler]

- _____. 1994b. "Linguistic Evidence for Human Prehistory, " *Annual Review of Anthropology*, Vol. 22. [İnsanın eski tarihi konusundaki dil kanıtlarına bir bakış].
- _____. 1994c. "Multiregional Evolution or 'Out of Africa'?: The Linguistic Evidence," Eموke J. E. Szathmary ve Takeru Akazawa editörlüğünde, *Prehistoric Mongoloid Dispersals*, London. [Mevcut tartışmaya dil bilimi açısından bir bakış].
- Shevoroshkin, Vitaly editörlüğünde, 1989a. *Reconstructing Languages and Cultures*. Bochum, Germany. [Dil ve Eski Tarih konulu uluslararası konferanstan, Ann Arbor, Michigan, Kasım 1988; makaleler, İllich-Svitych 1967'nin İngilizce çevirisini de içerir]
- _____. editörlüğünde, 1989b. *Explorations in Language Macro-families*. Bochum. [Aynı konferanstan başka makaleler, Starostin'in Nostratic ve Dene-Kafkasya ailelerini karşılaştırdığı yazısı önemlidir]
- _____. editörlüğünde, 1990. *Proto-Languages and Proto-Cultures*. Bochum. [Yine aynı konferanstan makaleler, İllich-Svitych'in Nostratik yeniden kurmalar için hazırladığı semantik indeksin İngilizce çevirisini içerir]
- _____. editörlüğünde, 1991. *Dene-SinoCaucasian Languages*. Bochum. [Dene-Kafkas ailesiyle ilgili önemli makaleler]
- Shevoroshkin, Vitaly ve Alexis Manaster-Ramer 1991 "Some Recent Work on the Remote Relations of Languages " Lamb ve Mitchell editörlüğünde, 1991. [Dünya dilleri sınıflanmasıyla ilgili güncel Rus literatürünün bir özeti]
- Sokal, Robert R. 1991. "The Continental Population Structure of Europe," *Annual Review of Anthropology* 20: 119-40. [Avrupa'nın genetik yapısının incelenmesi, diğer dil aileleriyle benzerlikleri ve bu benzerliklerin tarihi kökenleri]
- Sokal, Robert R., Neal L. Oden, Pierre Legendre, Marie-Josée Fortin, Junhyong Kim, Barbara A. Thomson, Alain Vaudor, Rosalind M. Harding ve Guido Barbujani. 1990. "Genetics and Language in European Populations," *The American Naturalist* 135: 157-75. [Avrupa'daki gen ve dil farklılıklarını karşılaştırır]

- Starostin, Sergei. 1984. "Gipoteza o geneticheskix svyazjax sino-tibetskix jazykov s enisejskimi i severnokavkazskimi jazykami," *Lingvisticheskaja rekonstruktsiya i drevnejshaja istorija vostoka* 4, Moscow, 19-38. [Shevoroshkin 1991'in İngilizce çevirisi, Çin-Kafkas ailesinin ilk kez teklif edildiği yazı]
- _____. 1989. "Nostratic and Sino-Caucasian," Shevoroshkin editörlüğünde, 1989b. [Afrika, Asya ve Avrupa'daki dil ailelerinin ilgili olduğunu ileri sürer]
- _____. 1991. *Altajskaja problema i proisxozhdenije zhaponskogo jazyka*. Moscow. [Korece ve Japoncanın da ilave edildiği Altay ailesiyle ilgili kanıtları içerir]
- Stringer, Christopher B. 1990. "The Emergence of Modern Humans," *Scientific American* (December): 98-104. [Modern insanın ana yurdunun Afrika olduğunu ve bunun arkeolojik kanıtlarını savunur]
- Sweet, Henry. 1901. *The History of Language*. London. [Artık unutulmuş olan dillerle ilgili dersler]
- Thorne, Alan G., ve Milford H. Wolpoff. 1992. "The Multiregional Evolution of Humans," *Scientific American* (April): 76-83. [Modern insanın ana yurdunun Afrika olduğunu ileri süren görüşe farklı bir seçenek sunar].
- Trombetti, Alfredo. 1905 *L'unita d'origine del linguaggio*. Bologna. [Mevcut dillerin hepsinin akraba olduğunu ileri süren ilk görüşlerden birisi]
- _____. 1926. *Le origini della lingua basca*. Bologna. [Bask dilinin Kafkas dilleriyle akraba olduğunu ileri süren ilk görüşlerden biri]
- Turner, Christy G., H 1989. "Teeth and Prehistory in Asia," *Scientific American* (February): 88-96. [Dış verileri üzerine kurulmuş Yeni Dünya halkları sınıflamasının Greenberg'in dil verileri üzerine kurduğu sınıflamayla uyuştuğunu gösterir]
- Watkins, Calvert. 1990. "Etymologies, Equations, and Comparanda: Types and Values, and Criteria for Judgment," Philip Baldi editörlüğünde, *Linguistic Change and Reconstruction Methodology*, Berlin, s. 289-303. [Standart karşılaştırma metodunun savunulması]

- _____. 1992. "Indo-European Languages," William Bright editörlüğünde, *International Encyclopedia of Linguistics*, Vol. 2, New York, s. 206-12. [Hint-Avrupa ailesinin kısa bir tanıtımı]
- Whitney, William Dwight. 1867. *Language and the Study of Language*. New York. [Özellikle 10. Dersine bakınız, burada Hint-Avrupa ailesinin hiçbir aileyle ilişkilendirilemeyeceğini savunur]
- Wilson, Allan C. ve Rebecca L. Cann. 1992. "The Recent African Genesis of Humans," *Scientific American* (April): 68-73. [Modern insanın ana yurdunun Afrika olduğunu mitokondrial DNA kanıtları temelinde değerlendirir]

DİZİN

- Afro-Asyatik 49, 76, 93, 103, 107, 109, 110, 111, 115, 120, 133, 135, 141, 143, 153, 155, 156, 169, 191, 192, 193
- Akatça 34, 35
- Albert Ammerman 182
- Alfredo Trombetti 75
- Algonquian 6, 62, 63, 89, 90, 96, 100, 112, 115, 131, 153, 208, 209, 210, 211, 212, 213
- Allan Wilson 157
- Almanca 14, 15, 17, 25, 35, 171, 207
- Amerind 5, 91, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 108, 112, 113, 115, 118, 122, 131, 132, 137, 138, 139, 141, 146, 147, 151, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 191, 192, 193, 195, 200, 201, 206-208, 218, 221
- Amharikçe 34, 35
- Ammerman 182, 183, 349
- Ana dil 12, 28, 30, 147
- Anadolu kolu 66, 185
- Analoji 6, 206
- Analojik seviyeleme 207, 208
- Andre Langaney 159, 217
- Antoine Meillet 74, 126, 220
- Arapça 33, 35, 49, 81
- Arawakan 62, 63, 132
- Arnavutça 120, 186
- Arnavut kolu 66
- Aron Dolgopolsky 76, 185
- Athabaskan dil ailesi 62
- August Leskien 203
- August Schleicher 128, 196, 349
- Avesta dili 33
- Avrasyatik dil ailesi 73
- Avustralya ailesi 146
- Avustralya dilleri 62
- Avustroasyatik 117, 120, 121, 138, 144, 153
- Avustronezya (Okyanusya) ailesi 72
- Avustronezya yayılması 170, 179, 180
- Aykırılışma 205
- Aynuca 72

- Balkanlar 186
Baltık 18
Balto-Slavik 17, 18
Bantu dil ailesi 48
Bantuizm 94, 175
Bantu Yayılması 6, 169
Bask dili 34, 66, 157, 166, 189
Basklar 165, 166
Beliren Sentez 6, 162, 164, 166, 169, 216, 221
Bengal 33
Benue-Cross 173
Benzeşme 22, 205
Berber kolu 143
Bertold Delbrück 129
Birmanya dili 56
Blackfoot 62, 96, 201, 209, 210, 211, 212
Bole dili 49
Brahui 56, 202
Bronz Çağı 184
Bulaşma 205
Buruşaski dili 73
Buruşaskiler 165

Calvert Watkins 186
Campbell 92, 137
Cavalli-Sforza 86, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 162, 163, 166, 177, 182, 183, 188, 216, 217, 220
Celtic 17, 139
Christopher Ehret 109
Christy Turner 166
Cognate 17
Colin Flight 94, 140, 175
Colin Renfrew 162, 183
Çad dil ailesi 49
Çok ögeli karşılaştırma yöntemi 128
Çukçi-Kamçatkan 73, 74, 77, 117, 134, 135, 156, 191, 193
Çukçi-Kamçatkan ailesi 73
Çuvaşça 117

Daik ailesi 118, 144, 145
Danimarka dili 17
Daniş dili 14
David Phillipson 177
Dene-Kafkas 6, 164, 165, 169, 191, 192, 193, 216, 222
Dene-Kafkasya dilleri 77, 78
Dış grup metodu 199
Diamond 185, 188, 189, 196, 217
Dil ailesi 12, 14, 16, 17, 30, 31, 33, 34, 35, 41, 48, 52, 55, 58, 66, 70, 73, 79, 81, 85, 86, 89, 99, 103, 122, 129, 144, 145, 179, 193, 196
Dinka 49, 115
Douglas Walles 158
Dravidyan dil ailesi 56
Duala dili 48
Düzenli ses değişiklikleri 48
Düzensiz ses değişimleri 53, 205

Edgar Gregerson 116
Edgar Sturtevant 185
Edward Sapir 76
En az hareket kuralı 172
Ernst Mayr 129
Eski Mısır kolu 143
Eskimo 61, 63, 73, 74, 75, 77, 91, 102, 117, 133, 134, 135, 146, 154, 156, 166, 169, 191, 193
Eskimo-Aleut ailesi 169
Estonca 34
Etrüskçe 189
Eyak 77, 91, 117

- Farsça 33, 35
 Fince 34, 55, 72
 Finikece 34
 Frank Siebert 209
 Fransızca 12, 13, 17, 20, 21, 41, 46, 111, 153
 Franz Boas 90

 Gana dili 48
 Geez dili 34
 Genetik karşılaştırma 13
 Germanik 17
 Germen dil ailesi 14
 Gilyak (veya Nivx) dili 73
 Gordon Childe 184
 Gotça 33, 35, 111
 Gotikçe 203, 204
 Greenberg 1, 6, 73, 74, 76, 77, 85, 86, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 100, 102, 103, 104, 112, 115, 116, 119, 127, 128, 129, 130, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 146, 151, 152, 153, 154, 158, 166, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 192, 193, 199, 200, 205, 212, 218, 223
 Gregersen 119, 142, 218
 Grekçe 14, 36, 47
 Grimm Kanunu 203, 204
 Grönland 61, 62, 73, 102, 117, 163, 169
 Grönland dili 61, 62
 Guido Barbujani 159, 222
 Gujarati 33
 Guthrie 94, 171, 172, 174, 175, 176, 198, 199, 218, 219

 Haida 77, 90, 91, 117
 Harold Fleming 107

 Hausa dili 49
 Havai dilleri 72
 Hazar 187, 188, 189
 Henry Sweet 83
 Hint-Avrupa Yayılması 6, 181
 Hindice 33, 35
 Hititçe 130
 Holger Pederson 75
 Hollandaca 14, 203
 Homo erectus 9, 11, 162
 Homo habilis 9, 11
 Homo sapiens sapiens 161
 Hottentot dili 48
 Howard Berman 101
 Hunlar 188

 Ives Goddard 86, 92, 152, 215
 İbranice 33, 35, 49, 74, 81
 İngilizce 13, 14, 15, 17, 19, 20, 21, 22, 25, 27, 39, 40, 41, 49, 50, 52, 57, 60, 116, 154, 173, 200, 203, 204, 207, 219, 222, 223
 İrlandaca 17, 19, 33, 47
 İspanyolca 12, 14, 15, 17, 22, 39, 41, 46, 111
 İsveççe 14, 25, 203
 İtalyanca 12, 14, 15, 17, 22

 Jacob Grimm 203
 Jakobson 122, 123, 124
 Japon 17, 73
 Japonca 17, 18, 19, 35, 72, 111
 Jared Diamond 185
 John Bengston 78, 106

 Kafkas halkları 165
 Kamçadal 117
 kardeş diller 12
 Karl Verner 204
 karşılaştırma metodu 128, 200, 206

- Kartvelyan 76, 103, 133, 143, 190,
191, 192
Katalanca 12, 111
Kaufman 75, 92, 127, 132, 219
Ket 56, 73, 117
Khoisan 48, 49, 50, 72, 93, 107,
110, 141, 142, 146, 149, 155,
156, 160, 191
Khoisan dilleri 141, 149
Klasik Yunanca 15, 25, 33, 35
Korece 72, 117, 133, 223
Kott 56, 117
Kökteş 17, 22, 23, 30, 46, 47, 48,
50, 61, 67, 91, 94, 96, 97, 98,
103, 115, 116, 135, 146
Kung dili 48
Kurgan 184
Kuşitik 109, 120, 143

Lao 144
Latince 12, 13, 14, 15, 17, 25, 33,
35, 36, 39, 47, 111, 116, 171,
203, 205, 206
Lidya dili 132
Litvanyaca 17, 18, 19
Luca Cavalli-Sforza 151, 182
Lucy 9
Lyle Campbell 92

Maasai 49
Macarca 34, 55, 72, 120
Malay 72
Malcolm Guthrie 94, 171, 218
Maori 72
Marija Gimbutas 181, 184
Mbundu dili 48
Messapik 132
Metatez 205
Miao-Yao dil ailesi 56
Micmac 62
Moğolca 72
Moğollar 188
Moris Swadesh 76

Na-Dene ailesi 77, 144
Nandi 49
Navajo dili 62
Neal Oden 159
Neanderthal Adamı 9, 162
Negroid ırk 143
Neolitik Devrim 170
Nepal 33
Nijer-Kordofanian 93
Nikolaev 77
Nilotik ailesi 49
Nil-Sahara 49, 93, 103, 107, 110,
115, 116, 119, 138, 141, 142,
147, 153, 155, 156, 191, 193,
218
Norveççe 14
Nostratik 75, 76, 77, 103, 131,
133, 134, 135, 151, 152, 156,
192, 193, 219, 222

Ojibwa 62
Okyanusya 62, 72, 145, 178, 191
Oleg Mudrak 117
Omotik 109, 120, 143
Ortak köken 19, 22
Orta Yupik 117
Ödünç alma 19, 21, 74, 127
Özel farklılık 135

Pama-Nyungan 121, 146
Pan-Amerikanizm 94
Papago 62
Paul Benedict 180
Paul Hopper 153

- Pederson 75, 76, 126
 Pipil 62, 201
 Pliny Goddard 90
 Polonyaca 17, 18, 25
 Portekizce 12, 22, 41, 48, 111
 Proto-Amerind 96, 97, 99, 101, 102, 115, 154, 168, 169, 200, 201, 206, 207
 Proto-Avustroasyatik 117, 120, 121
 Proto-Bantu dili 120, 171, 174, 175, 198, 199
 Proto-Germence 14, 15
 Proto-Hint-Avrupa 14, 26, 36
 Punjabi 33

 Rask 73, 74, 203
 Rasmus 73, 203
 Rasmus Rask 73, 203
 Reconstruction 213
 Resigaro 62
 Robert Sokal 158
 Roland Oliver 174
 Roman Jakobson 122
 Romans 12, 13, 14, 17, 21, 22, 33, 47, 48, 126, 186, 195, 197
 Romans dilleri 12, 13, 21, 47, 126
 Rumence 12, 15, 17, 22, 48, 111
 Rusça 17, 18, 25, 35, 41, 120, 221

 Sami dil ailesi 33, 35
 Samoyed dili 55
 Sanskritçe 14, 33, 35, 36, 120, 203, 204
 Sapien'in patlaması 10
 Sardinya dili 12
 Semitik 128, 143
 Sergei Nikolaev 77
 Sergei Starostin 77, 102, 107

 Ses denklikleri 31, 128, 131, 196
 Ses sembolizmi 20
 Shebayo 132
 Shevoroshkin 77, 107, 216, 219, 222, 223
 Sibilant 68
 Sihirli mermi 135
 Sir William Jones 30, 34, 42, 65, 82, 139, 216
 Slav 18, 47, 186
 Solo Adam 191
 Standart karşılaştırma metodu 129, 130, 223
 Stephen Jay Gould 150
 Stephen Wurm 146
 Sümer dili 144
 Sümerlerin 9
 Swadesh 76, 91
 Swahili dili 48
 Şaklamalı konson 48
 Şaklamalı ses 49

 Tagalog 72
 Tai-Kadai 180
 Taksonomi 195
 Tamil 120, 202
 Tarihi dil bilimi 23, 39, 75, 82, 83, 93, 208, 220
 Tay 118
 Tek kökenlilik 11
 Terrence Kaufman 92, 219
 Theodora Bynon 128
 Tibetçe 35, 56, 72, 112, 117
 Tlingit 77, 90, 91, 117
 Tlingit dilleri 90
 Toharcada 111
 Trans-Yeni Gine 146
 Trombetti 75, 76, 79, 81, 88, 89, 91, 95, 111, 223, 349

- Truman Michelson 89
Tunguzca 72
Türkçe 33, 34, 35, 41, 72, 117
Türkler 188

Ural ailesi 55
Uto-Aztek 62, 63, 96, 97, 128
Uygurca 117

Vaclav Blazek 107
Venetik 132
Vitaly Shevoroshkin 107, 219
Vladimir Dybo 76
Vladislav Illich-Svitych 76
Votyak 117, 120

Wallace 158
Watkins 130, 131, 132, 133, 134,
186, 223
Westermann 140
Wilhelm Bleek 170
Wilhelm Wundt 127
William Bright 92, 224
William Dwight 74, 224
William S. 205
Wiyot 89, 90, 201, 211

Wombling 159
Wundt 127

Xhosa 49

Yaklaşma 19
Yanomama 158, 159
Yarı Bantu dilleri 173
Yaş-Saha hipotezi 211
yeniden kurma 25, 112, 127, 128,
129, 130, 196, 198, 202, 213
Yeni Gine 76, 104, 112, 118, 121,
145, 146, 150, 170, 178, 192
Yenisey 56, 73, 77, 78, 117, 144,
157, 164, 165, 192
Yukagirce 55
Yunanca 15, 25, 33, 35, 186, 204
Yupik 61, 117
Yurok 89, 90, 99, 100, 101, 102,
201, 211
Yurok dilleri 89, 90, 211
Y. Wang 205

Zulu 48, 49, 172
Zulu dili 48
Zyrian 117

